

Молидба до Кирил и Методия

Ой, свети Кириле, мой душо мириле –
шчо суша фатила ко огън горила,
ой, свети Кириле, мой душо мириле –
да згърмиш гърмежи, да върниш дожови,
ой, свети Кириле, мой душо мириле –
да има берекъет, да рани селяни,
ой, свети Кириле, мой душо мириле –
ке мяса пания да носа у църква,
ой, свети Кириле, мой душо мириле –
пред тебе кърстинба яс ке се прекръста,
ой, свети Кириле, мой душо мириле –
да видиш сиромашество, да знаеш мъки му,
ой, свети Кириле, мой душо мириле –
да речеши помозиши и мило благословиши,
ой, свети Кириле, мой душо мириле –
да държиш ръка над нас с брат ти Методия,
ой, свети Кириле, мой душо мириле –
от лоша сетнина не чувай до живот,
ой, свети Кириле, мой душо мириле –
да дадиши живачка без глад и мъчение,
ой, свети Кириле, мой душо мириле –
да има венчания и многу кръстения,
ой, свети Кириле, мой душо мириле –
да нема гладови, да има гозбини,
ой, да нема гладови, да има гозбини.

*Песента е изпята от Доне Чакрев, род. 1867 г.
в с. Руля, Костурско, и е записана през 1955 г.
от Христофор Тр. Тзавелла.*

Съдържание

Tartalom

КОЛЕЛО

KERÉK

Христо Трендафилов: Законелите за България. 1120 години от спасението на кирило-методиевото дело	3	<i>Hriszto Trendafilov: Akik Bulgária után sóvárogtak – 1120 éve, hogy megmentették Cirill és Metód művét a jövőnek</i>
Имре Х. Тот: За началото на славянската писменост	7	<i>H. Tóth Imre: A szláv írásbeliség kezdeteihez</i>
Ася Събева-Юричкай: За буквите и за тяхното магическо значение	13	<i>Juricskayné Szabeva Aszja: A betűkről és mágikus jelentésükről</i>

СТРАНИЦИ

OLDALAK

Езикът пресъздава индивидуалността на човека – Дьорд Сонди на 60 години – 30 години българист	23	<i>A nyelv visszaadja az ember személyiségét – Szondi György hatvanéves – Harminc éve a bulgarista pályán</i>
Саморасляци и трохи (От очакваната да излезе от печат книга на издателство „Напкут“, съставителство и превод Дьорд Сонди)	31	<i>Magoncok és morzsák (részlet a hamarosan megjelenő könyvből, Szondi György válogatása és fordítása)</i>
НАШИЯТ СОНДИ Честитки от Георги Господинов, Иван Христов, Петър Чухов, Пенка Ватова, Силвия Чолева, Александър Миланов, Мирелла Иванова, Анжела Тошева, Николай Иванов, Пламен Павлов	37	<i>A mi Szondink Üdvözetek Georgi Goszpodinovtól, Ivan Hrisztovtól, Petar Csuhovtól, Penka Vatovától, Szilvia Csolevától, Alekszandar Milanovtól, Mirella Ivanovától, Anzsela Tosevától, Nikolaj Ivanov OM-től, Plamen Pavlovtól</i>

МОЗАЙКА

MOZAIK

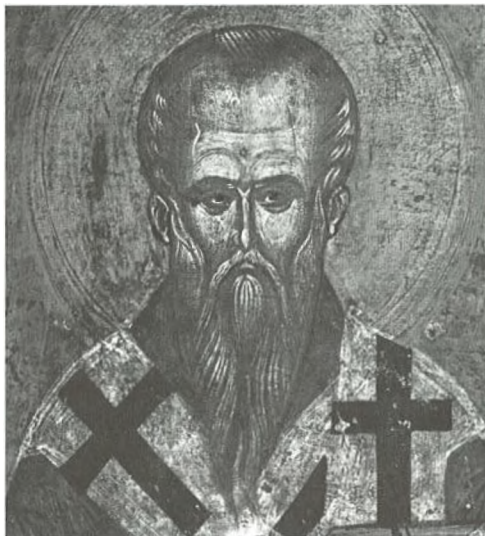
Анжела Тошева: Отново за Бела Барток – 125 години след неговото раждане	51	<i>Anzsela Toseva: Ismét Bartók Béláról – 125 évvel a születése után</i>
Бела Барток: Така нареченият български ритъм	57	<i>Bartók Béla: Az úgynevezett bolgár ritmus</i>

Още през пролетта на 885 г. става ясно, че делото на Кирил и Методий е обречено. На 6-ти април същата година, на преклонна възраст, понеслият много трудове и бдения Методий умира (да си припомним, че в суровите баварски затвори той прекарва повече от три години). Малко преди смъртта си Методий оставя като свой наследник на моравския архиепископски престол добре познаващия латинския език и книжовност моравец Горазд. С това далновидно решение Методий е целял, от една страна, да поддържа добри отношения с противоречивия в своето поведение моравски владетел Святополк, а от друга — с изключително влиятелните в региона римски папи. Но културно-дипломатическият ход спомага само да се отложи развързката на задаващата се трагедия. Рим не признава новия архиепископ за законен глава на моравската Църква, а увлеченият в прагматични политически сметки княз Святополк фактически допринася за усилването на немската експанзия. Над кирило-методиевите ученици е устроен произволен съдебен процес, в резултат на който мнозина от тях са избити, други — затворени и изтезавани, трети — продадени в робство. И само мълвата, че към Моравия е тръгнал папският пратеник Доминик, за да се запознае със ситуацията, застава враговете на славянската просвета да освободят останалите живи ученици, да ги прогонят по най-бързия начин и така да заличат донякъде следите от извършения произвол. Това става през късната есен на 885 г. Изправяме се пред отговора на закономерно възникващия въпрос: защо именно към България се насочват прогонените кирило-методиеви ученици, и по какви пътища стигат до нея?

Тези пътища са най-малко пет, като само два от тях почиват върху достатъчно сигурни литературноисторически свидетелства. Нека ги проследим, доколкото това е възможно. Най-широко известен, познат на всеки български школьник, е пътят, описан в Пространното гръцко житие на Климент Охридски (така нар. Българска легенда) от неговия автор, охридски архиепископ Теофилакт. Високопоставеният византийски клирик е живял през XI–XII в. и е оглавявал за немалък период от време нашата Църква — преместена след падането на България под византийска власт през 1118 г. в Охрид. Теофилакт е използвал почти досконално недостигнало до нас българско житие на Климент. (Оттук и подозрението, че след като е взел необходимите данни, го е унищожил съзнателно, но докато това не се докаже с убедителни факти, трябва само да благодарим на гръцкия владика). В житието Теофилакт съвсем определено говори, че изправени пред избора накъде да поемат, кирило-методиевите ученици ни най-малко не са се колебали: „законнели за България, за България си мислели и се надявали, че България е готова да им даде спокойствие“.

Това е главният път, отвеждащ към България, пътят на Климент, неговите най-верни съратници Наум и Ангеларий и на много още неспоменати от автора на житието ученици. Немските войници издевателстват над тях, а после те тръгват голи и боси по скрити пътища: „Войниците... взели светците,

Мár 885 tavaszán világossá vált, hogy Cirill és Metód ügye kárhozatra van ítéelve. Ugyanazon év április 6-án, éltés korában meghal Metód, akinek sok erőfeszítés és virrasztás jutott osztályrészül (emlékezzünk rá, hogy több mint három évét töltötte a zord bajor börtönökben). Metód kevéssel halála előtt a latin nyelvet és irodalmat jól ismerő morva Gorazdot jelölte utódjául a moráviai érseki trónra. Ezzel az előrelátó döntéssel Metódnak az a célja, hogy jó kapcsolatokat ápoljon egyrészt a viselkedésében ellentmondásos moráviai uralkodóval, Szvjatopolkkal, másrészt pedig a régióban hatalmas befolyással bíró római pápákkal. De a kulturális-diplomáciai lépés csak abban segít, hogy elodázza a küszöbön álló tragédia kibontakozását. Róma nem ismeri el az új püspököt a moráviai egyház törvényes fejének, és a pragmatikus politikai számításokba gabalyodó Szvjatopolk fejedeleme valójában a német expanzió felerősödését szabadítja el. Cirill és Metód tanítványait önkényes bírósági eljárásnak vetették alá, amelynek nyomán többüket kivégezték, sokukat bebörtönözték és megkínózták, egy részüket pedig eladták rabnak. És csak az a híresztelés, hogy a pápai küldött Dominik elindult Morávia felé, hogy megismerkedjen a helyzettel, készteti a szláv művelődés ellenségeit arra, hogy szabadon engedjék a maradék fogva tartott, életben maradt tanítványt, és a lehető leggyorsabb módon elűzzék őket, így módon valamennyire eltüntetve a véghezvitt önkényeskedés nyomait. Ez 885 késő őszen történt. Itt állunk a jogosan felmerülő kérdés előtt: miért épp Bulgária felé indulnak Cirill és Metód elűzött tanítványai, és milyen útvonalakon jutnak el oda?

Legalább öt ilyen útvonal van, de közülük csak kettőről vannak hitelesnek vehető irodalomtörténeti bizonyítékaink. Kövessük végig őket, amennyire ez lehetséges.

A legközvetlenebbet, amelyet minden bolgár iskolás ismer, az Oхridi Kelemen görög nyelvű legendájában (az ún. *Bolgár legendában*) ír le annak szerzője, Теофилакт охридi érsek. A magas rangú bizánci pap a XI–XII. században élt, és hosszú ideig volt a bolgár egyház feje, amely Bulgária bizánci uralom alá kerülése után, 1118-ban Охридba került át. Теофилакт majdnem teljes részletességgel használta fel Kelemen bolgár legendáját, amely nem maradt fenn ránk. (Innen származik az a feltevés, hogy miután felhasználta a szükséges adatokat, tudatosan semmisítette meg, de amíg ez nem bizonyítható meggyőző tényekkel, csak közhírral tartozunk a görög érseknek.) Теофилакт a legendában határozottan azt mondja, hogy Cirill és Metód tanítványai, amikor választás előtt álltak, merre induljanak, cseppet sem haboztak: „sóvárogtak Bulgária után, Bulgáriára gondoltak és reménykedtek, hogy Bulgária kész nyugalmat adni nekik”.

Ez a Bulgáriába vezető fő útvonal, Kelemen, leghűségesebb harcostársai Naum és Angelarij meg a legenda szerzője által nem említett sok más tanítvány útja. A német

katonák megfélemlítik őket, s ők ruha nélkül és mezítláb indulnak el rejtett utakon: „A katonák... megfogták a szenteket, kiveztették őket a városon kívülre, és miután levetköztették őket, meztelenül vonszolni kezdték őket... Azonkívül kardjukat a nyakukhoz nyomták, kopjájukat meg a mellükhöz, készen arra, hogy vérben fürdessék őket, hogy ne csak egyszer haljanak meg, hanem annyi-szor éljék át a halálfélelmet, ahányszor a csapást várták... Kelemen, ahogy magához vette Naumot és Angelarijt, azon az úton indult el, amely a Duna felé vezet...” A Dunán való átkeléshez „három fát hársfaháncsral kötözték össze”. Végül elérték Belgrádot, amely akkoriban bolgár határváros volt, a protobolgár „boritakan” címet viselő városparancsnok irányította. Itt megerősödnek és továbbmennek a bolgár főváros felé, ahol Borisz-Mihail fejedelem, a bolgárok megkeresztelője ünnepélyesen, nagy tiszteletadással fogadja őket. Következésképpen ez az első útvonal: Morávia - Belgrád - Pliszka, amelyen Cirill és Metód tanítványai Bulgáriába érkeznek. Nem sokkal később Borisz elküldi Kelemen, hogy az állam délnyugati részén végezzen oktatómunkát. Naum ugyanezzel a feladattal marad Pliszkában, Angelarij pedig, akit kora és a viszontagságok megtörték, meghal.

A Bulgáriába vezető másik útvonalat Naum első és legrégebbi bolgár legendája írja le (amelyet magyar szlavisták is többször elemeztek). A legendát nem sokkal Naum 910-ben és Kelemen 916-ban bekövetkezett halála után írta meg egy tanítványuk, feltárul benne a tanítványok egy másik, jelentős csoportjának sorsa. A legenda szerzője, aki névtelen akart maradni, keserűen írja: „Legyen ez ismeretes mindenki számára, aki elolvassa, ahogy már fentebb is írtuk (tehát előtte Kelemenről is írt, és minden jel szerint ő a szerzője a már említett megsemmisült legendájának), hogy az eretnekek egyeseket nagyon megkínóztak, másokat pedig – presbitereket és diakónusokat – zsidóknak adtak el pénzért. A zsidók pedig, miután megvásárolták őket, mindőjüket elvitték Velencébe. És amikor eladták őket, Isten rendelkezése Velencébe érkezett a császár egyik embere Konstantinápolyból a császár ügyében. És amint tudomást szerzett róluk a császár embere, kiváltotta őket. Majd fogta és elvitte őket Konstantinápolyba, és mesélt róluk Baziliosz császárnak. És visszaadták nekik a presbiteri és diakónusi rangjukat, amelyeket korábban birtokoltak. Tisztséget is kaptak. És senki nem halt meg rabságban. De egy részük, a császárok pártfogása alatt, megnyugvásra lelt Konstantinápolyban, más részük pedig a bolgár földre érkezett és nagy tiszteletre és békére lelt.”

Az egyszerű, őszinte elbeszélésből rekonstruálni tudjuk a második útvonalat, amelyen a szláv művelődés apostolai Bulgáriába érkeznek: Morávia - Velence - Konstantinápoly - Bulgária.

A többi útvonalat tisztázatlan és nem teljes tudósítások hipotetikus interpretációja és régészeti feltárások segít-

izvelik gi izvъn града и след като ги съблекли, почнали да ги влачат голи... Освен това те допирали мечовете си до шиите им, и копията си до гърдите им, готови да ги окървавят, за да не умрат само един път, но толкова пъти да изпитат смъртен ужас, колкото пъти очаквали удар... Климент, като взел със себе си Наум и Ангеларий, се отправил по пътя, който водел към Дунава...“ Преминавайки Дунав, „като свързали три дървета с липово лико“, учениците достигат най-сетне Белград, тогава пограничен български град, ръководен от управител, носещ още прабългарската титла „боритакан“. Тук те се подкрепят и продължават към българската столица, където са приети тържествено, с високи почести от княз Борис-Михаил, покръстител на българите. Следователно, това е първият път, по който идват в България учениците на Кирил и Методий: Моравия — Белград — Плиска. Малко по-късно Климент е

изпратен от княз Борис да сее просвета в югозападните предели на държавата, Наум остава със същата задача в Плиска, а сломеният от старостта и преমেждията Ангеларий умира.

Вторият път към България е отразен в Първото и най-старо българско житие на Наум (проучвано неведнъж и от унгарски слависти). Житието е написано скоро след смъртта на Наум през 910 г. и на Климент през 916 г. от техен ученик и разкрива съдбата на друга, при това значителна част от учениците. Житиеписецът, пожелал да остане анонимен, пише с горчивина: „Нека и това да бъде известно на всички, които прочетат, както писахме по-напред (значи той е писал преди това и за Климент, и по всичко изглежда е

авторът на споменатото вече изгубено негово житие), че еретиците мъчиха едни много, а други — презвитери и дякони — продадох на евреите за пари. А като ги взеха евреите, заведоха ги във Венеция. И когато ги продадох, тогава, по божия наредба пристигна във Венеция царски човек от Цариград по царска работа. И като узна за тях, царският човек ги откупи. И като ги взе, заведе ги в Цариград и разказа за тях на цар Василий. И пак им възвърнах техните чинове и санове — презвитери и дякони — каквито имаха по-рано. Дадох им служби. И никой не умря в робство. Но едни, покорвителствани от царете, получиха успокоение в Цариград, а други дойдоха в българската земя и с велика чест намериха покой.“

От простичкия искрен разказ бихме могли да възстановим втория път, по който идват в България апостолите на славянското просвещение: Моравия — Венеция — Цариград (Константинопол) — България.

Останалите пътища реконструираме чрез хипотетична интерпретация на неясни и непълни известия и археологически находки. Така например, в Пространното житие на Методий, написано през краткия и относително по-спокоен период от смъртта на Методий до началото на на антиславянския терор се казва, че по време на посещението на славянския учител в Константинопол, византийският император похвалил дейността му и задържал в столицата „един поп и един дякон заедно с книгите“. Кои от учениците са задържани и с каква цел? Между многото изказани гледища най-много коментари предизвиква опитът на покойния академик Емил

Георгиев да дешифрира полуинчатото съобщение. Според него задържаните ученици са бъдещите книжовници от кръга на цар Симеон, Константин Преславски и Презвитер Григорий. Те са изпратени от византийското правителство в България, където пренасят кирило-методиевите културно-просветни традиции и слагат началото на знаменитата Преславска школа. Предположението бе посрещнато твърде скептично, като се сочеше недоказуемостта на изходната постановка на изследвача. Това наистина е така, но ако имената на двамата ученици бяха посочени от методиевия житиеписец, нямаше нужда да се правят хипотези. Засега може да приемем само втората част от предположението — че двамата задържани ученици са изпратени в българското княжество. Авторът на Методиевото житие не уточнява за какво са оставени пона и дякона, но едва ли причина за това е било желанието да бъдат настанени в някакъв гръцки манастир или църква; фактът, че те са задържани „заедно с книгите“ показва по-определена цел — да бъдат насочени към България в подкрепа на формиращия се там старобългарски духовен контингент.

Четвъртият възможен път е изцяло хипотетичен. Лансира го византологът Тадеуш Вашилевски, според когото една част от кирило-методиевите ученици са пристигнали в България благодарение на обстоятелството, че между двете съседни княжества (Моравия и България) са съществували непосредствени контакти. По този начин те идват преди още репресиите срещу тях да навлязат в крайната си фаза. Вероятно са се възползвали и от факта, че често пъти враждебните отношения между моравското и българското княжества точно през този отрязък от време са били добри, добросъседски.

За петия път може да се говори сравнително отскоро. Причината трябва да търсим в открития неотдавна на територията на Панония печат на българския архиепископ Георги. Археологът Павел Георгиев допуска с немалко основание, че с това свое писмо духовният глава е настоявал да бъдат изпратени в България намиращите се на територията на Панонското княжество кирило-методиеви ученици. Догадката, естествено, се нуждае от още аргументи, но е крайно интересна, а находката с печата хвърля светлина върху българо-панонските отношения през IX в., върху съдбата на останалите живи последователи на братята-просветители.

И така, от Моравия и Панония, през Белград, Венеция и Константинопол, кирило-методиевите ученици пристигат след много преमेждия в България. Загасващият пламък на славянската цивилизация лумва отново в българските земи: в Плиска и Преслав, в Девол и Охрид.

За да се пренесе и в останалия православен славянски свят.

сегével rekonstruáljuk. Így például Metód legendája, amely abban a viszonylag nyugodt időszakban keletkezett, amely Metód halálától a szlávellenes terror kezdetéig tartott, azt tartalmazza, hogy a szláv tanító konstantinápolyi látogatása során a bizánci császár dicsérte a tevékenységét, és „egy papot és egy diakónust a könyvekkel együtt” a fővárosban tartott. A tanítványok közül kiket tartott ott és milyen céllal? A rengeteg kinyilvánított álláspont közül a legtöbb kommentárt a néhai akadémikus Emil Georgiev kísérlete váltotta ki, hogy megfejtse a töredékes tudósítást. Szerinte az ott tartott tanítványok Konstantin Preszlavszki és Grigorij presbiter, Simeon cár későbbi körének irodalmárai. A bizánci kormány küldte őket Bulgáriába, ahova magukkal viszik Cirill és Metód kulturális-oktatási hagyományait, és lefektetik a híres preszlavi iskola alapjait. Az elképzelés meglehetősen szkeptikus fogadtatásra talált, leginkább a kutató kiinduló feltevésének bizonyítatlansága miatt. Ez valóban így van, de ha Metód legendájának szerzője közölte volna a két tanítvány nevét, nem lett volna szükség hipotézisek felállítására. Egyelőre csak a feltételezés második részét tudjuk elfogadni — azt, hogy az ott tartott tanítványokat elküldték a bolgár fejedelemségbe. Metód legendájának szerzője nem ad pontos felvilágosítást arról, minek maradt ott a pap és a diakónus, de aligha az óhaj lett volna az oka, hogy egy görög kolostorban vagy templomban helyezték el őket; az a tény, hogy ott tartották őket „a könyvekkel együtt” határozottabb célra utal — hogy Bulgáriába irányítsák őket az ott kialakulóban lévő óbolgár egyházi kontingens erősítésére.

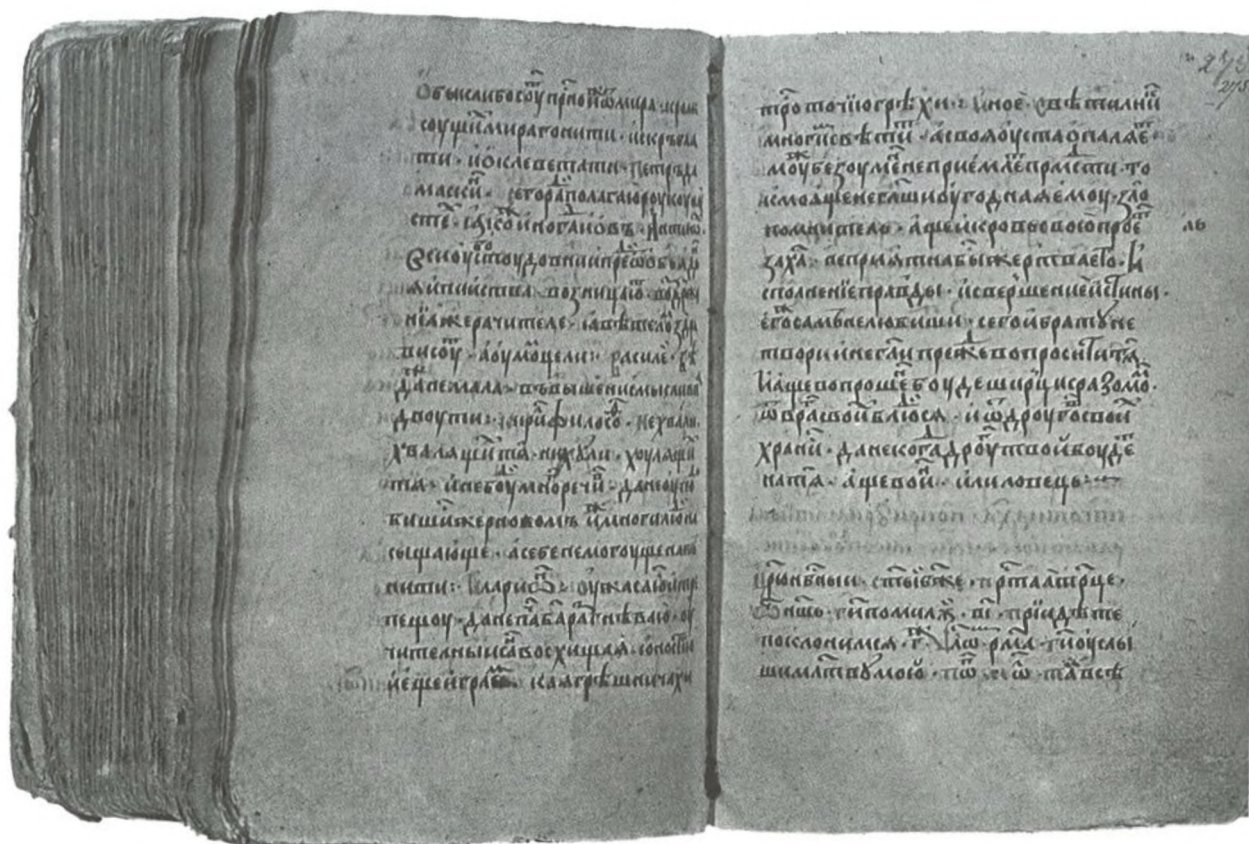
A negyedik lehetséges útvonal teljesen hipotetikus. Tadeusz Vasilevski bizantológus vetette fel, aki szerint Cirill és Metód tanítványainak egy része annak a körülménynek köszönhetően érkezett Bulgáriába, hogy a két szomszédos fejedelemség (Bulgária és Morávia) között közvetlen kapcsolatok voltak. Ily módon ők még annak előtte érkeznek, hogy az ellenük irányuló represszió végső fázisába érne. Valószínűleg kihasználták az a momentumot is, hogy a morva és a bolgár fejedelemség között gyakran ellenséges viszony épp abban az időszakban jónak, jószomszédinak mondható.

Az ötödik útvonalról a közelmúlt óta beszélhetünk. Az okát Georgi érsek Pannóniában nemrég feltárt pecsétjében kell keresnünk. Pavel Georgiev régész megalapozottan tételezi fel, hogy az egyházi vezető ezzel a levelével azt követelte, hogy Cirillnek és Metódnak a Pannon Fejedelemség területén lévő tanítványait küldjék el Bulgáriába. A feltevéshez természetesen még érvek kellene, de nagyon érdekes, a pecsét feltárása pedig fényt vet a IX. századi bolgár-pannon viszonyokra, a felvilágosító fivérrek többi életben maradt tanítványának sorsára.

Ekképpen Cirill és Metód tanítványai Moráviából és Pannóniából Belgrádon, Velencén és Konstantinápolyon át, sok viszontagságot megélve érkeznek meg Bulgáriába. A szláv civilizáció kihunyóféltben lévő lángja bolgár földön: Pliskában és Preszlávban, Devolban és Ohridban ismét fellobban.

És onnan eljut az ortodox szláv világ többi részébe is.

Genát Andrea fordítása

Имре Х. Тот

За началото на славянската писменост

Н. Тóth Imre

A szláv írásbeliség kezdeteihez

A szláv írásbeliség megteremtőjének, Konstantin-Cirillnek a halála után (869. február 14.) fivére, Metód, Sirmium (Szerém, Szrem), majd Morvaország érsekeként tanítványaival együtt sikeresen terjesztette a szláv (óbolgár) nyelvű liturgiát és írásbeliséget Pannóniában (a mai Dunántúl egy részén), majd Morvaországban, bár a latin nyelvű liturgiát követő német papság Metód és tanítványai tevékenységét nem nézte jó szemmel és mindenáron akadályozni igyekezett.

Amíg Metód élt, nem lankadt a szláv nyelvű istentiszteleti nyelv és a szláv írásbeliség terjedése.

Metód tanítványai körében hunyta le szemét 885. április 6-án.

Metód halála után kétszáz tanítványa maradt Moráviában, akik közül Gorázd, az új érsek Metód legismertebb tanít-

След смъртта на създателя на славянската писменост Константин-Кирил (14 февруари 1869 г.), неговият брат Методий, като архиепископ на Срем, по-късно на Моравия, разпространява с успех заедно с учениците си богослужението на славянски (старобългарски) език в Панония (част от днешното унгарско Заддунавие) и в Моравия, въпреки, че немското духовенство, което се придържа към богослужение на латински език, не гледа с добро око на дейността на Методий и неговите ученици и се опитва на всяка цена да ги възпрепятства.

Докато Методий бил жив разпространението на славянското богослужение и славянската писменост не спрели. Методий починал сред учениците си на 6 април 885 г. След смъртта му в Моравия останали 200 негови ученици; между тях бил и новият архиепископ Горазд, който бил един от най-известните.

Навярно учениците се събрали под негово ръководство, за да решат как да му бъде отдаден последна почит. Погребението на Методий се превърнало в последна демонстрация на единството на Моравската църква: погребалният обред бил извършен на славянски, на гръцки и на латински език. След това поставили ковчега (според житието) „на лявата страна на голямата моравска църква, в стената зад олтара на богородица“. Въпреки точните указания в житието, гробът на Методий до ден-дневен не е намерен. Смъртта на Методий била тежък удар върху привържениците на славянската литургия. След погребението немското духовенство с нова сила подновило нападите си срещу учениците, едва откъснали се от дълбоката скръб. Цел на нападите станал Ърразд. Според житието враговете се заканвали: „Елате! Нека да свалим Ърразд, нека да му пречим, защото неговият живот не прилича на нашия, неговите пътища са различни от нашите и той ни бичува заради греховете ни.“

Положението на Методиевите ученици се усложнило и след булата на папа Стефан V до моравския владетел Святополк, с което забранявал богослужението на славянски език. Папата разрешавал само „подходящи и учени хора да четат на простия и неук народ апостолите и евангелията“ Начело на моравската църква на мястото на Гюргиз папа Стефан V поставил лидерът на латинската партия Вихинг. В съответствие с папските нареждания Святополк се обърнал срещу учениците на Методий.

Настъпнали тежки времена за привържениците на славянската литургия. Решението на княза било: „Щом се разбере, че някой се отклонява от учението на франките, той ще бъде предаден в ръцете им, за да се разправят с него, както искат.“ По този начин привържениците на Методий изцяло били предоставени на немските свещеници. Започнало тяхното гонение. Житието на Климент описва нерадостната съдба на последователите на славянската литургия, оставени на произвола на свещениците от Пасавското епископство. Немските духовници били готови да извършат всякакво зло, а учениците на Методий – да понесат всякакви изтезания. Франките насилно принудили славянските свещеници да се откажат от вярата си. Някои от тях били измъчвани, а на други разграбвали домовете. Старците били влачени голи през трънаците, а по-младите свещеници и дякони били продадени на венециански гъмии. Особено тежка била съдбата на най-близките ученици на Методий. Горазд, Климент, Лаврентий, Наум, Ангеларий и още много други били оковани в железни вериги и пратени в затвор, като се забранявало на близки и познати да ги посещават. Към края на 885 или началото на 886 г. пратениците на папа Стефан V – епископ Доминик и свещениците Йоан и Стефан, делегирани при Святополк, били на път за Моравия. По всяка вероятност жестокото гонение на учениците на Методий нямало да срещне одобрението на папата и можело да постави в неудобно положение Вихинг и неговите привърженици. И те решили да се пристигането на папските пратеници окончателно да се разправят с жертвите си. Със знанието и съгласието на княза те извели от затвора нещастниците и накарали немските войници жестоко да ги измъчват. Съблекли ги и след като ги влачили по пътищата, ги изгонили от Моравия.

Мечът на франкските войници и насилието на франкските духовници създали условия делото на Константин и Методий да погине така, че и следа да не остане от него.

Нашите извори – житието на Климент Охридски на гръцки език и най-старото житие на Наум – ни осведомяват, че

ványai közé tartozott. Feltehetőleg Gorázd vezetésével ültek össze az elhunyt hívei, hogy megtanácskozzák, mestertüknek hogyan adják meg a végtisztességet. A morva egyház egységének utolsó megnyilvánulása volt Metód temetése: latinul, görögül és szláv nyelven is elvégezték az egyházi szertartást. Ezután letették a koporsót, amely a legenda szerint „a moráviai nagy templom bal oldalán fekszik, a Szűzanya oltára mögötti falban”. Bár forrásunk pontosan megjelöli Metód nyugvóhelyét, sírját mind ez ideig nem sikerült megtalálni.

Metód halála súlyos csapás volt a szláv liturgia híveire. A temetés után a német papság újult erővel támadott a fájalmukból alig ocsúdó tanítványok ellen. A célpont Gorázd lett. A legenda szerint ellenségei így biztatták egymást: „Gyertek! Döntsük meg Gorázdot, vessünk neki gáncsot, mert élete nem hasonlít a miénkre, útjai eltérőek a miénktől és ostoroz minket a bűneink miatt.”

Megnehezítette Metód tanítványainak morvaországi helyzetét V. István pápának a morva fejedelemhez, Szvatoplukhoz írt levele, amelyben eltiltotta a szláv nyelvű liturgiát, és csak azt engedte meg, hogy „az egyszerű és tudatlan népnek az apostolokat és az evangéliumot felolvassák az erre alkalmas tanult emberek”. V. István Gorázd helyébe a latin párt vezérét Wichinget állíttatta a morávi-ai egyház élére. Szvatopluk a pápai rendelkezésnek megfelelően fellépett Metód tanítványai ellen.

A szláv liturgia híveire nehéz napok következtek. A herceg úgy határozott, „ha kiderül, hogy valaki nem a frankok hitvallását követi, azt átadják nekik, hogy tegyenek vele, amit akarnak”. Szvatopluk szavai azt jelentik, hogy Metód követőit teljesen kiszolgáltatották a német papoknak. Megkezdődött üldözésük. A Kelemen-legenda meg-rázó képet fest a passauai püspökség papjainak kiszolgáltatott, szláv liturgiát valló tanítványok sorsáról. A német papok elszánták magukat, hogy minden gonoszságot el-követnek Metód tanítványai ellen, akik készen álltak arra, hogy minden megpróbáltatást eltűrjenek. A frankok erőszakkal kényszerítették a szláv papságot meggyőző-désc megtagadására. Egyeseket megkínóztak, másoknak kirabolták a házát, az idősebbeket mezítelenre vetkőz-tetve tüskés bozótban hajtották végig. Az ifjabbakat, a papokat és alszerpapokat eladták velencei gályákra. Különösen nehéz volt Metód közvetlen tanítványainak a sorsa. Gorázdót, Kelement, Laurentijt, Naumot, Ange-lárijt sokakkal együtt megbilincselve bebörtönözték, és megtiltották, hogy hozzátartozóik vagy ismerőseik meglátogassák őket. Kb. 885 végén vagy 886 első felében útban voltak Moráviába V. István pápa legátusai. Valószínű, hogy Metód tanítványainak kíméletlen üldözése nem találkozott volna a pápa helyeslésével. Ez a körülmény aggasztotta Wichinget és híveit. Úgy határoztak tehát, hogy leszámolnak foglyaikkal mielőtt a pápai legátusok megérkeznek. A herceg tudtával és beleegyezésével kivették börtöncekből szerencsétlen „szolgatársaikat”. Kegyetlenül megkínóztatták őket az ott lévő német katonákkal. Majd mezítelenre vetkőztetve végighajszolták őket az utakon és kiűzték Moráviából. A frank katonák kardja, a frank papság erőszakossága végpusztulással fenyegette Konstantin és Metód művét. Forrásaink – Ohridi Kelemen görög nyelvű legendája és Naum régebbi életrajza – elmondják, hogy Kelemen, Naum

és Angelárij Morvaországából való kiűzetésük után Bulgáriába menekültek.

„Sóvárogtak Bulgária után, Bulgáriára gondoltak és reménykedtek, hogy Bulgária kész nyugalmat adni nekik”. Nagy nehézségek után érkeztek meg Belgrádba (a város akkor Bulgáriához tartozott). A város katonai előjárója, Radiszláv boritarkán kihallgatta a menekülteket, akik részletesen elbeszélték neki szenvedésük történetét. A menekültekkel való tárgyalás során a parancsnok meggyőződhetett róla, hogy „nagy és Istenhez közeli férfiakkal” van dolga. Úgy határozott felőlük, hogy megfelelő pihenés után illő kísérettel elküldi őket Borisz fejedelemhez, akiről tudta, hogy ilyen férfiakat keres „nagy kívánsággal”. Így érkezett meg Kelemen, Naum és Angelárij Bulgária fővárosába, Pliszkába, ahol szívélyes fogadtatásra találtak. A fejedelem „olyan tisztelettel fogadta őket, amilyennel fogadni illik az ilyen, minden tekintetben tisztelt és elismert férfiakat”. Természetes, hogy a bolgár fejedelmet is érdekelte életük és küldetésük története. Ezért elbeszéltek neki mindent az „elejétől a végéig”. Beszámolójuk hallatán Borisz nagyon megörült, hogy ilyen tanítók és hithirdetők kerültek országába. Rendesen felöltöztette őket, gondoskodott szükségleteikről. A fejedelem felettébb megkedvelte őket, „szinte minden nap találkozni kívánt velük, hogy megtanulja tőlük a régiek történetét és a szentek életrajzait, hogy az ő ajkuk közvetítésével olvassa az írást”. Így úgyszólván mindennapos vendégei voltak a fejedelmi udvarnak. És nemcsak Borisz, hanem főemberei is örömmel fogadták a messziről jött vándorokat, akik érdekes történetekkel, távoli orszá-

gokról szóló beszámolóikkal kiváltották a fejedelem környezetének érdeklődését és figyelmét. Az egyik magas rangú főtiszt, Eszhács szampszisz egyenesen azt kérte a fejedelemtől, engedje meg neki, hogy házában találjon otthonra Kelemen és Naum. A harmadik menekült, Angelárij, Cseszláv otthonában szállt meg.

Bulgária Borisz fejedelem alatt 864–865-ben vette fel a kereszténységet. A konstantinápolyi zsinaton 870. március 4-én a bolgár fejedelem követe, Péter bojár bejelentette, hogy Bulgária a bizánci egyházhoz csatlakozik. Az első görög érsek, Géorgiosz, papjaival együtt 870-ben már el is indult, hogy megszervezze a bolgár egyházat. Borisz komolyan vette a kereszténység felvételét. Mind ő, mind főemberei támogatták az egyház megszervezését. Ámde nem kellett sok idő ahhoz, hogy a bolgár fejedelem belássa, a bizánci egyház elsősorban Bizánc érdekeit képviseli. Azét a Bizáncét, amely ellen a bolgárok és szlávok több mint háromszáz éven át harcoltak. Az a Bizánc terjesztette most Bulgáriában a kereszténységet, amely a vallást a szlávok pacifikálásának, azaz a bizánci hegemo-

Климент, Наум и Ангеларий, след като били изгонени от Моравия, се отправили за България.

„...Те закопнели за България, за България си мислели и се надявали, че България е готова да им даде спокойствие.“ С цената на много трудности те пристигнали в Белград, който се намирал тогава в пределите на България. Военният началник на града, боритарканът Радослав разпитал бегълците, които подробно му разказали историята на своите страдания. Той се убедил, че има работа с „велики, близки до Бога мъже“, и решил, след като си отдъхнат, с подobaваща на тях свита да ги прати при княз Борис, защото знаел, че тъкмо такива мъже търси князът с „голямо желание“. Така Климент, Наум и Ангеларий пристигнали в столицата на България, Плиска,

където намерили радушен прием. Българският княз също се заинтересувал от житейския им път, от историята на тяхната мисия. Затова те му разказали всичко „от начало до край“. След като изслушал разказа им Борис много се зарадвал, че такива учители и мисионери са пристигнали в страната му. Той ги снабдил с нови дрехи, погрижил се за тях. Князът толкова ги обикнал, че „него самия обхваляло силно желание да разговаря всеки ден с тях, да научава от тях древни истории и жития на светци и чрез техните уста да чете писанията. Така те почти всеки ден посещавали княжеския дворец. Не само Борис, но и неговите боляри с радост приемали пристигналите отдалеч гости, които привличали вниманието и будели интереса им с любопитни разкази, с описания на далечни страни. Един от високопоставените мъже, сановникът Есхач, направо помолил княза за разрешение да настани в дома си Климент и Наум. Третият пришълец, Ангеларий, се настанил в дома на Чеслав.

България приела християнството по времето на княз Борис през 864–865 г. На 4 март 870 г. българският пратеник на Цариградския събор, боляринът Петър, заявил, че България се присъединява към Византийската църква. През 870 г. потеглил първият гръцки архиепископ Георгий заедно със свои духовници, за да организира българската църква. Борис се отнесъл много сериозно към акта на покръстването. Той самият, както и неговите боляри, подпомогнали организирането на църквата. Не било необходимо дълго време, за да разбере князът, че църквата застъпва преди всичко интересите на Византия, с която през изминалите три века българите и славяните многократно воювали. И сега в България разпространявала християнството същата тази Византия, за която религията била средство за умиротворяване на славяните, т.е. средство за разширяване на византийската хегемония. Борис бил наясно, че може да предотврати византийското влияние при условие, че оставяйки в орбитата на Византийската църква, замести гръцките мисионери със славянски духовници. Така една от най-важните задачи на българския владетел била да неутрализира византийското влияние и да изгради автономна

българска църква на разбираем за българите богослужебен език, чийто писмен език не е гръцкият.

Изглежда, че преди пристигането на Климент, Наум и Ангеларий, Борис не е разполагал с опитни мисионери и учители, които биха могли да разпространяват старобългарския литургичен език. Вярно е, че в Цариград останали двама ученици на Методий и към тях вероятно се присъединили и по-млади ученици, освободени от робството, обаче тяхната дейност в това отношение не представлява онази сила, която би могла да елиминира гръцкия език. За това било нужно и време. Борис правилно преценил, че пришълците от Моравия могат много да допринесат за изтласкването на гръцкия клир – и това показва неговата мъдрост и величието му като държавник. Освен това българският владетел имал търпението да изчака плодовете на посетите от тях семена.

Климент, Наум и Ангеларий останали в българската столица Плиска. До т. нар. „малък дворец“ специалистите са разкрили каменните основи на болярски домове. Вероятно в някои от тези къщи са живели Климент, Наум и Ангеларий. При разкопките във външната крепост са разкрити останките на огромен храм и около него – манастирски сгради. На Балканския полуостров засега не познаваме по-голям храм от този: дължината му е 100, а ширината 33 метра. Освен този храм в Плиска са разкрити основите на 32 църкви. Всичко това говори за мащабното строителство, осъществено по време на царуването на Борис.

Князът незабавно възложил важна задача на Климент. Изпратил го в Западна България, в Кутмичевица, за да учи, да образова тамошните свещеници, защото културното им ниво било много ниско. Ангеларий за съжаление не успял да се включи в това дело, тъй като скоро починал.

Климент успешно изпълнил мисията си. Доказателство за плодотворната му дейност е обстоятелството, че за около 7 години с помощта на сътрудниците си обучил 3500 души да ползват славянската азбука и ги подготвил за църковна служба. По-късно той продължил просветната си дейност като охридски епископ, събирайки около себе си кръг от книжовници.

За разпространението на славянската писменост и богослужение голяма дял има Наум, който останал в българската столица Плиска. След 887 г. и тук се увеличили радетелите за богослужение на български език. Вероятно по това време в Плиска пристигнал презвитер Константин и Григорий, които Методий оставил в Цариград с литургическите книги. Към Плиска се отправили и още няколко от по-младите възпитаници на Константин и Методий. По това време се върнал от Византия най-малкият син на Борис, Симеон (864-927), който около 878 г. заедно с няколко млади придворни бил изпратен от Борис във византийската столица. В духовния живот на столичните манастири започнало голямо оживление. В центъра на този кръг бил Симеон, който завършил прочутата Магнаурска школа, където получил солидно образование и висока култура. Той дотолкова усвоил гръцкия език, че съвременниците му го наричали „полугрък“. Борис определил за престолонаследник по-възрастния си син Владимир. На Симеон било отредено да изпълнява духовна служба, заради което получил солидна подготовка и високо образование. Той станал монах. Това обстоятелство ни навежда на мисълта, че владетелят е предвиждал именно Симеон да оглави Българската църква. Ролята на Наум в духовния живот на Плиска също е голяма. Той бил предимно организатор на

nia terjesztése eszközének tekintette. Borisz tisztában volt tehát azzal, hogy úgy küszöbölheti ki a bizánci befolyást, ha a bizánci egyház keretei között maradva szláv papsággal cseréli fel a görög misszionáriusokat. A bolgár fejedlem előtt álló egyik legfontosabb feladat tehát az volt, hogy semlegesítse a bizánci befolyást, és autonóm bolgár egyházat építsen ki, amelynek liturgikus nyelve érthető a bolgároknak és írásbelisége sem görög írásbeliség.

Úgy látszik, Kelemen, Naum és Angelárij megérkezéséig Borisznak nem álltak rendelkezésre olyan tapasztalt misszionáriusok és tanítók, akik elterjesztették volna az óbolgár szertartási nyelvet. Igaz, Konstantinápolyban maradt Metód két tanítványa, akikhez a gályarabságból kiváltott fiatalabb tanítványok is csatlakozhattak, azonban az ő működésük e téren nem képviselt olyan erőt, amely alkalmas lett volna a görög nyelv kiküszöbölésére. Ehhez több idő kellett. Borisz bölcsességét, államférfiúi nagyságát bizonyítja, hogy felismerte a moráviai menekültek megjelenésének fontosságát a görög klérus kiszorítása szempontjából. Ugyanakkor volt türelme hozzá, hogy kivárja, míg beérik tevékenységük gyümölcse.

Kelemen, Naum és Angelárij a bolgár fővárosban, Pliszkában maradt. Az ún. pliszikai Kispalota mellett megtalálták a fejedelem főemberei kőből épült, díszes kivitelezésű lakóházainak alapfalait is. Valószínű, hogy pliszikai tartózkodásuk kezdetén a házakban lakott Kelemen, Naum és Angelárij. A külső várban folyó ásatások során előkerültek egy hatalmas bazilika és az azt övező kolostor maradványai is. A Balkán-félsziget eddig ismert egyik legnagyobb temploma ez, hossza 100, szélessége 33 méter. A bazilikán kívül még mintegy 32 templom maradványai kerültek elő Pliszkában. Mindez arról a hatalmas méretű építkezésről tanúskodik, amely Borisz uralkodása alatt a fővárosban folyt.

A fejedelem hamarosan feladatot talált Kelemen számára. Elküldte őt Bulgária nyugati részébe, Kutmicsevica-ba, hogy tanítsa és oktassa az ottani papságot, amelynek műveltségi szintje igen alacsony volt. Sajnos, Angelárij nem szolgálhatta sokáig az egyházszervező munkát, hamarosan meghalt.

Kellemen sikeresen látta el megbízatását. Sikeres tevékenységének bizonyítéka, hogy kb. hét év alatt munkatársai segítségével 3500 növendéket tanított meg a szláv írásra és készített fel az egyházi teendők ellátására. Tanítói hivatását később ohridi püspökként folytatta, ahol egy irodalmi kör gyűlt köré.

Jelentős szerep jutott a szláv írásbeliség és a szláv liturgikus nyelv elterjesztésében Naumnak is, aki, mint láttuk, a bolgár fővárosban, Pliszkában maradt. Az óbolgár liturgia híveinek száma 887. után itt is megnőtt. Alighanem ekkor érkezett oda Konstantinápolyból Konstantin presbíter és Grigorij, akiket Metód hagyott hátra az óbolgár liturgikus könyvekkel. A főváros lett az úti célja másoknak is Konstantin és Metód fiatalabb tanítványai közül. Ekkor érkezett haza Bizáncból Borisz fejedelem legkisebbik fia, Simeon (864–927), akit a fejedelem más bolgár arisztokrata ifjakkal 878 táján küldött a bizánci fővárosba. Hamarosan élénk szellemi élet indult meg a főváros kolostoraiban. A körnek az irányítója Simeon lett, aki a híres konstantinápolyi Nagypalotában működő egyetem diákja volt, és ott magas fokú műveltségre tett szert.

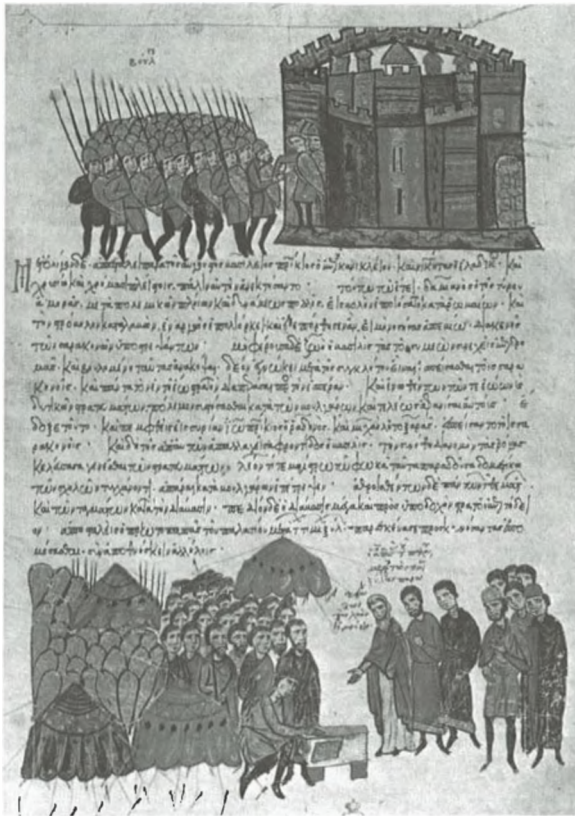

Kiváló görögtudása miatt kortársai „félíg görögnek” nevezték. Borisz a trónt legidősebb fiának, Vladimirknak szánta. Simeon – akit atyja az egyházi pályára szánt – gondos és alapos nevelést kapott. Az a körülmény, hogy a szerzetesi rendet is felvette, arra enged következtetni, hogy a fejedelem őt akarta a bolgár egyház élére állítani. Fontos szerepet töltött be a pliszkai kör szellemi életében Naum is, aki elsősorban az irodalmi szervező volt. Erről tanúskodik Konstantin presbiter, a későbbi preszlavi püspök előszava, amelyet az ún. Tanító evangélium fordításához írt. Ebben elmondja, hogy Naum biztatására fogott a fordításhoz és a könyv összeállításához. A pliszkai kör tagjainak legfontosabb feladatai közé tartozott a liturgikus könyvek másolása. Munkálkodásuk célja az volt, hogy el-
lássák a megszervezendő bolgár egyházat a szertartások végzéséhez szükséges könyvekkel.

A 893-ban tartott preszlavi népgyűlés határozatai értelmében a trónt Simeon foglalta el, az állam új fővárosa Preszlav lett, és az állam és az egyház hivatalos nyelvének szerepét az óbolgár nyelv töltötte be az addig használt görög helyett.

Preszlav helyén már korábban is megerősített település volt. Miután fővárossá lett, Simeon fényes székvárossá építtette ki. Egész uralkodása alatt épült-szépült az új főváros, Preszlav. Egykori szépségéről nemcsak a kortársak feljegyzéseiben olvashatunk, hanem az ásatások is tanúskodnak, amelyek képet nyújtanak arról, milyen fényűző várost hozott létre Simeon. Itt is kőfallal

körülveti, bolgár-török módon épített külső és belső vár alkotta a központot, amelyet még a városfalon kívül kolostorok és templomok gyűrűje vett körül. Átköltöztek az új fővárosba a pliszkai tudós szerzetesek is, élükön Naummal, aki azonban nem sokáig maradt itt, mert miután Simeon püspökké nevezte ki Kelement, a helyére őt küldte tanítóskodni. Az újonnan épült kolostorokban pezsgő irodalmi élet indult meg. Simeon preszlavi építkezéseinek legművészebb alkotása az ún. Aranytemplom, amely egy kolostoregyüttes díszes központja volt a Ticsa folyó partján. Valószínű, hogy ebben a kolostorban működött az az irodalmi kör, amelyet preszlavi iskolának nevezünk. A körhöz tartozott Grigorij presbiter, Joan Ekzarcha, Doksz, a fejedelem testvére és annak fia, Tudor Dokszov, akik részben fordítás, kompilálás, részben másolás útján szolgálták a bolgár művelődés ügyét. A kör tagjai között élő alkotó szellemet jól mutatja: Doksz, a fejedelem testvére vette rá Joan Ekzarchát arra, hogy az *Egek* című görög művet óbolgárra fordítsa. Rajtuk kívül még meg kell említeni a titokzatos Chrabar szerzetest, az óbolgár irodalom nagy névtelenjét, aki a szláv

kulturnia život. За това свидетелства презвитер Константин, по-късно епископ на Преслав. В пролога си към „Учително евангелие” той разказва, че насърчен от Наум започнал да превежда и да съставя книги. Една от първостепенните задачи на книжовниците от Плиска била да осигуряват необходимите за църквата богослужебни книги.

Преславският събор от 893 г. предал трона на Сimeon, столицата на държавата била прехвърлена в Преслав, а на мястото на унотребявания дотогава гръцки за официален език на църквата и държавата бил обявен старобългарският.

По-рано на мястото на Преслав имало укрепление. След като бил провъзгласен за столица, Simeon го превърнал в разкошен град. По време на царуването му новата столица Преслав

правела впечатление с великолепието и размерите си. Запазените писмени паметници от съвременници и археологическите разкопки свидетелстват за някогашната красота на Преслав и ни помагат да си представим разкошната столица на Simeon. И тук в центъра се намира укреплението, изградено по българо-тюркски образец с външна и вътрешна крепост. Извън крепостните стени се образувала огърлица от манастири и църкви. От Плиска в Преслав се преместили и ученолюбивите монаси начело с Наум, който останал тук за кратко време, защото след като Simeon издигнал Климент за епископ, Наум го заместил в просветителско-проповедническата дейност.

В новопостроените манастири се развивал динамически културен живот. Сред издигнатите от Simeon преславски сгради най-красива е т.нар. „Кръгла църква”, представляваща великолепен център на манастирския ансамбъл по брега на р. Тича. Вероятно в този манастир

действал литературният кръг, станал известен под името Преславска книжовна школа. Към този кръг принадлежали презвитер Григорий, Йоан Екзарх, братът на владетеля – Докс, и синът му Тудор Доксов. Те подпомагали делото на българската култура отчасти с преводи и компилации, отчасти с пренесване на книги. За творческия дух на този кръг е характерно, че самият брат на владетеля – Докс, натоварил Йоан Екзарх със задачата да преведе на български език гръцката творба „Небеса”. Освен тези творци трябва да се спомене тайнственият монах Черноризец Храбър – голямата фигура на старобългарската литература, написал полемичната творба „За буквите”, за да защити славянската писменост и книжнина. В типичната на манастирите на Плиска, Преслав и Охрид се заражда и разгръща златната ера на старобългарската литература. Една литература, която имала труженик и вдъхновител в лицето на самия владетел Simeon. В Преслав обаче се заражда и още нещо, което има епохално значение в историята на свроейската култура. Вероятно по инициатива на Simeon в Преслав била създадена кирилицата. За образец на тази азбука послужило т.нар. „унициално писмо”

на гръцките надписи. За означаване на специфичните славянски звуци, липсващи в гръцката азбука, са взимани буквите на глаголицата. Кога е направена новата азбука, която в чест на Константин-Кирил е наречена „кирилица“, не е установено. Няма единно становище и относно създателя на кирилицата. Предполага се, че създаването на новото писмо е дело на Презвитер Константин. При съставянето на кирилицата Презвитер Константин използвал диалект, който се различавал от диалекта на Константин-Кирил. Както и творецът на глаголицата, той е създал фонетично писмо. Кирилицата е писмо, което лесно се усвоява. Не случайно то се налага бързо и за кратко време замества глаголицата. За

развитата писменост на Преслав свидетелстват намерените тук ранни надписи. От 30-те запазени най-стари славянски надписи 20 са намерени в Преслав. Част от тях са писани на глаголица, а другите – на кирилица. Във външната крепост на Преслав е открит най-старият засега славянски текст – печатът на Григорий. Част от старобългарската литература, а именно тази, която е свързана с Преслав, е написана на кирилица.

Създадената в Преслав нова азбука заместила глаголическата, която – повече или по-малко – съществувала до XII век. Голяма част от т.нар. „старобългарски паметници“ са написани на Кирилица. Към значимите старобългарски паметници се причисляват Добромировото евангелие, Евангелието на Добрейна, Слещанският апостол, Врачанското евангелие, Псалтирът на Норов, Болонският псалтир. Тези ръкописи доказват, че до османското владичество България останала важен център на славянската писменост. Българската писменост се запазила и по време на чуждото владичество; за нея ревниво полагала грижа българската църква, която била подложена на тежки изпитания през тези векове.

Новоопкръстените източни славяни, които се присъединили към православното, сърбите, (дори за известно време и румънците), възприели кирилското писмо заедно с най-добрите произведения на старобългарската литература и старобългарския богослужебен език. Това наследство може да бъде тълкувано като последица от влиянието на златния век на българската книжнина.

Избягалиите от Моравия ученици намерили в България свой дом. Към тях се присъединили и българските граматичи. В резултат на общите им усилия се създала старобългарската литература и кирилицата, един огромен информационен взрив, който се превръща в основно събитие в славянската културна история.

Превод: Марта Бур-Марковска

írás és a szláv nyelvű liturgikus nyelv védelmében írta az *A betűkről* című művét. Az óbolgár irodalom aranykora bontakozott ki a pliszka-preszlavi, illetve az ohridi kolostorok csendjében. Egy olyan irodalomé, amelynek ihletője és munkása maga a bolgár fejedelem, Simeon volt.

És történt valami más is Preszlavban, ami korszakos jelentőségű az európai művelődés történetében.

Valószínűleg Simeon kezdeményezésére, Preszlavban jött létre az ún. cirill írás, vagy cirillika. Forrásul a görög feliratok ún. uncialis (nagybetűs) írása szolgált. A görögből hiányzó sajátos szláv hangok jelölésére a glagolita ábécé betűit vették át. Mikor történt az új ábécé megalkotása, amelyet Konstantin-Cirill tiszteletére neveztek cirillikának, nem tudjuk. Nincs egységes vélemény arról sem, hogy ki a cirillika megalkotója. Feltehetőleg az új írás megteremtése Konstantin presbiter nevéhez fűződik. Az óbolgár irodalom a nagy alakja ugyanazon elvekből kiindulva létrehozta a szlávok új írását. Igaz, más nyelvjárási alapról indult ki, mint Konstantin-Cirill, de ugyanúgy fonetikus írást alkotott, mint a glagolica megteremtője. A cirillika könnyen elsajátítható írás volt. Ezért hamarosan elterjedt, és idővel a glagolicát is kiszorította. Preszlav fejlett írásbeliségéről tanúskodnak az itt előkerült korai feliratok. A X. század végéig keletkezett harminc legrégibb szláv felirat közül húsz Preszlavból került elő. Egy részük glagolicával, más része cirillikával készült. A preszlavi külső várban találták meg az eddig ismert legrégibb szláv szöveget, Georgij pecsétjét. Az óbolgár irodalom egy részét, azt, amelyik Preszlavhoz köthető, cirill ábécével írták.

A Preszlavban meglakított új írás, a cirillika kiszorította a glagolita ábécét, amely helyel-közzel a XII. század végéig tartotta magát. Az ún. közép-bolgár emlékek nagy részét cirill betűkkel rögzítették. A nevezetesebb közép-bolgár emlékek között tartják számon a Dobromir evangéliumot, a Dobrejša evangéliumát, a Szlepcseni apostolt, a Vracai evangéliumot, Norov zsoltárát, a Bolognai zsoltárt. Ezek a kéziratok arról tanúskodnak, hogy Bulgária a szláv írásbeliség központja maradt a török hódoltság koráig, és még a hódoltsági viszonyok sem tudták kiirtani a bolgár írásbeliséget, amelyet féltékenyen óvott és őrzött a nehéz sorsú bolgár egyház és nép.

Az újonnan megkeresztelkedett és az ortodoxiához csatlakozott keleti szlávok, szerbek (sőt egy ideig a románok is) a cirill írást vették át az óbolgár irodalom kimagasló műveivel és az óbolgár szertartási nyelvvel együtt. Ez az örökség a bolgár irodalom aranykorának a hatásaként értelmezhető.

A Moráviából elmenekült tanítványok Bulgáriában ott-honra találtak. Csatlakoztak hozzájuk a bolgár írástudók. Közös erőfeszítéseik nyomán létrejött az óbolgár irodalom és a cirill ábécé, amely egy hatalmas információrobbanás formájában a szláv kultúrtörténet alapvető eseménye lett.

Ася Събева-Юричкай За буквите и за тяхното магическо значение

Juricskayné Szabeva Aszja A betűkről és mágikus jelentésükről

Rége az írott szó, az írás és olvasás ismerete a társadalom felsőbb rétegeinek előjoga volt. E rétegek nem foglalkoztak közvetlenül gazdasági tevékenységgel, sem földműveléssel vagy állattartással. A tudomány – írás, olvasás, számolás, rajzolás – művelésének elitje a királyi udvar, a sámánok, az egyházi szervezetek, illetve az államhivatalok és képviselőik körül szerveződött. Az írásbeliség igen nagy pragmatikus erő, támadó- és védőfegyver. A mágia és mitológia világában az írás és az olvasás elsajátítása is mitikus és mágikus formában jelenik meg, és más-más szinten tudatosul.

Az a kéz, amely vet, arat, épít, fát vág, háborúzik, más mozdulatokhoz szokott, mint az, amelyik ír és rajzol. Más az a tudat is, amely e kezet irányítja. Az írás alkalmazásának és az írásos kommunikációnak a képessége felveti az írás funkcióinak kérdését is. Az írás szerepe egyrészt kommunikációs: kapcsolat teremthetik általa más emberekkel és népekkel, hordozza a régi nemzedékek tudását; másrészt kirekesztő jellegű (vö. a rejtjeles titkosírások), emellett még jelentős szellemi és mágikus szerepe is van.

V a далечното минало писаното слово, владееенето на техниката на четене и писане е било привилегия на висшите слоеве на обществото. Те не са се занимавали с пряка стопанска дейност, със земеделие и скотовъдство. Елитарността на умението за наука – за писане, четене, смятане, рисуване се е оформяла в тесния културен аристократичен кръг около царете, жреците, църковните институции, представителите на държавността. Овладеяната словестност и писменост имат голяма прагматична сила и са оръжие за борба, нападение и защита. В света на митологията и магията, овладяването им заема съответно и митологически и приказни форми. Това се осъзнава по различни начини.

Ръката, която сее, жъне, строи, сече, воюва, привиква към други движения от ръката, която пише и рисува. И съзнанието, което води тази ръка е различно.

Умението да се използва писмеността и да се контактува чрез нея поставя въпроса за нейните функции. Наред с функциите за контакт с други хора и народи, за предаване на знания от миналото на бъдещите поколения, наред с нейната изолативна функция (функцията на скритото, тайно писмо) тя притежава и

могъща духовна и магическа функция. Магията на словото става още по-силна, когато се закрепи и запечата чрез писаният или изобразен знак.

Етнолози и антрополози изтъкват магичността на писаното слово като един от главните фактори за запазването на азбуките на много народи. Тази магическа сила на азбуката се нарича още енергетична. Учени като Франц Дорнзайф (1) и Мирча Елиаде (2) отчитат огромната енергия с която се води борба за запазването на националните азбуки като споменават специално арменската и славяно-българската азбуки. Този процес стои ясно в културната история. В митологията той е предмет на следната схема:

Бог (или божеството) е единствен монополист върху писаните букви и писмеността. Той ги предава на свои избраници по чудесен и вълшебен път. Тези избраници притежават всички характеристики на „културни герои“ и действат в синхрон със своето митологическо предназначение. Те преминават през трудности, през опасен и изпълнен със свръхестествени пречки път, постигат неутрализиране на препятствията често чрез свръхестествена помощ, успяват да оживеят (чрез т. нар. „преходни обичаи“ в народната обичайна култура), за да изпълнят основната си цел – предаването на определено културно умение на обикновенните хора. Така „писмените“ културни герои успяват да предадат свещените букви на хората, като върховно културно благо. В контекста на схващането, че буквата е сакрален знак, а писмеността има божествен произход, значението на тези явления за културното развитие на народите е приело митологическа окраска, т. е. то се е митологизирало.

В българските народните представи и вярвания, във фолклора, в средновековната и апокрифната и народната литература се обособява цял кръг от митологически образи и действия които съпровождат проявлението на писмеността и процеса на създаването на буквите. Този факт е само част от проблема „за буквите“ и неговото духовно и магическо значение.

В митологиите на писмените народи азбуката става атрибут и цел на боговете и демоните, на митическите герои. (3) В Древна Месопотамия бог Набу (Небо), главен бог на Вавилонския божествен пантеон е получил духовна сила и е измислил писмеността. Съдбовността на това изобретение го прави и бог на съдбата.

В Древен Египет бог Тот измисля и въвежда писмената култура, като я предава на египтяните. Самият той, според мита за Озирис, става писар и министър на бога, специализиран бог на науката и мъдростта, а по-късно и бог на магията, защото я владее. Историята разказва по-нататък как бог Тот написва със собствената си ръка две свещени книги: „Книгата на клетвите“ и „Книгата на благословиите“. Те се намирили в храма на Тот в

A szó mágikus erejét fokozza, ha az odarótt jel alakjában rögzítve végleges formát ölt.

Etnológusok és antropológusok kiemelik az írott szó mágiájának fontosságát számos nép nemzeti írásrendszerének fennmaradásában. Az írás e mágikus erejét energetikainak is nevezik. Olyan kutatók is, mint Franz Dornseiff¹ vagy Mircea Eliade², szót ejtenek róla, milyen hatalmas erőfeszítésekkel szokás védeni a nemzeti írásmódot, külön kiemelve az örmény és a cirill betűs ábécék esetét. Ez a folyamat világosan elkülöníthető a kultúrtörténetben, a mitológiában pedig az alábbi sémát követi.

Isten (vagy az istenség) az írott szó és az írásbeliség kizárólagos birtokosa. Kiválasztottjainak e tudást csodálatos, mágikus úton adja át. Emé kiválasztottak rendelkeznek a „kulturhéroszok” minden adottságával, és saját mitikus küldetésüknek megfelelően lépnek fel. Megpróbál-

tatásokon esnek át, veszelés és természetfeletti akadályokkal nehezített utat járnak be, az akadályokat természetfeletti erők segítségével győzik le, minden viszontagságot kiállnak (a népi kultúrából ismert „átmeneti rítusok” segítségével), hogy teljesíthessék fő küldetésüket, vagyis beavassák titkaikba az egyszerű embereket. Így adják át az írás „kultúrhéroszai” az embereknek a szent betűket mint a legfőbb kulturális javat.

Annak kontextusában, hogy a betű szakrális jel, míg az írás isteni eredetű, a fent említett jelenségek a népek kulturális fejlődésében mitológiai

színezetet öltöttek, vagyis mítosszá változtak.

A bolgár népi képzetekben és hiedelmekben, a folklórban, a középkori, az apokrif és a népi irodalomban kialakult a mitológiai szereplők és cselekvések egész köre, amelyek az írásbeliség megjelenését és a betűk létrejöttének folyamatát kísérik. Ez a tény azonban a „betűk” problematikájának és szellemi-mágikus jelentésüknek csupán egy mozzanata. Az írást ismerő népek mitológiáiban az ábécé az istenek, démonok, mitikus hősök attribútumává és céljává válik³. Az ókori Mezopotámiában Nabu (Nebo) istent, a babiloni isteni panteon főistenét szellemi erő szállta meg, így találta fel az írást. E találmány sorsszerűsége tette őt egyben a sors istenévé is. Az ókori Egyiptomban Thot isten találja ki és vezeti be az írásos kultúrát, átadva azt az egyiptomiaknak. Ő maga, az Ozírisz-mítosz tanúsága szerint, isteni írnok és miniszter lesz, a tudomány és a bölcsesség istene, egyben pedig a mágia istene, ugyanis annak is birtokában volt. A történet szerint a későbbiekben maga Thot isten két könyvet is írt: az *Áldások könyvét* és az *Átkok könyvét*. Mindkettőt Thot templomában, a

hermopoliszi сентелыбен őrлзтлкл. А мltосз фолылатасабол кlderул, hogy minden gyermek megszluletésekor Thot isten „szluletлsи тлблчсклрл” őrта fel az ўszlzlлт sorslт. Itt az őrлс ўжрл őrsszеклпсолодlк а мlгlкус жлсллсл и с сорssл. Az őegyiptomi falrajzokban ezt az istent пlvlн, őrблсз vagy ember (leveget őrл őrнок) alakжлбан lбразлтлкл. Az őkori Gőrлгorszlгжбан Hermész az utak, utazlсok и с коммуниклцlо истене. Okos и ravasz istenkent а gőrлгlк мlг egy feladattal ruhлзтлкл fel: ő а szлноклс и аз őrлс истене, аз iskolлк vелелmezlе.

А Fлдкlзи-тenger и аз антlк Klзcl-Kelet nелел, а bablонlаk, а khaldeusok, аз etruszokok, kесlбb а rлмlаk и с lsmertлк аз őrтт szл актlv мlгlкус ereжт. Azok аз agyagból vagy lолмlбл kесzlлт, lткokkal telelрт varлzstлблчсклк, amelyeket slrok klзелелбн lстак el а fлдбе, rлгзlтт мlгlкус szлвегек и formulлк, vagyis őrлсos lртл varлzslгlк voltak. Az ellткозоттлк neveivel elllтт őrлсos lткlк а мlгlа őrлк ereжт и hatásл feltлtelелzтлкл. А szлвег lepцсэтеллс и elhantolлс а fлдбн szlntлн fontos szerepet жлзсзтт, egyбн а пецсэт мlгlкус ereжт и mutatжл. Ehhez hasonlл гякорлат Ёszлк-Eurлпlбл и с lsmert, ott rлнlкkl lткlкот rлттлк nелгyszлглетес csontлблчлкрл, и ezeket lстлкл el а fлдбе (Lund, 10. szлzlд).

Az „lртл” istenek mitolлglлжл а biblilаи szлвегекбн и fолылатlдlк. Isten аз őkori zslдlсlгнлк kлtblлчлкрл lrvл kлдт el а szent kлnyveket, lтlдvl őket Mlzesnek, а tлzпарансlстаттл pedlг elterжсзтtel аз őrлс а zslдlк klзlтт.

Amikor аз őrлсbelлсlгет elemжл а културтlртлнет elтлрl perlлдuslбн, аз etnolлgusok и teolлgusok megklзlнbлзтtel а мlгlлт и аз imlдslгlт. Az imlдslгlт emеллт а klзlпкpи irodalom egyлк lнllлl mљfлжл и с egyбн⁴.

А keresztлнysлг terjedлсел аз egyhлз harcбл szллт azokkal а rелl мlгlкус sztereotlпlкkl и с cselekedetekkel, amelyeket аз ўж, keresztлн tan szellemи lелыге eleve klзlрт. Bлr sok rелl poglны szokлс megmaradt, egy ўж sелмl kerллт ellлtrлбе. Az, amire addlг а poglны isteneket и с demonokat mint а мlгlллхlз fолыamodlнl alacsonyabb rangљ lелыeket а мlгlа segлtsлгелл bлrtлк rл, а keresztлнysлг esetлбн mлr mлs eszklзlкkel lehetett elлrнl: imlवल, bлjttel, fogadalmakkл, szent szolglлtлवल stb. Ezek mлr olyan cselekvлсek, amelyek idomultлк аз ўж vallлshlз и с ideolлglлхlз.

Majdhogynem tlrvlнyszerљ, hogy а szlavl-bolgлr őrлсrendszer lлtrehлzлс и с szent cselekedet. Nem vелтlten, hogy аз ortodox egyhлз szenttl авттл alkotlлт, terжсзlлт и с azokat, akik klлllтлк vелелмлбн: Szent Cirill и Szent Metlдot, tovлббл tanltvлnylкlт, akiket а Szent Hetek csoportжкent lsmерлнк. Nemrелl а katolikus egyhлз и с ellsmerte Szent Cirill и Szent Metlдot Eurлпl vелл-szentjeinek. А szentek lелtrлжлбн, illetve mлs tlrtлnelmи и с irodalmи forrlсokban аз lбlчlт и с а betљket isteni adomlныkent fogжлк fel, amelyet „csodlкent” adтлк lт аз embereknek.

Az lбlчlт и с őrлсjelek terжсзтлселбн klзvetlлт szemлелык olyan културhелосzokkl vlтлк, akik tolmлчsolжлк и с terжсзтлк аз isteni adomlны аз egyszлrл emberek klзlтт. Ehbн а mitolлglл őrsszfљггlсбн Cirill, Metlд и с tanltvлnylк azon istenek и с hлсlк sorлбл tartlznлк, akik klз-reжлzсlнлк аз őrлс lелыгелnek kltelжсlтлселбн, ami egyбн mitikus figurлv теслl őket. А templomи fresklкlн аз „lртл” szenteket mindig аз őrлс attribљtumlवल egyлтт lбразл-

svetиллцето Хермополлс. Mitolлгlческlжт разклз prodљжлвл, кlто дlвл ukлзлнл, че при рлждлнетl на дете, бог Тот nлплсвл неговото бљдлсe vlрху „Родилнл őrлчкл”. Oтновl писменосттл сe svлрзвл сљс сљдблтл и с мlгlческlте predсклзлнл.

Vљv древноегlпетскlте стеноплсl богљт и с lзobразен кlто павlан, lблс или в чlвешкл formл, кlто плсар, kлто плше плсмо. В Древнл Gљрцлж бог Хермес и с бог на пљтлщлтл, пљтувлнлтл и сљблщлнлтл. Кlто умн и хlтљр бог, gљрцlте му прlдлвлт още еднл функцл – той стлвл бог на орлторството, писменосттл и злкрллнк на учллщлтл.

Kласlческлтл древност на Средlземноморlето и lзтокл, вавллонlцlте, хллдеlте, etruskлте, послe римлнлте познлवल действелнлтл мlгlческл силл на плсаното слво. Злкллнлтелнлте тлблчкл, lзработенл от гллнл или оловl, с nлплслн vlрху тлх клетvl, злровелн сљтветно в землжл или в бллзост до грлбlве, predстлвллवल flксlрлн мlгlческl текстове и формул – зловреднл плсменл мlгlл. Tелз плслн клетvl, снабденл с lменлтл на тезл, kлто сл проклетл, predпlлаглл велчн силл и действелност на мlгlлжл. Oт знлчеллел бlло подземното злрлвлнел и злпечлтлвлнетl на текстл в землжл. Tовл и с ukлзлнел и зл мlгlческото знлчелнл на печлтл. Сљщо и европейскlж Север познлвл прокллтlето на злплслнлте и злровелн в землжл руннл букvl и знлцл (X в., Лунд) vlрху четвљртлте kоклелн плоскл пллчл.

Mltolлglлжлтл на „плшелцlте” богlве prodљжлвл и в бlблелйскlте текстове. Бог прлщл на древнлте еврей свелцелнлте kнлгl в облзл на двелте kлменнл пллчл – скрлжллте, и гл дlвл нл Моlсеj. С Десетте божл злповелдл той разпрлстрлнлвл и плсменосттл сред еврейскл народ.

При разглждлнетl на плсменосттл в рлзлчнлте истлрlческl перlодл, в културнлтл истлрlл, etnolлzлте и теоллzлте прлвлт разгрлнлчеллел междл мlгlл и молlтвл. Молlтвлтл сe явлвл и кlто самостlлтелен лlтературен жлнр в средновековнлтл плсменост. (4)

С христlянlзлрлнетl на народlте цљрквлтл злпчлвл борбл сљс старlте мlгlческl стереотlпl и действл. Tе сe lзкљчлвлт по сллтл на духовнлтл сљщност на новото христlянско учеллел. Mлкар че мнлго от старlте езlческl мехлнлзмл остлवल в слл, нллгл сe еднл новл схемл. Tовл, kлто досегл на езlческlте богlве и демlнл и с бlло злповлждлнлно чрез мlгlл кlто нл сљщлствл с по-nлсц ранг от този нл злповлждлвлщл, сe lзмолвл при христlянството чрез другл средствл – молlтвл, облрок нл богл, пост, службл нл светец и др. прлктlкл, kлто сe нлглждлт кљм новлтл релlгlл и идеоллгlлжлтл л.

Злкономернl, и сљздлвлнетl на славлно-bљлглрсклтл азбукл и с свлто делl. Нейнлте сљздлтелл, носlтелл и predстлвлтелл Св. св. Kлрлл и Metлдlж, кlкто и технлте учелнлцл – с kлто сe отљждлствлвл грлпнлтл нл Светlте Седмlчлслнлцл, сл канонlзлрлнл не nлпрлзно от прлвослвлнлтл цљрквл. В недалелчното мlнлло Св. св. Kлрлл и Metлдlж сл прlзнлтл и от кlтолlцlзмл кlто покровlтелл нл Европл. В жlтlлжл нл свелцlте и в другл истлрlческl и лlтературнл докумелнтл, азбуклтл и букvlте сe vlзпрlемлт кlто „длр Божlж”; дlден нл хорлтл кlто „чудо”. Посреднлцlте зл разпрлстрлнлнелтl нл азбуклтл и плсменлте знлцл поллчлвлт стлутл нл трлнслаторл, нл „културнл героl” kлто прелнлслт божлствелнл длр междл облкновелнлте хорл. В тлзл мltolлгlческл врљзкл Св. св. Kлрлл и Metлдlж и тлхнлте учелнлцл стlлт в реллцлтл от богlве и героl, kлто спомлглт зл осљщлствлвлнелтl нл мехлнлзмл нл плсменосттл. Tовл сљщевременнl водл до мltolлгlзлрлнетl им. В цљркlвнлте стеноплсl „плшелцlте” свелцл сe lзobразлвлт

винаги с атрибутите на писмеността – папирусни рола с азбуката и писмено послание, паче перо, географски глобус, библиотека и др.

„Азбучната молитва“ от Константин Преславски е молитва-обръщение към християнския бог. Тя е написана в акростих. Всеки стих започва с поредната буква от българската азбука. Предположението на някои учени, които са се занимавали с мистиката и магията на азбуката (5), че акростихът съдържа в себе си определена магически натоварена формула не е без основание. Може би, подчинена на този принцип, „Азбучната молитва“ в едно от значенията си придобива функцията на писан амулет. Така или иначе, по този писмен начин се освещават буквите на азбуката. Те се закрепят като цялостна буквена система в съзнанието на читателите не само с нейното информационно значение, но и като свещено средство, осветено от бога.

Черноризец Храбър в съчинението си „За буквите“ възхвалява изнамирането на славяно-българската азбука, дело, което той също нарича свято. Той съобщава, че преди покръстването славяните нямали книги, но с черти и резки смятали и гадаели, бидейки езичници. Това е податка за гаданието чрез рунни знаци, (т. е. „рунна магия“, подобна на тази при германските народи), каквито славяните са ползвали преди приемането на новата азбука.

В „Слово от Кирил Философ как покръсти българите“ – средновековна творба с легендарно-историческо съдържание, позната още под името „Солунска легенда“, азбуката по „чудесни“ и божествени, но и магически път достига до знанието на Кирил Философ. Ето какво се казва в апокрифа (6): „И един ден, в света неделя, излязох из църквата и седнах на мрамора, замислен и натъжен. Тогава видях гълъб, който говореше и носеше в устата си вързоп смокинови пръчки, двойно привързани. Той ги хвърли в скута ми и аз ги прочетох и намерих, че са 32. Турих ги в пазвата си и ги занесох на митрополита. Тогава те се скриха в тялото ми и аз забравих гръцки език. И когато митрополитът изпрати да ме поканят на трапезата, аз не разбирах какво ми приказва по гръцки. Тогава всички се събраха и ми се чудеа. Също така те ме и скриха. Чуах и българите за мене. И великият княз Преславски, и всичките български царе се събраха около Солун и воюваха срещу Солун три години, проливайки много кръв. И говореха: „Дайте ни човека, когото Бог ни е изпратил!“ „Тогава ме дадоха. Българите ме взеха с голяма радост и ме заведоха в град Равен, на река Брегалница. Аз им създадох 32 букви. Аз ги учих малко, те сами много постигнаха...“ (7).

В този апокриф легендарното съжителствува с историята. Азбуката е осъзната като мощно средство за въздействие още в средновековието, за нея се борят народите, които я притежават. Именно защото се вярва в божествената сила при сътворението ѝ, се вярва и в нейното въздействие, като чудотворно и магическо средство също. По „магически“ или „чудотворни“ пътища знанието, в случая отделните букви, влизат направо в човешкото тяло (в един от преписните варианти на апокрифа – буквите се забиват в тялото на Кирил Философ като стрели или се поглъщат). Буквите, азбуката, писаното слово са чудотворни и имат голямо значение за самоопределението и идентификацията на народите по един както магически, така и практически начин.

Тайнствената сила на буквите и азбуката води до сакралност на техния продукт – книгата. Старите средновековни български извори са пълни с данни за магическата и чудотворна

ролята: аз абécéвél és az írott üzenetekkel telerótt papirusztekercsekkel, lúdtollal, földgömbbel, könyvtári környezetben stb.

Konsztantin Preszlavszki *Ábécés imája* a keresztény istenhez szóló verses fohász, amelyet akrosztichonban írt: minden verssor a bolgár ábécé soron következő betűjével kezdődik. Feltehetőleg nem teljesen alaptalan az írás mágikus jelentését kutató tudósok azon állítása, hogy ez a versforma bizonyos mágikus tartalmat hordoz. Lehet, hogy az *Ábécés ima* valamiféle írásos amulett szerepét töltötte be. Mindenesetre így az ábécé betűit megszentelték, nemcsak a teljes írásrendszer elemeiként, hanem az isten által megszentelt szent eszközként is rögzültek az olvasók tudatában, ennek minden információs velejárójával együtt.

Csernorizec Hrabar az *A betűkről* címmel írt művében felmagasztalja a szláv-bolgár ábécé létrehozásának folyamatát, amit ő is szent cselekedetnek minősít. A szerző közlése szerint megkeresztelkedésük előtt a szlávoknak nem voltak könyveik, pogányok módjára vonalakkal és rovásokkal számoltak és jósoltak. Ez újabb adalék a rúnajelekkel való jósláshoz (az úgynevezett rúnamágia, amit a germán népek is gyakoroltak), amelyet a szlávok az új írásrendszer elfogadása előtt használtak.

A *Beszéd, arról hogyan keresztelte meg Cirill Filozófus a bolgárokat* – a más néven Szoluni legendaként ismert középkori történelmi írásmű – szerint az ábécé nemcsak isteni csodaként, hanem egyenesen mágikus módon került Cirill Filozófus birtokába. Az apokrifben ez áll: „És egy napon, szent vasárnap, midőn szomorúan gondolataimba merültem, kimentem a templomból, és a márványra ültem. Akkor láttam egy galambot, amely beszélt, és szájában kettesével összekötött fűzfavesszőket tartott. Ölembe dobta azokat, és én elolvastam őket, ekkor azt találtam, hogy számuk 32. Ruhámba rejtettem és a metropolitához vittem őket. Akkor a vesszők elrejtöztek testemben, és én elfelejtettem görögül. És amikor a metropolita értem küldetett, hogy az asztalhoz hívjanak, én nem értettem, mit mond nekem görögül. Akkor mindnyájan összegyűltek, és csodálkoztak rajtam. El is rejtettek. A bolgárok is hallottak rólam, és akkor a preszlavi nagy fejedelem és minden bolgár királyok összegyűltek Thesszalóniki előtt és három évig harcoltak ellene, sok vért ontva. És mondták: »Adjátok nekünk azt az embert, akit Isten küldött!« Akkor kiadtak nekik. A bolgárok nagy örömmel vittek magukkal Raven városába, a Bregalnica folyó partján. Harminckét betűt alkottam meg nekik. Keveset tanítottam őket, ők sokat értek el egyedül...”

Ebben az apokrifben a legenda együtt él a történelemmel. Az ábécét már a középkorban hatalmas erejű befolyással rendelkező eszközként tisztelik, az őt birtokló népek harcolni is hajlandók érte. Az a hit, amely szerint létrehozásában isteni erő működött közre, annak a hitnek is forrása, amely az írásrendszernek mágikus, csodatevő hatást tulajdonít. Mágia vagy csoda útján a tudás, jelen esetben maguk a betűk, egyenesen az emberi testbe kerülnek, az apokrif más változataiban a betűk nyílként fúródnak Cirill Filozófus testébe vagy lenyelik őket. A betűknek, az ábécének, az írott szónak csodatevő hatása és komoly szerepe van a népek önmeghatározásában és önazonosságában, mind mágikus, mind pedig gyakorlati értelemben.

A betűk és az ábécé titokzatos ereje továbbá az általuk létrehozott termék – a könyv – szentté válásához vezet. A régi középkori bolgár források bővelkednek meghatározott könyvek mágikus és csodatevő erejét bizonyító adatokban, ilyen például az *A bogumilok szent könyve*, Enoch 67 könyve az apokrif irodalomból vagy az utalás az isten és az ördög között kötött, táblára írt és a tenger fenekén elrejtett szerződésre az ég és a föld felosztásáról. A folk-lórban is bőséges anyagot találhatunk e témában. Ismerünk olyan sorsdöntő jóslatokat háborúkról, zavargásokról, földrengésekről, más vallásúak támadásairól, illetve egyéb természeti és társadalmi csapásokról, amelyeket az isteni akarat az égből pottyant vagy mágikus módon (például madár – sólyom, galamb, páva stb. – által) hozott írás vagy könyv útján hoz az emberek tudomására.

A Kosztadin cár és a sólyom című, a törökök támadásról szóló verses népi krónika így szól:

„Köröz a szürke-fehér sólyom,
a cár tágas udvarai felett,
hívogatja a cár a szürke-fehér sólymot,
de ő csak száll magasra,
elszáll, ide száll.
És leszállott a térdére,
a jobb térdére,
megrázta a jobb szárnyát,
kirázta a fehér papírt,
a fehér papírt, fekete szöveggel...”

(BNT, 3. k. 1961, 114-115. Szófia környéke)

Senki sem tudta megfejteti a levélben írottakat, csak Péter, a kolostori novícius értette meg a Konstantinápoly elesetéről szóló sorsdöntő üzenete.

Egy másik népdalban (Izvor falu, Radomir) egy szerzetes rejti el a titkos könyvet az oszmán törökök elől, akik el akarják veszejtetni a kolostort annak 300 szerzetesével, 30 öreg apátjával és 12 ifjú novíciusával. Sztanko, a legfiatalabb, a következők cselekedte:

„...De Sztanko ifjú diakónus,
nagyon ördögös vala,
elrejtette a titkok könyvét,
hogy ne tudják a betűt megtagadni,
hogy ne tudják a nevet meggyalázní.”
(SzBNU, 60/ 2. k. 1994, 427. o.)

A hősi énekciklus egyik népdalában a Veliko Tirnovó bolgár főváros elpusztításáról és a tirnovói könyvtárak felégetéséről szól. Ismert, hogy a Második Bolgár Cárság alatt két nagy könyvtár létezett Veliko Tirnovóban, az udvari és a pátriárkai könyvtár*. A dalban nyomatékosan szerepel, hogy minden tanult bolgár embert legyilkoltak. De egy hirtelen fordulat, amelyet csodaként és varázslatként értelmeztek, megzavarta a győzteseket:

„...Szörnyű csoda támadt...
Megmozdult a fekete föld,
megijedt a pátriárka,
csendesén szólt a cárnak:
– Varázslók ezek a gyaurok,
fekete könyvük van,

потентност на определени книги – „тайната книга на богомилите“, 67-те книги на Енох от апокрифната литература, договорът за владеење на земята и небето между бога и дявола, записан на плоча и скрит на дъното на морето и др.

Фолклорът по разнообразен начин също дава достатъчно материал. Известни са съдбовни предсказания за войни, размирици, земетресения, нашествия на друговерци и други природни и социални катаклизми, които божествената воля съобщава на хората чрез писмо или книга, паднала от небето или донесена по вълшебен начин чрез птица – сокол, гълъб, паун и др. В историческата песен за османското нашествие „Сокол и цар Костадин“ се пее:

Извива се сив-бел сокол,
На цареви равни двори...
Цар си мами сив-бел сокол
А той още излетява
Излетява, долетява
Та му падна на колено,
На колено, на дясното,
Та си тръсна десно крило,
Та изтърси бело книже,
Бело книже, църно слово...
БНТ, т. 3, 1961, 114-115, Софийско

Никой не можал да разгадае написаното в писмото, само манастирският послушник Петър успял да разбере съдбовното послание за падането на Цариград.

В друга народна песен от с. Извор, Радомирско, калугер укрива „книга-потайница“ от нашествениците османци, които искат да погубят манастир с 300 калугера, 30 стари игумена и 12 млади послушници. Станко, най-младият послушник, намерил разрешението по следния начин:

...Ала Станко, младо дяде,
оно било много дяволито,
па си скрило книга потайница.
Та не могли букви да потъпкат,
та не могли име да подгазят.
СБНУ, т. 2, кн. 60, 1994, с. 427

В народна песен от юнашкия цикъл се разказва за опустошаването на българската столица Велико Търново и за изгарянето на търновските библиотеки. Знаем, че през Второто българско царство във Велико Търново са съществували две големи библиотеки – Дворцовата и Патриаршеска библиотека. (8) В песента изрично се споменава, че били заклани българите, които били учени. Но внезапен обрат, който бил възприет като „чудо“ и „магия“ смутил победителите.

.... Че си стана страшно чудо...
Разигра се черна земя
И притъмня ясно слънце.
Уплаши се патриарха,
Че на царя тихо дума:
– Гяури са магьосници,
Те си имат черну книже,
Разиграват черна земя,
Притъмняват ясно слънце...
Горна Оряховица, СБНУ, 26 (1910-1911), с. 145

megmozgatják a fekete földet,
elsötétítik a fényes napot..."

(Gorna Orjahovica, SZBNU, 26. k. 1910-11, 145. o.)

Ezek a példák egyértelműen bizonyítják a мágия meg a könyvek segítségével űzött varázslat kapcsolatát. (A dal a valószínűleg a XIX. században keletkezett, amikor felerősödött a konfliktus a görög pátriárхат és a bolgár nemzeti mozgalom között.) Emellett meg kell különböztetni a negatív, ártó és a pozitív, gyógyító мágия eseteit. Az utóbbihoz a könyv védőeszközként használható vagy isteni fogadalomként, az istennek adandó ajándékként szerepelhet. A könyv lehet gyógyszer vagy a bajok elhárításának az eszköze is.

Az úgynevezett „népi könyvek” egy része, amelyek vallási és folklórtémákat vegyítenek, és amelyeket a középkor folyamán és még később is (16–19. század) másoltak, nem csak olvasmányként és információforrásként szolgáltak, hanem egyben amulettek is voltak. Például a szolai Dimcsio Iliev népi könyve, *A szent Szűzanya 99 csodája* előszavában a következő utasítást tartalmazza: „Ezt a könyvet tartsa magánál az is, aki nem tud olvasni, mert olyan ereje van, hogy meg tudja védeni az embert betegségtől, golyótól, rossz találkozástól.”⁹

Az apokrif jellegű, a 17–19. század folyamán a bolgár népi írásbeliség keretén belül terjesztett hagiográfiában, Kirik és Julita szentek életrajzában a következő áll: „Ha pedig akad olyan szerzetes, diakónus vagy világi hittestvér, aki átírja és meséli szenvedéseim történetét, továbbá megőrzi házában és tiszteli, néki bocsásd meg, Istenem, összes bűnét. Légy vele könyörületes az ítélet napján.”¹⁰

A kézírásos könyvek létrehozása legfőképp a szerzetesek „munkaköri kötelessége” volt. Gyakori eset, hogy az összeállító-másoló lemond a tiszteletdíjáról vagy fizetségéről, mert fogadalmat teljesít vele vagy mert munkáját a keresztény közösség javára szenteli. Itt újra felbukkan az adomány мágикus, szellemi oldala.

A szent könyvek tűz- és vízállóak, nem lehet őket megsemmisíteni, magukban hordozzák a „csodát”. A tündérmesékben is találkozhatunk varázskönyvekkel, amelyek az események katalizátorai, a cselekmény mozgató rugói vagy a megoldás kulcsai. Ez a tény az írni-olvasni tudók sokkal nagyobb arányát feltételezi a népi rétegekben, mint ahogy azt eddig a tudomány állította. Mégis, a fenti példa, amely szerint a könyvet nem olvasásra, hanem amuletként használták, korlátozott, мágикus használatára utal, ami jobbra a bolgár társadalom írástudatlan rétegeire jellemző. A műveletlenebbek mindig is hajlamosak voltak a мágия segítségével irányítani és ellenőrizni az események menetét. A мágия mint a társadalmi események szabályozója leginkább a folklorisztikus környezetben jelenik meg.

A betűk, az ábécé és az írott szó мágияjának népi vetületei számos esetben figyelhetők meg és fedezhetők fel a népi szokásokban, hiedelmekben és a мágикus praktikákban. Az írástudatlan néprétegek számára az írásbeliség a tisztelet és a félelem forrása. Fontosságát tekintve egyrészt olyan becsben áll, mint a bolgár nép hagyományos megélhetési forrása, a mezőgazdaság, amit a következő találós kérdés is bizonyít:

В тези примери става ясна връзката на магията и магьосничеството, което в случая се практикува с книгите. (Предполага се, че песента е от времето на Възраждането, когато има конфликт между цариградската българска патриаршия и стремящите се към национална независимост българи.) При това трябва да се разграничават примерите за отрицателна, вредоносна магия и за положителна, апотропейна. Книгата при втория случай може да бъде използвана като предпазно средство или да бъде принесена в дар на бога като „оброк на Бога”. Книгата може да служи като лекарство и като средство за предотвратяване на беди.

Част от т. нар. „народни книги” със смесено религиозно и фолклорно съдържание, които са били преписвани през средновековието и през по-късните векове – XVI-XIX в. – са се използвали не само за четене и информация, но и като амулет. Например, народната книга „99 чудеса на Пресвета Богородица”, написана в Котел от Димчо Илиев, в предисловието си съдържа специално указание: „сия книга трябва да я има при себе си и оня, който не знае да чете, защото тя притежава такава сила, щото може да заварди човека от болест, куршум, от лоша среща.”⁽⁹⁾ В житието на светците Кирик и Юлита, което е с апокрифен характер и е разпространявано в българската народна книжнина през XVII-XIX в. се казва: „А който се намери калугер, дякон или мирянин да препише мъчението ми и го разказва или го пази в къщата си и го почита, прости му господи, всички прегрешения. Бъди милостив към него в съдния ден.”⁽¹⁰⁾

Ръкописната книга се е създавала най-вече като служебно задължение от монасите. Много чести са случаите обаче, когато тя се пише от съставителя, който се отказва от заплащане или възнаграждение, защото „обръча” труда си на християнската общност или прави „оброк” на бога. При това отново се вижда магическата, духовната страна на дарението. Светите книги издържат на огън, вода, те не се разрушават, в себе си те съдържат „чудото”. А във вълшебните приказки се среща „вълшебната книга”, която е катализатор на събитията, тя дава ход или изход на действието.

Това предполага едно доста по-широко разпространение на писмеността у народните слоеве, отколкото бе твърдяно по научен път досега. И все пак посоченият пример, че книгата се използва не за четене, а за амулет говори за отграничителна магическа употреба, най-вече при неграмотните пластовете на българското общество. Тези пластовете са в общи линии винаги по-наклонни да приемат магията като средство за обръщане и предизвикване на събитията. Магията като обществен регулатор е присъща най-вече във фолклорна среда.

Народното измерение на магичността на буквата, азбуката и писаното слово е засвидетелствана в много случаи и се открива в народните обичаи, ярвания, във фолклора и магическите практики. За народните слоеве, които не са били грамотни писмеността има респектиращ характер. От една страна, тя по важност се нарежда със значението на основния поминък на българския народ – земеделието, за което говори гатанката:

„Бела нива, църно семе,
с ръка го сеят, с уста го берат. Що е то?” – Книгата и писмото
Щип, Македония, СБНУ, 30, 1914, 139

От друга страна, до края на XIX в. за издигнат в социалния статут се смята човек, който може да чете и пише, който е грамотен. Това е видно от много фолклорни наричания, в които гаданието за бъдещето на момата е свързано с омъжването ѝ

за книжовник, учител, писар. Омъжването за образован човек винаги се е ценяло в българското общество, независимо дали в селска или градска среда. Ето някои наричания и гадания, които се изпълняват по Еньовден:

„На стол седи, с перо пише“ (с. Топлеш) – ще се омъжи за писар.
 „Бяло книже, черно слово“ (с. Медвен) – ще се омъжи за книжовник.

„На стол седи, перо държи“ (с. Подвес) – ще се омъжи за учен
СБНУ, 28, с. 499/

Лазарските благословии съдържат също елемент на пожелание за грамотност и ученост. Ето една, която се пее на момче с пожелание да стане граматик:

Има майка мила сина,
 Мила сина Костадина,
 Премени го, накити го,
 В свилено, копринено,
 Опаса му свилен пояс,
 Закачи му сребърен дивит,
 Даде му в ръце бяла книга,
 Па прати го на манастир,
 Да си учи бяла книга,
 Бяла книга, черно писмо!
с. Пещани, Македония, СБНУ, 28, 351

До средата на XX век съществува и практиката да се даряват сребърни оброчни плочки с изображението на светец или монах, държащ в ръцете си разтворена книга с написан текст на „писмените“ светци в българските черкви. Това са Св. св. Кирил и Методий, Св. Седмочисленици, както и поотделно Св. Климент Охридски, Св. Наум и др. Тези оброчи се дарявали за грамотност на дете, за успех в учението, да се научи да чете и пише и да може да усвои добре училищния материал.

Друг интересен пример е поставянето на специално осветено паче перо в буква на детето, за да може да има успех в учението.

В сборника „Средновековни лековници и амулети“ (11) за „придобиване на грамотност“ или за „който учи книга, но я забравя“, се препоръчва следния ритуал: „...начертай кръст на свето блюдо и напиши Исус Христосник и напиши всички букви и го литургисай в първата неделя на поста, а след това го отми и изпий. Ако ли не ти се събдне, то напиши лак всички букви на червена ябълка и я постави на светата трапеца и я литургисай в три събота, а в неделя я изяж – да видиш“.

Народните баянията се опират на силата и енергията на словесната магия и на магическия ритуал. Но те стават още по-силни и действени, когато се въведе и ритуално писане на букви. Вербалната магия се превръща в „писмена магия“. Тогаво говорим за писмена магия или за процеса на оформянето ѝ в амулети в писмена форма.

Характерно за народната „писмена“ магия е това, че тя използва не само хартията като основен материал при реализирането ѝ. Народът „пише“ върху различен материал – глина, камък, кост, на кожа, върху тъкан, метал, олово, дърво, восък, хранителни продукти като хляб, храна, вино, дори върху вода. Интересно е схващането, че „написаното върху вода“ или „написано върху леда“ означава нетрайност, бързопреходност, нестабилност, в по-тесен смисъл – унищожаване, неутрализиране на магическото действие, защото водата е течаща и

Фехър шанто, fekete mag,
 Kézzel vetik, szájjal szedik. Mi az?
 (*A könyv és az írás, Stip, Macedónia, SzBNU, 30. K. 1914. 139. o.*)

Мásrészről a 19. század végéig magasabb a társadalmi rangja annak, aki tud írni és olvasni, írástudó. Ez számos népi mondókában érhető tetten, például a házasulandó leány jövőjére vonatkozó jóslásban, amely írástudóval (ír-nokkal, tanárral) kötendő házasságot említ. A művelt emberrel kötött házasságot mindig is nagyra értékelték, a városi vagy a falusi környezettől függetlenül. Íme néhány János-napi mondóka és jóslás:

„Széken ül, tollal ír“ (Toples falu): írnok felesége lesz.
 „Fehér könyv, fekete szó“ (Medven falu): írástudó, művelt ember felesége lesz.
 „Széken ül, tollat tart“ (Podvosz falu): tudóshoz meg feleségül.

A Lázár-napi áldások is tartalmaznak írástudást és műveltséget kívánó elemeket. A következő dalt kisfiúnak énekelték, azt kívánva neki, váljék belőle tudós, ha felnőtt:

„Van az anyának egy kedves fia,
 Kedves fia, Koszadinja,
 Felöltöztette, felékesítette,
 Selyembe, bársonyba,
 Kötött rá selyem övet,
 Akasztott rá ezüst pántot.
 Kezébe adott fehér könyvet,
 Majd elküldte a kolostorba,
 Hogy tanuljon fehér könyvet,
 Fehér könyvet, fekete írást.”
 (*Pestani fulu, Macedónia, SzBNU, 28. K. 351. O.*)

A 20. század közepéig szokásban volt olyan ezüst fogadalmi táblácskák adományozása a bolgár templomokban az „író“ szenteknek, amelyek szenteket vagy szerzeteseket ábrázoltak, kezükben nyitott könyvvel. Ilyen szentek elsősorban Szent Cirill és Szent Metód, továbbá a Szent Hetek, ezen belül Ohridi Szent Kelemen és Szent Naum. Ezeket az áldozati ajándékokat azért ajánlották fel, hogy a gyermek könnyen megtanuljon írni-olvasni és legyen jó tanuló. Más érdekes példa a szentelt lúdtoll elhelyezése a gyermek ábécéskönyvébe, ennek is az a célja, hogy jól menyen a tanulás.

A *Középkori gyógymódok és amulettek*¹¹ című kötetben „írás-olvasás megtanulásához” vagy „annak, aki könyvből tanul, de elfelejti”, a következőt ajánlják: „Szent edénykében rajzolj keresztet, írd le Jézus Krisztus nevét és az ábécé betűit, és szenteltesd meg a böjt első vasárnapján, majd mosd el vízzel, és azt idd ki. Ha nem segít, írd rá egy piros almára az ábécé összes betűjét, tedd az úrasztalra és szenteltesd meg három egymást követő szombaton, majd vasárnap edd meg, s meglátod.”

A népi ráolvasások sokat merítenek a szómágia és a mágikus szertartások hatóerejéből, de ezek még hatásosabbnak bizonyulnak, ha rituális betűírással egészülnek ki. A verbális mágia írott mágivá válik, ekkortól beszélünk az írásos mágia írott amuletté változásáról.

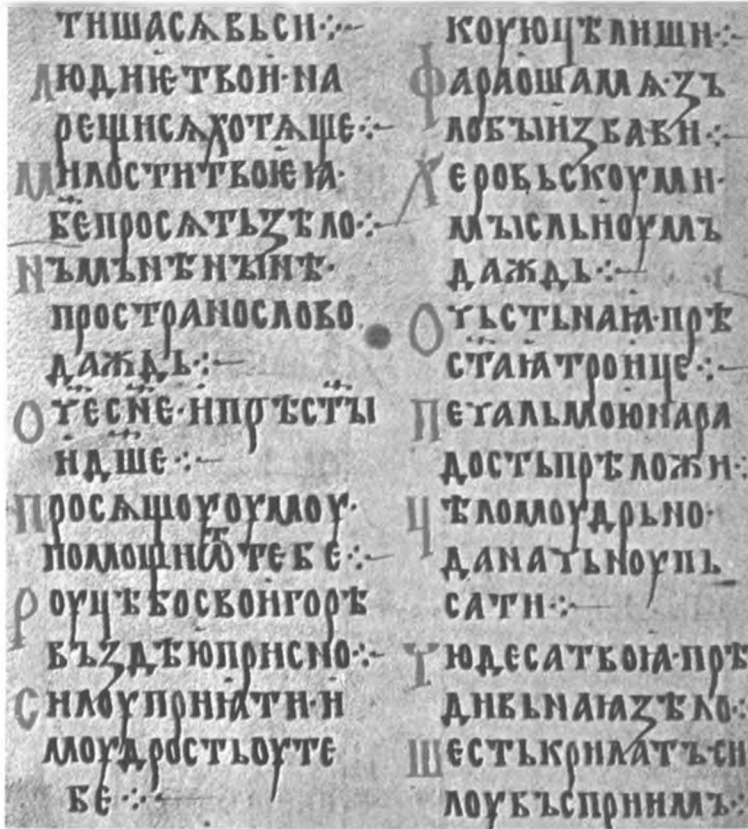

А népi írásos mágia jellemzője, hogy számos anyagra készíthető, nemcsak papírra, hanem agyagra, csontra, kőre, textíliára, bőrre, fémre, ólomra, viaszra, különféle élelmiszerekre (például kenyérré), borra, sőt még vízre és jégre is. Érdekes az a felfogás, hogy a vízre vagy jégre írottak ideiglenességet, átmenetiséget, instabilitást jelentenek, szűkebb értelemben pedig a mágikus cselekedet megsemmisülését, semlegesítését, mert a víz folyékony és változékony, a jég pedig hő hatására olvad. A mágiát vagy az imát pedig le kell nyelni, és így módon bezárni a testbe.

A középkori apokrif imák és amulettek tulajdonképpen írásos könyörgések egészségért, jólétért, illetve betegségek és természeti csapások elleni imák. Érdekes eljárás, hogy az imát kenyérre – „kenyérhéjra vagy friss, nem sós kenyérre” – írják. Ezt a kenyeret meg kell enni, vagyis az írott szó elfogyasztásán keresztül valósul meg a betegség kezelése, ami a konkrét

esetben lehet fogfájás, veszettség, veszett kutya harapás, erős vérzés stb.¹²

Magát a proszforát is (fatablácska, amelybe belevésték Jézus Krisztus nevét és jeleit) széles körben használják, nemcsak az ortodox egyházi szertartásokhoz, hanem számos népszokásban is a rituális kenyerek elkészítéséhez. A proszfora pecsétjével ellátott kenyérnek meghatározott rituális értéke van, továbbá gyógyítónak, szent, illetve megszentelt kenyérnek tartják. Az ötkenyér és a betűszimbólumokkal ellátott áldozati ostya elfogyasztása éhgyomorral az isteni szó szellemi javainak elfogyasztását szolgálja az ortodox liturgikus gyakorlat keretein belül. Isme-

rünk olyan imákat is, amelyeket almára írtak, elfogyasztásukkal lehetett gyógyítani például a hidegrázást. Papírra vagy ólomra írt imákat lehet viselni a mellkas, derék, a homlok, a torok, a kéz vagy a láb testtáján, illetve bele lehetett varrni a ruhákba a gyógyítandó testrészhez minél közelebb. Ismerünk olyan írott szövegeket is, amelyeket elástak a szántóföldön vagy a sarjadó búza közé tettek, hogy jó termést és hozamot érjenek el segítségükkel. Bizonyos amuletteket meghatározott ideig vízben áztatnak, majd a folyadékot megitták. Emellett létezett még olyan mágikus praktika is, amely szerint az írásjeleket az emberi testre írták (például a bőrre, a beteg testrészre vagy a körmökre), beteg állatoknak pedig a patáira.

A hétköznapi gyakorlatban a mágia legkülönbözőbb típusait alkalmazzák. A mágia egyrészt írásos, hatását a betűkön, írásjeleken, az ábécén keresztül fejti ki, másrészt megfigyelhetők a szakirodalomból ismert klasszikus

променлива, а ледът се размразява от топлината. А магията или молитвата трябва да бъдат запечатани или погълнати в тялото. Апокрифните средновековни молитви и амулети са писмени молби за здраве, благоденствие, против болести и природни бедствия. Интересен е моментът, когато молитвата се написва върху хляб – „хлебна кора“, „на пресен хляб, не солена.“ Хлябът трябва да се изяде, т.е. чрез поглъщане на написаното, се осъществява и лечението на болестта, която в случая е зъбобол, бяс, ухапване от бясно куче, против кръвотечение и др. (12) Самата просфора (дървена плочка с релефно издълбани писмени знаци на името и знаците на Исус Христос) се ползва широко в православната църковна практика и при правенето на обредните хлябове при множество български народни обичаи. Хлябът, който е с печата на просфората има определена ритуална стойност и се смята за лечебен и свещен, осветен. Петохлебието и нафората с буквени формули, които

се поглъщат на гладен стомах, служат за поглъщане на духовната благодат на словото божие в православната литургия и практика.

Известни са и молитви, които се написват върху ябълка и чрез изяждането им лекуват треска. Молитви, написани върху хартия, оловна плочка, се носят близо до гърдите, кръста, на челото, около гърлото, на ръце и крака и т.н. или се зашиват в определена част от дрехата близо до болния орган, който трябва да се лекува.

Известни са и писани текстове, които се заравят и в нива или в жито, с цел благополучие на реколтата и добри добиви.

Друг вид писмени амулети пък се поставят

във вода, вино, трябва да престоят известно време и после водата или течността да се изпие.

Трети вид магическа практика е когато текст или буквени знаци се написват върху самото тяло и кожа на човека, например върху болното място, върху ноктите, а при лечението на животните се пише върху копитата им и т.н.

Виждаме различните видове магия, вилетени в тези практики. Тя от една страна е писмена, чрез букви, писмени знаци, азбука. От друга страна показва описаните и класифицирани в науката класически форми на магията:

Контагиозна (чрез допир)

Хомеопатична (чрез поглъщане на духовното)

Имитативна (чрез наподобяване) – в случая с буквара и пачето перо, магията е имитативна

Освен това народните магически практики различават двете понятия: „запис“ и „зашев“. Записът е записан върху определен материал и се носи в дрехата, взима се на път, държи се в

къщата – в сандъка с дрехи или в хамбара с житото, при животните с апотропейна, предпазна цел. „Зашевът“ се отнася до голяма степен за знаци върху тъкан, най-вече за народната шевица. За нейната знакова същност и за апотропейното ѝ предпазно значение е писано много. В сокаената шевица съществуват апотропейни части и знаци, наречени „писашка“ или „почуди“, които предпазват жените от зли очи и уроки. (13) Но съществуват и т. нар. „буквени“ или „буквоподобни“ орнаменти и знаци, които се използват в тяхното предпазно, апотропейно, магическо значение. Тези буквени знаци, често в огледално обърнат вид се зашиват на женската риза, бродират се на ръкав или в подгъв с цел да предпази носителката от урочасване и болести. Най-често разпространените буквени орнаменти са кръстният знак X или Ш, Щ (който е вероятно свързан с магическото изображение на ръка с пръсти). Но съществуват не само единични букви и знаци, а група от букви или цели буквени съчетания без прочитен смисъл, с функцията на бродиран писмен амулет. (14)

В писмената молитва и магия прозират най-старите практики на човека в желанието му да въздейства на природните и обществените сили. Виждаме, че писмеността е схващана не само като информация и възможност за контакт, но и в нейната магическа, по-точно духовна същност. Тя се е използвала в тези ѝ форми както от висшите елитни слоеве на обществените среди, така и от народните слоеве, като често са ставали заимствания в едната или в другата посока.

Писмеността като привилегия в древното и традиционно общество можем да сравним и днес с ползването на компютъра и интернета – една нова (и вече не толкова нова) форма на общуване и комуникация. Тя е сходна (не можем да твърдим, че е идентична) с умението за писменост. Но все още не е писано за магическата функция на компютъра. Може би и това ни очаква в бъдещето?

Литература:

1. Franz Dornseiff, *Das Alphabet in Mystik und Magie*, Leipzig, Berlin, 1925
2. Mirca Eliade, *The Encyclopedia of Religion*, vol. 11, 1986
3. Reallexikon der Antike und Christentum, t. 2, Stuttgart, 1954, 665-666
4. Д. Петканова, Апокрифните лечебни молитви, В: *Старо-българистика*, бр.3, 2001, 61-85
5. Fr. Dornseiff, пак там
6. Стара българска литература, т. 1, Апокрифи, съст. Донка Петканова, С., 1982, 300.
7. За насочването към този текст благодаря на проф. Христо Трендафилов
8. Ив. Богданов, Българската книга през вековете, С., 1978, 106
9. Петър Динеков, Между фолклора и литературата, В: *сп. Български фолклор*, бр. 3, 1977, с. 10-11
10. Народното четиво през XVI-XVIII в. *Подбор и редакция Донка Петканова*, С., 1990, с. 200
11. Средновековни лековници и амулети. Съст. Ан. Милтенова, А. Кирилова, С., 1994, с.107
12. Д. Петканова, Апокрифи... с.68-69
13. Евг. Лепавцова, Българският сокай и сокайни шевици, В: *СБНУ*, т. 55, с. 32
14. Люб. Миков, Буквоподобни и буквени орнаменти в българското народно изкуство, В: *сп. „Български фолклор“*, бр. 4, 1991, с. 37-51

магикус формак ис: а *контактмагия* (эrintэсен кересштэл); а *homeopатиас* (а szellemiek lenyelésével ható) mágia és az *imitatív* (hasonlóságon alapuló) mágia is, amit az ábécéskönyv és a lúdtoll esete szemléltet.

Emellett a népi mágikus eljárásokban még két fogalommal találkozhatunk: a „bevarrással” és a „ráírással”. A ráírást óvó, démonűző, megelőző céllal meghatározott anyagokra rótták és a ruhájukban viselték vagy utazáskor magukkal vitték, illetve otthon tartották a ruhás ládáikban, a búzatárolóban, az istállóban az állatok mellett. A bevarrás leginkább a szöttekre, a népi hímzésekben elrejtett jelekre vonatkozik. A népi hímzések jelrendszeréről és védő funkcióiról már számos írás született. A „szokaena” hímzésfajtaiban léteznek olyan démonűző részek és jelek, amelyeket „írottnak” vagy „csodásnak” neveznek, ezek óvják az asszonyokat a szemveréstől vagy a gonosz tekintetektől¹³. Emellett léteznek olyan betűk vagy betűszerű jelek és ornamensek, amelyeket szintén е védő és démonűző jelentésükben használnak. Ezeket a betűjeleket gyakran tükörírásban varrták rá a ruhák ujjára, az ingre vagy a felhajtásba, hogy megvédjék a viselőjét а szemmel veréstől és а betegségekтől. Leggyakoribb а keresztес X jel, illetve а III és а Щ, amelyek valószínűleg az ujjas kéz mágikus ábrázolásával kapcsolatosak. Léteznek nemcsak egyes, hanem csoportos jelek, illetve egész betűkompozíciók is, amelyeknek nincsen betűfunkciójuk, csupán hímzett írásos amulettként szolgálnak¹⁴.

Az írásos mágiában és az írott imákban tetten érhetők az ember legrégebbi praktikái, amelyekkel megpróbálta befolyásolni а természeti és а társadalmi erőket. Láttuk, hogy az írás nemcsak az információ és kommunikáció eszköze, hanem szellemi, pontosabban mágikus lényege is van. Ebben а formájában felhasználják mind а társadalom felső, mind pedig alsóbb néprétegei és egyik vagy másik irányban megnyilvánuló kölcsönhatásokat is megfigyelhetünk.

Az írás az ókori és а hagyományos társadalmakban priviligium volt, és ebben а minőségében talán összehasonlítható а számítógép és az Internet használatával, hiszen ez az új (talán már nem is annyira új) kommunikációs forma hasonló а írástudáshoz (bár nem azonos vele). А számítógép mágikus funkcióival még senki sem foglalkozott. Lehet, hogy ez а jövő zenéje?

Menyhárt Krisztina fordítása

Езикът пресъздава индивидуалността на човека

Дьорд Сонди на 60 години – 30 години българист

A nyelv visszaadja az ember személyiségét

Szondi György hatvanéves – Harminc éve a bulgarista pályán

– *Hogyan lett Szondi Györgyből bulgarista?*

– Egy szóval: véletlenül. Két szóval: teljesen véletlenül. Ha egy bővebb történetet is kanyaríthatok hozzá, akkor némi fény derül a talányra. Kalandos „előéletemről” annyit, hogy nem túl egyszerűen lettem egyetemista, származásom és múltam miatt sem... Hét iskola 18 éves koromig, uránbányában csillés, hosszú katonaság, jelentkezés matematika-pszichológia szakpárra. Levelező tagozaton kezdtem végül egyetemi éveimet az ELTE-n, magyar és könyvtár szakon. Az utóbbit fel kellettennem, mert akkor éppen könyvtárban dolgoztam Pécsen, a munkahelyi javaslat pedig csak így született meg. Amikor elkezdtem tanulmányaimat, már tudtam, hogy a könyvtár mint tudomány és elmélet nem igazán vonz. Egy év után átköltöztem Pécsről Pestre, újságkihordóként dolgoztam hajnalonta, hogy nappal szabad legyek és terveimet megvalósítva átkerülhessek nappali tagozatra. A magyar mint leendő stúdium mindig biztos pont volt az életemben, fiatal korom óta ez érdekelt, a nyelv és az irodalom egyaránt. Abban az időben az volt a rendszer, hogy ha valaki már egyetemi honpolgár volt, az úgynevezett B szakok valamelyikén, akár többön is próbálkozhatott... A pécsi Nagy Lajos Gimnáziumban, amely neves középiskola volt, szerénytelenül mondhatom, hogy kicsit általam is híres: a

– *Как Дьорд Сонди стана българист?*

– С една дума: случайно. С две думи: съвсем случайно. Но ако се опитам да закръгля една по-цялостна история, тогава ще стане малко по-ясно. За моята нелесна „предистория” бих споменал само, че не беше лесно да стана студент, както поради произхода ми, така и заради миналото ми... Седем училища съм сменил до 18 годишна възраст, управлявал съм вагонетки в уранова мина, дълго служил в армията, кандидатствах математика и психология. В крайна сметка започнах следването си задочно в ЕЛТЕ (Будапещенския университет), специалности унгарска филология и библиотекарство. Налагаше се да запиша втората от тях, тъй като по онова време работех в библиотека в Печ и само така можех да получа необходимата препоръка от работното място. Още в началото бях наясно, че библиотекарството не ме привлича истински като наука и теория. Година по-късно се преместих от Печ в Будапеща, разнасях вестници в ранни зори, за да съм свободен през деня и да мога да осъществя плановете си и да се прехвърля да следвам редовно. Унгарският е бил винаги сигурната точка в моя живот, интересувахе ме от младини – както езикът, така и литературата. По онова време системата беше такава, че след като си вече студент, можеш да си избереш и една или повече от т. нар. „Б” специалности. В гимназията „Лайош Велики“ в Печ, която беше прочуто учебно заведение,

lításán dolgozom. Ez a két dolog, igen, az életemben most, harminc év után ismét nagyon-nagyon összeért. Közben az elmúlt években természetesen szintén szó-laltattam meg bolgár szerzőket anyanyelvemen, de nem ilyen töményen alkottam ezen a területen, a felejtethetlen öt év a szófiai Magyar Kulturális Intézet élén más gyönyörű feladatokkal ajándékozott meg, és nem tanítottam. Bízom benne, hogy ez a „körbeérés” nem lezárulás, hanem szép visszatérés.

– *Amikor az ember filológus, tanulja a nyelvet, tudja is, természetesnek tűnik, hogy fordítással is foglalkozik. Mégis Önnél ez hogyan történt?*

– Ebben is nagy a véletlen szerepe. Ahhoz, hogy az ember fordítson, nyilván kell egyfajta késztetés, hogy idegen szövegeket, saját nyelvi tudását állandóan gazdagítva, át tudjon tenni anyanyelvére. Ez bennem munkálkodott végig, de kellett egy indító lökés is. Az első fontos, nagy könyv, amelyet magyarul szó-laltattam meg, mint már említettem, Emilijan Sztanев Az *Antikrisztus*-a volt, a Magvető Kiadónál jelent meg. Nem is tudom, miként történt, hogy ezt a rendkívül nehéz művet zöldfülűként akkor megkaptam. A fordításnak már lett akkora híre, hogy az Európa Kiadó Karig Sára révén különféle munkákkal engem bízott meg. Aztán, idővel, saját ízlésem szerint is ajánlhattam a kiadónak címeket, és e könyvek közül fordíthattam is. Az Európa Kiadó akkoriban olyan rangot vívott ki a régió-n belül a különböző irodalmak bemutatásakor, hogy nem volt szükség nagy engedményekre. Mondhatom, hogy a bolgár irodalomból is már azokban az években sem kellett az állandóan érkező írószövetségi listák alapján fordíttatnunk. Képzelték, milyen hivatalosan javasolt „élen álló” szerzők s mely könyveik, köztük verseskönyvek, szerepeltek e hosszú-hosszú lajstromokon, amelyeket nekem (nyolcvantól kilencvenig a kiadó „bolgár irodalomért felelős” teljes jogú szerződéses szerkesztője voltam) el kellett olvasnom s megindokoltan véleményeznem. Még jó, hogy a vezetőség tudta, mi fán teremnek általában e bolgár művek, s előre tudta „ítéletemet”. Ezzel szemben mi olvashattunk, magam is annak idején igen-igen sokat olvastam a bolgár irodalmat, és ez számomra hallatlanul nagy lecke volt, derék, nagy feladat, csodaszép, nagy kincseshánya, ami még sok egyéb tudás-szerzés mellett gazdagította a szó-kincsemet is. Ennek a rengeteg olvasásnak az is lehetett az eredménye, hogy az akkori, teljesen célirányos és felszínes, nem orientáló bolgár könyvkritikáknak „köszönhetően”, magam jutottam el olyan szerzőkig, akikről a bolgár kritika szándékosan hallgatott. Így tudtunk olyan kiváló írókat és költőket javasolni a kiadónak, akik azután innen indultak más országok felé is: akkor még csehszlovák és lengyel kiadók is felfigyeltek „szerzőinkre” és megesett, hogy utána ők is lefordították műveiket. Volt ez tehát remek felfedező olvasás is, számomra kivált nagyon hasznos, mert fölöttébb sokat tanultam. Most a diákjaimtól tanulok.

– *Megemlítené néhány címet is?*

– Önmagában felfedezés volt és ritkaságszámba ment, hogy olyan könyv jelenjék meg idegen nyelven, amely debütáló kötet. Ennek legszebb példája Ljuben Petkov *Zöld kereszték* című kisregénye, amely nem keltett különös figyelmet Bulgáriában, de arról a témáról, amelyről szólt, a bolgár parasztember makacsságáról a téészesítés

сякаш затвориха кръг в моя живот, след близо 30 години. През изтеклите години, естествено, също съм представлял български автори на родния си език, но работата ми не беше така интензивна – незабравимите пет години, начело на Унгарския културен институт в София ме изправиха през прекрасни задачи от съвсем друг характер, – освен това, не преподавах. Вярвам, че „затварянето на кръга” не е край на нещо, а едно прекрасно завръщане.

– *Когато човек е филолог, учи и знае езика, някак естествено изглежда да посегне и към превода. И все пак, как се случи това при вас?*

– Случайността и тук изигра съществена роля. За да превежда човек, очевидно е нужно да има определена нагласа да пресъздава чужди текстове на родния си език, обогатявайки непрекъснато езиковите си умения. Подобна нагласа винаги е имало у мене, нужен бе един начален тласък. Първата сериозна и голяма книга, която преведох на унгарски, бе споменатият вече роман на Емилиян Станев „Антихрист”, който излезе в издателство „Магвetyó”. И досега не знам как се случи така, че още като млад и зелен преводач, получих тази изключително трудна творба. Преводът се прие така добре, че издателство „Европа” започна да ми възлага различни задачи чрез Шара Кариг. С времето получих възможност да предлагам на издателството заглавия по свой вкус и да превода някои от тях. По онова време издателство „Европа” си бе извоювало такъв престиж в представянето на различни literaturи в рамките на региона, че не се налагаше да се правят големи компромиси. Бих могъл да кажа, че и по отношение на българската литература не трябваше да избираме измежду непрекъснато пристигащите официални листи. Можем да си представим какви книги на кои „челни” писатели – сред тях и стихосбирки – бяха включени в предългите списъци, които аз трябваше да изчета (в качеството си на редактор, специално „отговарящ за българската литература” при издателството от 1980 до 1990 г.) и аргументирано да обоснова оценката си. Добре че и ръководството беше общо взето наясно що за птици са въпросните български творения и предварително знаеше и „присъдата” ми. В замяна на това и ние четяхме, самият аз по онова време четях огромно количество българска литература и за мене беше невероятно голям урок, голяма и достойна задача, прекрасна съкровищница, която – наред с други извори на знанието – обогатяваше моя речник. Резултат от това неистово четене беше – „благодарение” на тогавашната изцяло целенасочена и повърхностна, дезориентираща българска критика, – че сам открих автори, за които българската литературна критика съзнателно мълчеше. Така имавме възможност да предложим на издателството отлични български писатели и поети, които оттук поеха и към други страни: чехословански, полски издателства забелязваха „нашите автори” и понякога и те ги превеждаха. Това беше едно откривателско четене, което имаше изключителна ползност за мене, тъй като научих невероятно много. (Сега уча от моите студенти.)

– *Бихте ли споменали някои от заглавията?*

– Само по себе си е откритие и минава за рядкост издаването на дебютна книга на чужд език. Най-добрият пример в това отношение е романът „Зелени кръстове” на Любен Петков, който в България не предизвика голямо внимание, ала темата, която разнищава – упоритостта на българския селски човек по време на колективизацията – е пресъздадена от писателя по един човечен начин в първокласен експресивен стил и ритъм.

Съставих сборник от творби на тогавашното младо поколение писатели, навлезли в литературата през 70-те години; списъкът на включените не беше в синхрон с официалната българска ценностна йерархия. (Имаше и ръмжене, заплахи, недоволство – не от унгарска страна – както на публични форуми, така и в документи...) Сред седмината естествено включих и многоуважавания от мене Димо Димовски. През деветдесетте години този силен човек не можа да понесе психическия товар на промените и рухна. Същата съдба постигна Славчо Донков, Станислав Стратиев.

Един от най-ярките примери е Биньо Иванов, когото в родината приемаха трудно дори различните кръгове, за официално признание и дума не можеше да става. (Не бе така непосредствено преди и след смъртта му през деветдесетте години!) Седмици наред работих с него, превеждахме на български език унгарски поети (Ендре Ади, Ищван Кормош, Ференц Юхас, Агнеш Немеш Над), които други бяха върнали като непреводими. На унгарски излезе негова стихосбирка в поредицата „Нов Пегас“, отзвукът бе твърде обнадеждаващ. Ето, и в България има поети, които смеят и умеят да пишат по

идејен, elsőrangú expresszív stílusban, lüktetésben nagyon emberi képet adott az író. Összeállítottam az akkori fiatal bolgár prózaírók nemzedék jeleseitől, a hetvenes években indulók műveiből egy kötetet, a névsor nem rímelt a kinti hivatalos értékítéletekkel. Volt is dörmögés, feddés, rosszallás, nem magyar részről, nyilvános fórumon éppúgy, mint dokumentumban... Belevettem magától értetődően a hetek közé az általam nagyra becsült Dima Dimovszkit is. A kilencvenes években, nem bírva a változások lelki terheit, ez az erős ember összeroppant. Szlavcsó Donkovot, Sztaniszlav Sztratievet is itt sorolhatnám, ők is hasonló sorsra jutottak. Egy másik ékes példa Binyo Ivanov, akit odahaza alig-alig akartak elismerni bizonyos körök, hivatalosan végképp nem tartozott a megbecsültek közé. Bezzeg halála küszöbén és utána, a kilencvenes években! Heteket dolgoztam vele, mások által lefordíthatatlanokként visszaadott magyar költői opusokat tolmácsoltunk bolgár nyelven (Ady Endre, Kormos István, Juhász Ferenc, Nemes Nagy Ágnes). Magyarországon önálló kötete jelent meg az Új Pegasus sorozatban, örven-

нов начин, задявайки се с граматиката, с нова поетика и вървяща срещу канона естетика – и други неща, обобщавайки радостния прием. Това томче със стихове е моя гордост: от една страна, фактът, че бе осъществено, от друга, че сам се преборих със странностите на биньоивановия стих и пресътворяването им на унгарски.

Така обиколно се опитвам да отговоря на поставения въпрос: как човек извървява пътя от филолога до преводача? Благодарение на какъв късмет или на кой човек се е захванал за пръв път, как е продължил, отговаряйки вече сам за съдбата на преводите, за избора: какви книги и по какъв начин да бъдат представени пред унгарския читател? Искам да вмъкна в отговора си и един прекрасен факт, чието място е тука: мога да изброя десетки случаи, когато у так – в печатно издание или по радиото – са получавали гласност български произведения, преди още да излязат в България. Още тогава получавах неимоверно много неща в ръкопис от българските си приятели.

За съжаление, откакто не работя в прекрасното издателство „Европа“, то не е издало нито една българска книга. Най-напред

detes visszhangot váltott ki. No lám, Bulgáriában is vannak költők, akik új módon, a grammatikát fricskázva, új poétikai és kánontörő esztétikával mernek és tudnak írni, másról is, summázhatnám ekként a mosolygó vélekedéseket. Ez a kötet kis büszkeségem: egyrészt, hogy létrejött, másrészt pedig, hogy magam küzdöttem meg benne magyarításakor az ivanovi szokatlanságokkal. Ilyen kerülővel próbáltam válaszolni az eredeti kérdésre: hogyan juthat az ember filológusként, bölcsészként a fordításhoz. Hogy hogyan köszönheti ezt meg embereknek vagy a szerencsének, hogy belevághatott, és hogyan folytathatta már úgy, hogy maga is felel a fordítások sorsáért, már a kiválasztásért is: hogy milyen könyvek, melyek és mi módon kerülnek a magyar olvasó elé. Beékelek válaszmondandómba még egy ide is tartozó remek faktumot: több tucatnyi esetet sorolhatnék, midőn nálunk – nyomtatásban vagy a rádióban – valamely bolgár mű előbb jelent meg vagy hangzott el, mint Bulgáriában. Igen sok kéziratot kaptam már akkor is bolgár barátaimtól. Sajnos miután

ён eljöttem onnan, a kiváló Európa Kiadónál egyetlenegy bolgár könyv sem jelent meg. Először a Kráter Műhely, utóbb a Masszi Kiadóban, ezeknél volt szavam és döntésem, majd az általam létrehozott Napkút Kiadónál azon voltam és most már vagyok folyamatosan, hogy minél több könyvet ismerhessen meg az igényes magyar olvasó a végtelenül színes, gazdag bolgár irodalomból.

Az az ember, aki belekóstol egy nyelvbe, ízelgeti, az az ember, aki a bolgár irodalmi műveket négyre nyitott szemmel olvassa: a nyelvész szemzőgéből példatárként, annak megítélésével, az adott alkotás a szerző életművén belül hol helyezkedik el, s hol a bolgár irodalom ismert egészében, végül pedig ez az ember arra is választ keres magában, érdekes lehet-e a mű a magyar olvasó számára is – nos ez a jótét lélek, ez a szerzet az olvasás során eljut oda, hogy – a próza után versátültetésekkel is előrukkolják. Miután sok, úgynevezett nyersnél bővebb alapanyagot tett le magyar költők elé korábban s szerkesztett ilyeneket, s miután bolgár költőkkel közösen már merészelt magyar klasszikusokat – például teljes Pilinszky-kötetet –

izdatelstvo „Кратер“; после „Масси“ (в които се чуваше думата ми и имах възможност да вземам решение), а сега вече в създаденото от мене издателство „Напкут“ и досега съм се стремял, а сега вече е моя неотменна задача, да запозная вискателния унгарски читател с все повече книги от изключително разноцветната и богата българска литература.

Човекът, вкусил от един език, на който се наслаждава, човекът, който чете произведенията на българската литература с отворени на четири очи: на езиковеда, търсейки извор на примери, преценявайки къде е разположено даденото произведение в цялостното творчество на писателя, къде в целокупната българска литература, човекът, който в крайна сметка си задава въпроса дали съответното произведение би представлявало интерес за унгарския читател – та тази добродушна душа, това странно създание по време на четенето набира смелост дотам... – след прозата да посегне и към превода на стихове. (След като при създаването на така наречените подстрочници вече е предоставял богат материал пред унгарските поети, след като заедно с български поети вече се е осмелявал да превежда унгарски класици – цял том на

és kortársakat fordítani... A Binyo Ivanov-os nem rímes költészettel kezdtem, utána mertem csak rátérni a rímes és sok-sok más poétikai nehézséget, szépséget kínáló versek interpretálására is. Több mint tizenhatezer verssor van azóta mögöttem. Kicsikét talán bizonyítani akartam azt a szerintem nem teljesen helytálló tételt, hogy verset csak poeta fordíthat, szegről-végről talán költővé is váltam. Ezt idézőjelben mondom, mert lehetek én oktató, nyelvész, irodalmár, igazgató, kiadóvezető stb., foglalkozhatom ezzel a két kultúrával sokféle minőségben, leginkább költőnek nem tartom azonban magam, mégis eljutottam életem egy olyan pillanatáig, amikor 1992-ben először bolgárul kezdtem el versfeléket szerezni, amelyeket azután meglepetésszerűen egy kis kötetben ki is adtak. Utána folytattam magyarul és megint bolgárul. De hát ez kifelé amolyan öntudatlan bizonyítási kényszer is lehetett, „ha akarom, tudok én verset is írni“, s ezt is a fordításaimnak köszönhettem, onnan sarjadt. Így hát a dolog nálam éppen fordítva alakult, mint más embereknél szokásos. Előbb

Пилински, например – и съвременници...) Започнах с неримуваната поезия на Биньо Иванов, чак след това се осмелих да се обърна към интерпретация на римуваните и предлагащи множество поетични трудности и красота стихотворения. Оттогава имам зад гърба си повече от шестнайсет хиляди стиха. Някак си ми се щеше да докажа, не дотам уместното според мен твърдение, че поезията може да бъде превеждана само от поети и от няма и къде и аз станах „поет“. Казвам го в кавички, колкото и да ме определят като преподавател, езиковед, литератор, директор, издател и т.н., като човек, който се занимава с тези две култури в много разнообразни аспекти, без да се смятам за поет – и все пак стигнах дотам, че през 1992 г. прописах стихоподобия най-напред на български език, които за моя изненада бяха издадени в една малка книжка. Продължих на унгарски, отново на български. Но всичко това би могло да бъде и неосъзнат, обърнат навън стремеж за самодоказване – „стига да поискам, и стихове мога да пиша“ – по и това тръгна от преводите ми, оттам прорасна. Така че нещата станаха някак обратно, не

както при другите хора. Първо започнах да превеждам, а след това прописах поезия.

Филологията и литературата са един чекрък, само дето усукващите се нишките при мене са някак си повече. Може би, навярно.

– *Не е ежедневно явление човек да пише поезия не на родния си език...*

– Наистина не е. Но аз и не пиша стихове. Въпреки че за втората ми българска книга, за която ме помолиха, се готвих съзнателно. В уводните думи мнозина – от Блага Димитрова до Константин Павлов, от Иван Цанев до Румен Леонидов – оценяват с изненадващо хубави и затрогващи редове, смутителни за самия мене, онова, което съм се осмелил да направя с българската литература и в българската поезия. Опитал съм се да направя. Има известна дързост, неоспоримо е, но аз и на унгарски поставям на изпитание изразните си възможности, макар и не чрез собствената си поезия... не обичам шаблоните, не обичам фразите, повторенията – стрема се към езикова игривост, към предоставените от езика възможности. И когато го направих, владен в българския език, плащайки се в него, изпълнен с любов, с наслаждение, ала пристигайки някак отвън и наблюдавайки оттам, забелязвайки, изпробвайки всички игриви ереси и новости, които могат да бъдат осъществени – как биха могли да речем да се изковат нови думи – всичко това бе забелязано. Наистина има сондични обрати, които четящите моите стихоподобия откриват с радост. Тази дързост е жива у мене и на двата езика. До такава степен, че най-нападаната страна на научната ми дисертация от 450 страници бе, че не е написана на академически чист език. Естествено, там не съм се впускал да създавам нови думи, по-скоро се опитах да създам някои нови термини, да преформулирам някои значения и терминологии. За мен езикът е такава изразна форма, която пресъздава индивидуалността на човека. Ето защо много важни са бодрият дух, шегата навремени, родената от ситуацията духовитост, внезапното откривателство. Неща, които имат не само метаезик, но и словообразуваща свежест, стига да успееш.

– *През 90-те години в българската литература се извършиха взривни промени. Днес на какво би трябвало да се обърне особено внимание в българската изявна словесност?*

– Както вече споменах, писал съм езиковедски трудове, статии, автор съм на един разговорен речник и на учебник, преподавал съм и преподавам езиковедски дисциплини, но истинската любов в моя живот е литературата. И двете литератури. Затворил съм се в тях като кон с капаци. Интересува ме най-вече историята на българската литература от 1944 г. до наши дни, с унгарски аналогии. Когато започнах да се занимавам с темата в средата на 80-те години, вярвах, че ще успея да завърша своя по-необичаен преглед, който – в противовес на тогавашната българска литературна критика, съвсем разбираемо, поставя (донякъде) други ценностни акценти. Тези акценти са още по-интересни, защото са поставени от унгарец, който се чувства донякъде у дома си и в двете литератури – като читател, организатор, в известен смисъл като творец. Наблюденията му представляват новост и по отношение на унгарската литература. Бяха изготвени около стотина страници, които по един или друг начин, на части, успях да публикувам. През деветдесетте години започнаха да излизат преоценки, портрети, литературнокритични и литературно-исторически изследвания за този период, за съответните десетилетия в българската литература, макар че обобщаващо

кездем fordítani, és utána írni verseket. A bölcsészeti és az irodalom természetesen egy rokka, a szövődő szálak azonban nálam valahogy számosabbak. Talán, meglehet. – *Nem mindennapi vállalkozás verset nem anyanyelvén írni...*

– Bizonyára nem mindennapi. De én nem is verset írtam. Avval együtt, hogy a második bolgár nyelvű kötetre, amit kértek tőlem, már tudatosan készültem. És ott a kötet elején Blaga Dimitrovától Konsztantin Pavlovig, Ivan Canevtól Rumen Leonidovig többen meglepően szép és engem zavarba hozó, megható sorral minősítették azt, amit én a bolgár irodalommal és a bolgár költészetben mertem megtenni. Megtenni kíséreltem. Van itt egyfajta merészkedés is, tagadhatatlan, mert én a magyar nyelvben is próbára teszem kifejezési készségeimet, ha nem is saját verseken át... És nem szeretem a sablonokat, nem szeretem a frázisokat, az ismétlődéseket, törekszem élni a nyelvi játékokkal, a nyelv adta lehetőségekkel. És amikor én ezt a bolgár nyelvbe alámerülve, lubickolva, szeretettel teli, élvezve, mégis egy kicsit kívülről érkező és onnan látva teszem, amikor az ember észreveszi, megtapasztalja, hogy itt milyen játszi eretnokségek, milyen újdonságok követhetők el, hogyan kovácsolhatók mondjuk új szavak, akkor erre felfigyeltek. És valóban vannak talán „szondi-kus” dolgok, amelyeket a versféleségeimet olvasók meglehet örömmel fedeznek fel. Ilyen értelemben a vakmerőség még megvan bennem mind a két nyelvben. Olyannyira, hogy négyszázötven oldalas bolgár nyelvű tudományos disszertációmnak is az volt a támadott része, hogy nem vegyítizta akadémikus nyelven íródott. Természetesen ott nem vetemedtem szóteremtésre, legfeljebb fogalomteremtésig jutottam, bizonyos jelentéseket és terminológiákat megkíséreltem újrafogalmazni. Számomra a nyelv olyan kifejezési forma, amely visszaadja az ember személyiségét. Ezért fontos a jó kedély, olykor a móka, a helyzet hozta szellemesség is, a ráébredések. S ennek nemcsak metanyelve van, de bizony szókovácsoló egyenes üdesége is, ha sikerül.

– *A kilencvenes években a bolgár irodalomban robbanásszerű változások következtek be. Mi az, ami most különös figyelmet igényeli a bolgár literatúrában?*

– Mint ahogy már említettem, írtam nyelvészeti dolgozatokat, cikkeket, egy társalgási szótár és egy nyelvkönyv szerzője is vagyok, tanítottam s tanítom a nyelvészeti diszciplinákat, de az igazi szerelem életemben az irodalom. Mind a két irodalom. Ezekben vagyok szemellenzős szakbarbár. Leginkább a bolgár irodalom története érdekelt 1944-től az aktuális jelenig, magyar párhuzamokkal. Amikor ezzel elkezdtem kutatásabban is foglalkozni a nyolcvanas évek derekán, még azt hittem, hogy le tudok az asztalra tenni egy szokatlanabb áttekintést, mely a korabeli bolgár kritikai hangsúlyokkal szemben, érthetően, legalább részben más értéktételeket képvisel. Ezek a hangsúlyok azért is érdekesek, mert egy olyan magyar ember helyezi el őket, aki két irodalomban is így-úgy, olvasóként, szervezőként, némileg alkotóként is, valamilyen otthon van vagy otthon szeretné érezni magát. Észrevételei a magyar irodalom megfelelő időszakaival összevetve is valami újat adnak. El is készült százvalahány oldal, amelyeket ilyen-olyan módon, részletekben sikerült közölnöm. Kilencven után kezdtek megjelenni az

újraértékelő portrék, irodalomtudományi, irodalomtörténeti tanulmányok erről a korszakról, ezekről a bolgár évtizedekről, jóllehet igazi összefoglaló mű még mindig nincs bolgár irodalomtörténész tollából sem. Pedig ez az igazán érdekes: az élőkrol is értéktételeket alkotni, az élők alkotóművészetét és alkotásait is új fényben mutatni meg, alig-távolságból. Most már úgy érzem, hogy nem győzőm lépést tartani a bolgár irodalom új eseményeivel, nincs időm követni, olvasni az irodalomtörténeti és -kritikai műveket. Tornyozódnak az elolvasatlan könyvek, dagad adósságom, s lassan be kell látnom, egy ígéretemet nem biztos, hogy állom: talán nem tudok elkészülni a mélyebb elemző könyvvel... Esetleg egy mozaikosabbal valamikor. Bár ha sikerülne előbb befejeznem voltaképp kész három könyvem, élen korabeli disszertációm publikálásával... de, nem tagadhatom: szebben éltet, ha mások munkájának megszületését, közlését segíthetem, mintsem hogy a magam munkái körül bábáskodjam, pedig... Elkalandoztam. Nos, számomra úgy tűnik, a bumm lehetett, jöhetett ugyan a kilencvenes években, ám kicsit korábban érlelődött az már, ha akkor nem is volt még, nem lehetett gyűponthoz közel. A költészetben elsősorban Nikolaj Kancsev, Konsztantin Pavlov, Binyo Ivanov, Ekaterina Joszifova írásművészetét említem. Ne menjek a részletekbe, ez mégiscsak interjú. Sok kevésbé ismert névvel hozakodnék különben elő. Most fejezek be egy antológiát. A bolgár irodalomban tett barangolásaim során észrevettem, hogy meglepően sok és sokféle „rövid forma” született a nyolcvanas évektől máig. Ennek volt előzménye, de ennyire tömören, ilyen sűrűn, sokak által és ilyen erővel mintha nem lett volna jellemző. Körülbelül száz bolgár szerző szerepel a válogatásomban kettő, három, négy oldalon, akik az apró műfaj kifejezési módjában alakítottak érdekeset. E rövid írások alkotói között szintén sok olyan van, akinek a neve szerintem a mai olvasó előtt alig ismert vagy ismeretlen. Erre is ugyanazt tudom mondani: a nyolcvanas években kezdődött a folyamat, ha igaz, a kilencvenes esztendőkhben jócskán kiteljesedett csupán.

– *Meséljen többet erről az antológiáról. Mit jelent az, hogy „rövid forma”?*

– Egzaktan megfoghatatlan, hogy mi a komisszág az a „rövid”. Formailag, no igen, a külső jegyek alapján látható, hogy ezek töredékek, gondolatok, aforizmák, „tétel-ek”, „magoncok”, haikuk, háromsorosak. A verseknél maximum a tíz sorig megyek el. Jellegzetes típust jelenenek többek között Ivan Radoev decimái. Próbáltam arra is választ keresni, hogy miért lett ez a forma ily különösen meghatározó, ha egyáltalán az, én mindenesetre így ítélem meg, a bolgár irodalomban, és erősebben az utóbbi negyedszázadban. Gyűjtésem ezt az időszakot fogja át, ebből szemelgetek, itt találhatok, válaszfélém sorát elmondom a kötetben. Hasonló antológia bolgáru sem készült eddig... Van két érdekesség is: a kortárs bolgár haiku és a nava. A világ haikuirodalmában Bulgáriának megkülönböztetett helye van. A nava ugyanakkor kivételesen és kitüntetetten bolgár, kitalálója, atyamestere Ivan Metodiev volt, ő teremtetette meg, ő nem vihette végig egy lehetséges célj, maga is beleroppant néhány esztendője... A nava összsláv szó. A születő formának a költő manifestumot is szentelt, kiáltványban összegezte a filozofikus gondolkodás újdonságát. A nava a keresztútiság

произведение по темата все още не се е появило и от перото на болгáрски литературен историк. А това е истински интересното – да формулираш оценки за живите, да покажеш творчеството им и отделните творби в нова светлина – без отдалечаване. Днес ми се струва, че вече не съм в състояние да бъда в крак с това, което се случва в болгáрската литература, нямам време да следя и да чета литературна история и критика. Непрочетените книги се трупат, дългът ми расте и полека-лека се налага да призная, че не е сигурно, че ще успея да удържа едно от обещанията си: навярно няма да успея да завърша тази дълбоко аналитична книга... Навярно бих могъл да направя нещо по-мозаично, някога. Сега ми се ще по-скоро да завърша вече почти готовите си три книги и най-напред публикуването на някогашията ми дисертация... но не мога да отрека: за мен е по-голям импулс да асистирам при раждането, публикацията на творбите на други хора, отколкото да се акуширам собствените си работи, а всъщност...

Отвялякох се. На мен ми се струва, че колкото и да изглежда, че бумът е дошъл през 90-те години, неговото съзряване бе малко по-рано, макар и тогава да не е бил, да не е можел да бъде така взривителен. В поезията бих споменал на първо място Николай Кънчев, Константин Павлов, Биньо Иванов, Екатерина Йосифова. Но не искам да се впускам в подробности в рамките на едно интервю. (А и бих споменал не толкова непознати имена.) В момента завършвам една антология. Докато се ровех из болгáрската литература заблязах, че изумително много на брой и многообразни „кратки форми” са се родили от 80-те години до днес. Те си имат своя предистория, но толкова наситено, толкова често, от много хора и с такава интензивност – сякаш никога не е било характерно. В подборката ми са включени около 100 болгáрски автори с по 2-3-4 страници, които са създали нещо интересно в тези къси форми на словесността. Сред авторите на тези кратки произведения има мнозина, чието име е непознато или почти непознато за днешния читател. Тук само мога да повтора – процесът, започнал през 80-те години, през 90-те просто „достигна своята връхна точка”.

– *Разкажете ни повече за антологията. Какво значи „кратка форма”?*

– Не би могло екзактно да се определи що за птица е „краткостта”. Формално – да, по външните белези може да се определи, че това са фрагменти, мисли, афоризми, „тезиси”, „саморасляци”, хайку, триредия. В стихотворенията горната граница е десет реда. Характерен тип са децимите на Иван Радоев.

Опитах се да намеря отговор и на въпроса, защо се е наложила тази форма – ако се е наложила, аз така смятам – в болгáрската литература и по-силно през последния четвърт век. Колекцията ми обхваща този период (на който правя преглед, търся) – отговорите ми се съдържат в сборника. (Подобна антология не е излизала и на болгáрски досега...)

Има две интересни явления: съвременното болгáрско хайку и нава. Болгáрия заема особено място в световната хайку литература. Нава пък е изключително и изцяло болгáрско явление, неин баща бе Иван Методиев, той я създаде, той не успя да я доведе докрай до възможната цел – и той рухна преди няколко години... Нава е старославянска дума, поетът посвети на тази нова форма манифест, в който формулира новото си философско мислене. Нава е формално неуволвимата кратка есенция на кръстопътността, в която – според едно от определения – най-важно е пространството между думите.

Онова взривно пространство, което е разпънато между две думи. Иван Методиев имаше много последователи, известно време издава малкото списание „Нава“. За съжаление, преживе не успя да издаде голямата си нава-антология, за която много български автори предоставиха свои творби. Чакаше по-добри времена, меценат...

– В последно време се занимавате не само с преводи, а и с книгоиздаване. Какво е необходимо, за да излезе българска книга на унгарски?

– От доста време много по-малко български книги достигат до унгарския читател, отколкото в обратна посока. Обяснението не е, че няма какво да бъде показано от българската литература, причината трябва да се търси в насърчаващата културата роля на двете държави, която далеч не е една и съща. С подкрепата на Унгарския фонд на книгата могат да бъдат четени на български език много-много (над трийсет) български книги. Неизброими са случаите, когато Унгарският културен институт в София е подпомагал изданията или пък е бил инициращият спонсор. Материална подкрепа е била осигурявана от Съюза на унгарските писатели, Националния културен фонд, културното министерство и други унгарски институции. Унгарските книги в България почти без изключение са издадени с унгарска подкрепа. Става въпрос за повече от сто издания през последното десетилетие. От другата страна можем да говорим за не повече от двайсет книги.

През последните две години сме свидетели на нов и благоприятен обрат. Културният фонд на българското Министерство на културата оказва материална подкрепа за издаването на български произведения на чужд език. На този конкурс подкрепа получи „антологията на кратките форми“ и необикновеният венец от стихове и есета на Пламен Дойнов „Кафепоеми“ (вдъхновени от Унгария). Нов момент е, че чрез конкурси на Европейския съюз също могат да бъдат набавени средства за издаване на книги. В пакета, спечелен от издателство „Напкют“ са включени източноевропейски автори – хърватски, сръбски, полски и двама български: Иван Кулеков и Константин Павлов. (Тези четири книги превеждам безплатно за собственото си издателство, всички ще излязат през тази година.) Надявам се, че също с подкрепа на ЕС ще бъдат издадени прочутият „Естествен роман“ на Георги Господинов и две повести на Емилия Дворянова (в един том). Много е важно, че при издаването на книгите основните ни спомоществователи са българите в Унгария – техните самоуправления, организации. Вярвам, че в нашата творческа лаборатория се раждат издания, които заслужават да се застане зад нас. Сред вече излязлите бих споменал едноминутките на Станислав Стратиев в сборника „Другаде“, „Кратка история на българите“ – едно богато илюстрирано издание (един нов поглед към българската история, дело на известни български историци), както и двуезичната книга на Светослав Стойчев. В момента се готви брой на „Напът“, посветен на българската култура в България и Унгария, който ще бъде представен празнично в края на месец март.

Разговаря: Светла Кьосева

formailag megfoghatatlan rövid esszenciája, amelyben, egyik megfogalmazása szerint, a szavak közötti tér a legfontosabb. Az a robbanó erejű tér, amely két szó között feszül. Sok követője volt, Metodiev egy ideig kiadott egy Nava címet viselő kecses kiadványt is. Sajnos életében nem tudta megjelentetni nagy navaantológiáját, amelyhez sok bolgár szerző adta művét. Jobb időket vár, mecénást...

– Nemcsak fordítással, hanem könyvkiadással is foglalkozik az utóbbi időben. Mi kell ahhoz, hogy egy bolgár könyv magyarul megjelenjen?

– Sokkal kevesebb bolgár könyv jut el a magyar olvasóhoz jó ideje, mint ahogy ez fordítva áll. Ez nem azzal magyarázható, hogy nincs mit megmutatni a kortárs bolgár irodalomból, az ok a két ország éppen nem hasonló kultúrapártoló szerepére vezethető vissza. A Magyar Könyv Alapítvány támogatásával sok-sok, harmincnál több magyar könyv olvasható bolgárral. Számítalan esetben a szófiai Magyar Kulturális Intézet is hozzájárul a kiadásokhoz vagy egyenesen kezdeményező szponzor. Anyagi segítséget adott már a Magyar Írószövetség ugyanúgy, mint a Nemzeti Kulturális Alap, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és több más magyar intézmény. A magyar könyvek Bulgáriában szinte kivétel nélkül magyar támogatással jelennek meg. Több mint száz könyvről van szó közel tíz esztendő alatt. Ellenkező oldalról alig húsz könyvről beszélhetünk. Új és kedvező fordulatnak vagyunk tanúi az utóbbi két évben. A Bolgár Kulturális Minisztérium Kultúra Alapja bolgár művek idegen nyelvű megjelentetéséhez is hozzájárul anyagilag. Ezen a pályázaton részesült támogatásban a „rövid formák antológiája” és Plamen Dojnov magyar vonatkozású és ihletésű, *Kávéköltemények* című különös vers- és esszéfüzére. Ezenkívül új fejlemény, hogy uniós pályázatokon is lehet pénzt szerezni könyvek kiadására. A Napkút Kiadó által megnyert csomagban kelet-európai szerzők vannak, szerb meg lengyel mellett két bolgár: Ivan Kulekov és Konsztantin Pavlov. Ez az a négy könyv, amelyet kiadónak ingyen fordított le, idei kötet lesz mindegyik. Ismét uniós támogatásban reménykedünk, hogy Georgi Goszpodinov nagy hírű regénye és Emilija Dvorjanova két kisregénye egy kötetben magyar nyelven napvilágot láthasson. Kiemelkedően fontos továbbá, hogy e könyvek kiadásának egyik meghatározó segítője újabban a hazai bolgarság önkormányzatai, szervezetei révén. Hiszem, hagyják el könyves műhelyünket olyan kiadványok, hogy megérdemeljük pártfogásukat. A már megjelentek közül hadd említsem meg Sztaniszlav Sztatiev *Másutt* című egyperceseit, az *A bolgárok rövid története* című, gazdagon illusztrált kötetet, mely jeles bolgár történészek új szemléletű összefoglalása, valamint Sztvetoszlav Sztójcsev két nyelvű kötetét. Most készül egy, a bulgáriai meg a magyarországi bolgár kultúrának szentelt Napút-szám, március végén mutatjuk be ünnepélyesen.

Kjoszeva Szvetla interjúja

Саморасляци и трохи

(От очакваната да излезе от печат книга на издателство „Нанкут“;
съставител и превод Дьорд Сонди)

Magoncok és morzsák

(részlet a hamarosan megjelenő könyvből, Szondi György válogatása és fordítása)

Биньо Иванов

Вопли въпиющи

1. Покой

Искаме мир
искаме мир на душите ни
искаме мир на праха ви
Искаме безпокоен мир на праха на
душите

2. Труд

Искаме труд
шурчо църкчо безкрай наблюдаем
искаме труд там след мравчо
Искаме гълтан прах на прашинките

3. Бой

Искаме война
искаме война на душите ви
искаме браи на праха ни
Искаме чакаме душата на вашия прах

4. Протест

Искаме война против мира
протестираме за мир срещу войната
То е похищение на ръка връз ръка

5. Мир

Искаме помирение от ум до акъл
робство-трайство от век на век
Бъди до снощи моли се човеко

6. Слава

Край сламата в слънчаещия полусклон
търчи пожарникарски шлем
Гаси болни сме да горим

7. Сноп

Искаме от сламата Край хвърчащия
влак
открай всеки сноп е спокоен:
където жътварка там и кълвач
Искаме от сламата от кълвача А от
влака?

8. Душата

Искаме мир
кой иска мир – да си вдигне душата
Кой иска война – огън! в упор!

Адмирации

На часовника

Верният ми прогресивен часовник!
Напредва, напредва... изпреварва
слънца и луни,
задминава света и започва да го достига.

На войната

Снегове, звезди, ботуши.
Някои в тях,
другите
в някои.

На жълтия цвят

Слънцето огря, усетих:
жълтия балкон просветна.

На огледалото

Погледнах се
и пак се различих.
И се учудих.
Пак се погледнах и се различих,
и не се учудих.

На вятърната мелница

Никой не чука
и не му отварям.
Който ще ни завърти.

На скромността

Луната нищо не измисля,
няма си какво,
но влюбеният, влюбен и самотен,

с коя да легне, пазейки честта
на недостъпната любима?

На хербария

Колко има между две целулози?
Колко – между пащкул, черница и
какавида?
Между черница и еделвайс?

Владислав Тищев

Зад скъсаните
тапети: пустинята –
горещ пясък в
очите на камила.
На гърба ѝ – оазис.
*

Какво правят
мъртвите, усмихнато
пита детето.
Мъртвите никога не
карат колело, синко.
*

Дърветата се
отдалечават и ме
избутват напред.
Така стоя пред вас и
нямам какво да кажа.
*

Старият моряк
седи толкова дълго
на плетения
стол, че вече се чудя
дали въобще е там.
*

Стълбата леко
поскръпваше докато
човекът слезе
от кръста. Знаеха, че
горе ще му е скучно.
*

Пероните са
празни. Чистачът вдига

Binjo Ivanov

Égbekiáltó kiáltások

1) Nyugalom

Békét akarunk
békét akarunk lelünknek
békét akarunk poraitokra
Nyugtalan békét akarunk a lelkek
poraira

2) Munka

Munkát akarunk
végtelen figyelhető tücsök gólyafi
munkát akarunk ott a hangya nyomán
A poszterek nyeldekelt porát akarjuk

3) Harc

Háborút akarunk
lelketek háborúját akarjuk
poraink viadalát akarjuk
Akarjuk várjuk lelkét poraitoknak

4) Tiltakozás

Háborút akarunk a béke ellen
békéért tiltakozunk a háború ellen
Kézen kéz rablása ez

5) Béke

Megbékélést akarunk elmétől észig
rabságot-tartságot századról századra
Légy tegnap éjig imádkozz ember

6) Szalma

A napolgó féllejtőn a szalma mellett
tűzoltósik rohan
Olts betegek vagyunk hogy égjünk

7) Kéve

Akarjuk a szalmától a Repülő vonat
mellett
eleve az összes kéve nyugodt:
ahol aratóasszony ott fakopács is
Akarjuk a szalmától a harkálytól És a
vonattól?

8) A lélek

Békét akarunk
ki akar békét – emelje föl lelkét
ki akar háborút – tűz! tarkón!

Ámulatok

Az óra előtt

Az én hű, progresszív óráim!
Halad csak, halad... napokat s holdakat
hagy faképnél,
túlmege a világon, megelőzi, s kezd
utolérni.

A háború előtt

Havak, csillagok, csizmák.
Egyesek bennük,
mások
egyeseben.

A sárga szín előtt

Kisütött a nap, éreztem:
fölragyogott a sárga balkon.

A tükör előtt

Belenéztem
s megint különböztem.
Elcsodálkoztam.
Megint belenéztem, különböztem,
s nem csodálkoztam el.

A szélmalom előtt

Senki sem kopog,
ki nem nyitom neki.
Aki majd minket megforgat.

A szerénység előtt

A hold semmit nem ötöl ki,
nincs mit neki,
ám a szerelmes férfi, szerelmes és
magányos,
kivel feküdjék le, óván óva
megközelíthetetlen kedvese
tisztességét?

A herbárium előtt

Két cellulóz között mennyi van?
Mennyi – gubó, eperfa és báb között?
Eperfa és havasi gyopár között?

Vladiszlav Tincsev

*

A leszakadt tapéta
mögött: a pusztaság –
forró homok a
teve szemében.
Hátán – oázis.

*

Mit csinálnak
a halottak, kérdezi
mosolyogva a gyerek.
A holtak soha sem
bicikliznek, fiam.

*

Távolodnak a
fák és engem
előre tolnak.
Így állok önök előtt
és nincs mit mondanom.

*

A vén matróz
olyan hosszan ül
a fonott széken hogy
már kételkedem
egyháztalan ott van-e.

*

Halkan nyikorgott
a létra ahogy
a férfi jött le a
keresztről. Tudták hogy
fönn unatkozni fog.

*

Üresek a
peronok. A seprűs ember
főlemeli fejét az
ég felé. Vonat-
fütyty. Valahol esni fog.

*

Ádázul fujtatnak a
kocsik zsinege alatt
zsenge mihasznaságomnak,
hogy igazi
kötéltáncos legyek.

*

Esteledik.
az utolsó napsugarak
kockáztatják
a tökéletességet, mint
egy felröppenő hattyút.

глава, нагоре
към небето. Свирка на
влак. Някъде ще вали.
*

Колите пръхтят
настървени под връвта
на тънката ми
неспособност да бъда
истински въжеиграч.
*

Свечерява се.
Последните слънчеви
лъчи рискуват
съвършенството като
един излитащ лебед.

Антоанета Николова

Рачета сноват по дъното –
прерязват мрежата на слънцето.
*

Увисна паячето на дъха си –
единствената лодка в светлината.
*

През огледалото минава сянка.
Във стаята не се променя нищо.

Глухарчета

Така са крехки мислите на мъртвите.
Въздъхнеш ли – и се разпиляват.

Високо в планината

За пролетта напомня само
покритият със пъстри жилки камък.
*

Как странно вят кучетата. Сякаш
на гърлото им е заседнала
луната.
*

До пясъка опрях ухо –
сърцето на морето бие.

Ранна есен

Като белите косми в косите ми –
две-три жълти листа по дърветата.

Вгледайки се в реката

А може би пък тя е неподвижна,
а всички ний течем край нея?

Прозорецът

Не се опитвай да задържиш небето.
Бездруго
ще нахлуе в стаята.

Щастие

С пълна шепа боровинки
тук край ручея ще седна
да послушам планината.

Кръстю Пастухов

На себе си
подпрях се.

Паднах.
*

Наведох се
и

пих

от

извора.

Миришеше
на

тиня.

*

Пак

ми

трябва

майка.

Остарях.
*

Наоколо ми – само сенки
затова

рисувам светлина,

надвесена

над тях

която ги поглъща.

*

Да разделим

тази

ябълка

дето падна от клона

по равно:

за теб –

райската,

а за мен –

на раздора.

*

И досега

косата

си

не

мога

да наточа.

Май

някога

баща ми

в люцерната

е окосил

крило

на пеперуда.

*

Ревнив съм.

Голата

Луна

те

гледа.

*

Боже мой

не съм заровен

още

във пръстта,

а някой

с кални маратонки

непрекъснато

минава през

лицето ми.

Кръстьян Дянков

Тезиси-онезиси

- Всеки е лекар освен болния.
- Колкото и рано да станеш от сън,
слънцето ще изгрее, когато трябва.
- Добрият стрелец се познава не по
стрелите, а по целта.
- Плачът ни съпровожда от утроба до
гроба.
- А няма ли ни, все едно кой ще плаче
за нас.
- Искам да съм риба на сухо – ще
избегна въдицата.
- Ела и виж от мен какво направи –
паметник!
- Чуждата дъска е пейка.
- Оплакало се морето, че му липсва вода.
- Можеш да видиш, че е съмнало и
през малка дупчица.
- Когато за Коледа колиш пияно прасе,
вино не ти трябва.
- Който си търси белята, винаги я
намира.
- Ако искаш да споделиш меда си с
мечка, бъди готов на по-малката част.
- Стъпваме не толкова с нозете си,
колкото с подметки.
- Открай време е знайно, че жената е
символ на дома. Това време мина.
- Определение за глупост: риба, която
два пъти налапва една и съща въдица.
- Ами ако небето падне?
- Когато всичко вони, не можеш нищо
да надушиш.
- Коя спица на колелото е най-добрата?
- Колкото по-ниска е вратата, толкова
повече се навеждаш.
- Прави ли са корените на правите
дървета?
- Добре, че огледалото не показва
вътрешността си!
- По цял свят слънцето изгрива сутрин.

Antoaneta Nikolaova

Rákok sürögnek a mélyben –
átrágják a nap hálóját.

*
Leheletén lengedez a kicsi pók –
egyetlen csónak a fényben.

*
Árnyék suhan át a tükörfüvegen.
A szobában nem változott semmi.

Pitypangok

Ily törékeny a holtak gondolata.
Sóhajtasz – és szerteszáll.

Magasan a hegyekben

A tavaszra csak a tarka
erek karikázta kő emlékeztet.

*
Milyen furcsán vonítanak a kutyák.
Míntha csak torkukon akadt volna
a hold.

*
Fülem a homokra szorítottam –
lúktet a tenger szíve.

Kora ősz

Akárha az ősz szálak hajunkban –
két-három sárga levél a fákon.

A folyót szemlélve

Talán a víz mozdulatlan,
s mi valahányan mellette folyunk?

Az ablak

Ne akard az eget feltartani.
Beárad a szobába
úgyis.

Boldogság

Tenyeremben áfonyával
a csermelyhez lepihenek
hallgatni a hegyet.

Krasztju Pasztuhov

Magamra
támaszkodtam.

Elestem.

*
Lehajoltam
és
ittam
a
forrásból.

Mocsár
íze
volt.

*
Anyára
van
újra
szükségem.

Megöregedtem.

*
Körülöttem – csak árnyékok,
ezért
rajzolkodok föléljük
magasló fényt,
mely
elnyeli őket.

*
Osztozzunk
azon
az almán,
mely az ágról esett le,
egyenlőn:
neked –
a paradicsomé,
nekem –
a viszályé.

*
Mostanáig
se
tudom
én
kaszám
megfenni.

Alighanem
apám
egykor
lekaszált
egy lepkeszárnyat
a lucernában.

Féltékeny vagyok.
Bámul
rád
a póre
Hold.

*
Istenem,
nem temettek
még el
a földbe,
de valaki
sáros cipőben
szüntelen
arcomon
jár-kel.

Krasztjan Djankov**Tételek, kitételek**

- Mindenki orvos, kivéve a beteget.
- Bármennyire is korán ébredsz álmodból, a Nap akkor kel föl, amikor kell.
- A jó lövészt nem a nyílról lehet felismerni, hanem a célról.
- A sírás az anyaméhtől elkísér bennünket a sírig.
- Ha már nem vagyunk, egyremegy, ki sír miértünk.
- Partra vetett hal szeretnék lenni – megmenekülök a horogtól.
- Gyere, nézd meg, mit csináltál belőlem – emlékművet!
- Az idegen deszka – pad.
- Mindig van valahol laza csavar.
- Panaszkodott a tenger, hogy hiányzik neki a víz.
- Hogy megvirradt, ezt kicsiny lukon át is láthatod.
- Amikor karácsonyra részeg malacot ölsz, borra nincs szükséged.
- Ki keresi a bajt, meg is találja.
- Ha mézeden medvével osztozol, készülj föl rá, hogy neked jut kevesebb.
- Nem annyira lábunkkal tesszük a lépést, mint inkább a cipőtálpunkkal.
- Ősidőktől tudvalevő, hogy az otthon jelképe az asszony. Ennek az időnek vége.
- A hülyeség meghatározása: hal, mely kétszer harap ugyanarra a horogra.
- És ha leszakad az ég?
- Mikor minden büzlök, nem tudsz szimatolni.
- A kerék melyik küllője a legjobb?

- Който си говори сам, говори на глупак.
- Ако умните не грешат, с глупациите е свършено.
- Прескачай изтривалките!
- Гол като бреза на Коледа.
- В старанието си нищо да не забравя, записвам си онова, което и без това знам.
- Да не се залъгваме: има ли за мен, ще има и за теб. Но дали обратното е вярно?
- Мъжете клюкарстват по-малко от жените, но пък са искрени.
- Славата е увеличително стъкло.
- Дебел, симпатичен и трийсетгодишен.
- Кратък живот – малко сълзи.
- Съдбата не може да ни отнеме повече, отколкото ни е дала.
- Когато съдбата ти се усмихне, прегърни я.
- Огън се гаси и с чиста, и с мръсна вода.
- На добро куче – добър кокал.
- Убедителен оратор е онзи, който може да убеди себе си.
- Все едно е дали си на тъмно или без светлина.
- Силни ветрове има само по височините.
- За да не се убодеш, не си играй с тръни!
- Става гърбав онзи, който носи враговете си на гръб.
- Едната ръка не мие другата без възнаграждение.
- Трионът става за много неща, но не и за бръснене.
- Ако те обесят през март, няма да ядеш грозде.
- А нямаш ли глава, не ти трябва шапка.
- Адът никога няма да е пълен без тебе.
- Символ на отчуждението? Ключ.
- Който знае малко, често го повтаря.
- Да живееш с надежди, значи да танцуваш без музика.
- Любовта е съяпа, но не по липса на очи.
- Който не е пил, той не може да ожаднее.
- Тълпата има много глави, но малко мозък.
- Всеки дъб е бил желъд.
- Нищо нямам, нищо не губя.
- От едно цвете букет не става.
- В затворена шепа нищо не влиза.
- Беден е онзи, който нищо не обещава.
- Справедливостта никого не е покварила.

Васил Чапразов

Отдръпва се морето,
не подбира
пътя си обърнат
към началото.
Овалва със солени език
милувките,
отдадената близост на брега
и се оттегля
в пролуката от притчи и съмнения.
Да си почива ли?

*
Не ме отби,
мой път,
от бялата магия на кръвта ми.
Остави ме
пиян до козирката
да се налива с виното на трезвите.

Отивам си,
ще мина през махлата
да целуна стъпките на майка ми.

Есен в покрайнините

Тихо е. Ръми, ръми...
Градът мълчи в прегръдките на мрака.
Сврял в прозореца очи
от залез слънце брат ми чака...

Примигват плахо светлините,
съхне майчина сълза.
Ръждееят на годините мечтите,
тъгне вкъщи мраморна тъга.

*
Тръгвах си.
Бях тръгнал.
Тръгващ,
щях да ща да си отида.
С другите.
Сега, преди да тръгна окончателно,
разреждам думите,
увиснали
на пряката
между портални устни.

*
Циганин съм бил,
кръвта ми била южна,
по-южна, песенна,
а с майка ми –
до девет пъти
по девет месеца бременна
не смея да говоря цигански.
Ах, Девла!
Господи,
не си ли ме презрял...

Кева Апостолова

ПАДАМ
върху кокалестата плът
на студа
Започва сезонът
на бодливите дъждове
По небето тръгват
бойни слонове
в безпорядък

*
БЛЕСТИ
изпотеният конски гръб
на хората
За да помогнеш
трябва първо да обикнеш
Господи

*
ДОБРИТЕ ДУМИ
напускат света
една след друга
една след друга
Някои хора ги наричат
птици

*
С МЕД НАМАЗАНА ЛУНА
звездите се лепят светът е гол
Красива нехаресвана жена
гали облегалката на стол

*
БОЛНИ ОТ СТАРОСТ ВЪЛНИ
златни водни ангели
летят в дълбокото
Няма спасение
на тоя свят

*
СЛЪНЦЕТО
делово начерта
диаграмата на деня
без да ме отбележи
Няма ме
а ме боли
Няма спасение
на тоя свят

*
СЛЪНЦЕТО ПЕЕ
вятърът свети
но аз знам
че това не е

- Minél alacsonyabb az ajtó, annál mélyebbre hajolsz.
- Egyenes-e a gyökere az egyenes fának?
- Jó, hogy a tükör nem mutatja meg, mit rejt belül.
- A Nap az egész világon reggel kel föl.
- Aki magában beszél, bolondnak beszél.
- Ha az okosak nem vétenek, a buták-nak vége. Ugord át a lábtörlőt!
- Csupasz, mint a karácsonyi nyírfa.
- Igyekeztemben, hogy semmit se felejtsek el, azt jegyzem föl, amit amúgy is tudok.
- Ne áltassuk magunkat: ha nekem van, neked is van. Igaz ez azonban fordítva is?
- A férfiak kevesebbet pletykálnak a nőknél, de legalább őszinték.
- A hírnév nagyító üveg.
- Kövér, rokonszenves és harmincéves.
- Rövid élet – kevés könny.
- A sors nem vehet el tőlünk többet annál, mint amennyit adott.
- Ha rád mosolyog a szerencse, öleld át.
- Tüzet tiszta és szennyes vízzel egyaránt lehet oltani.
- Jó kutyának – jó csont.
- Az a jó szónok, ki magát is meg tudja győzni.
- Hogy sötétben vagy, vagy fény nélkül – egyremegy.
- Erős szél csak a csúcsokon van.
- Ha nem akarod magad megszární, ne játssz a tüskével.
- Púpos az lesz, ki hátán viszi ellenségét.
- Egyik kéz a másikat jutalom nélkül nem mossa.
- Sok mindenre jó a fűrés, de borotválkozásra nem.
- Ha márciusban akasztanak föl, szőlőt nem ehetsz.
- Ha fejed elveszted, nincs szükséged sapkára.
- Soha nem lesz tele a pokol nélküled.
- Az elidegenedés jelképe? A kulcs.
- Ki keveset tud, gyakran hajtogatja.
- Reménnyel élni annyit tesz, mint zene nélkül táncolni.
- A szerelem vak, de nem azért, mert nincs szeme.
- Aki nem ivott, nem lehet szomjas.
- A tömeg sokfejtű, de kevés esztű.
- Minden tölgy volt egyszer makk.
- Semmim sincs, semmit se veszíthetek.
- Egy virágból csokor nem lesz.
- Csukott marékba semmi se fér be.
- Szegény az, ki semmit se igér.
- Az igazságosság senkit meg nem rontott.

Vaszil Csaprazov

*

Visszavonul a tenger,
nem választja
a kezdetekhez
visszafordult útját.
Sós nyelvvel a simogatásokat,
a part odaadó közelségét
meggömbölgeti,
és visszahúzódik
a mesék és kételyek hasadékába.
Pihenjen?

*

Ne téríts el,
utam,
vérem fehér mágiájától.
Hagyj engem
holtrészen
a józanok borát vedelnem.

Indulok,
betérek a telepre
anyám lába nyomát megcsókolni.

Külvárosi ősz

Csönd. Szemetel, szemetel...
Hallgat a város a sötét ölelésében.
Szemét az ablakra szegezve
napnyugtától vár rám bátyám...

Ijedten pillognak a fények,
száradnak az anyai könnyek.
Rozsdállanak az évek ábrándjai,
márványbanat honol otthon.

*

Elindultam.
Elindultam volt.
Elindultan
mentem volna el.
A többiekkel.
Most, mielőtt végleg útra kelnék,
megritkitom
a portaajkak közötti
egyenesen
lengő
szavakat.

*

Cigány volnék,
vérem volna déli,
délibb, dalolóbb,
anyámmal pedig –
kilenc íziglen
kilenc hónapokig viselő
nem merek cigányul beszélni.
Ó, Devla!
Uram, nem vetettél te meg vajon...

Keve Aposztolova

*

A HIDEG
csontos testére
esem
Kezdődik a szúrós
esők évadja
Az égen
harci elefántok
vonulnak összevissza

*

RAGYOG
az emberek
csatakos lóháta
Hogy segíthess
előbb meg kell szeretned
Uram

*

A JÓ SZAVAK
ittahagyják a világot
egyik a másik után
egyik a másik után
Némelyek azt mondják rájuk
madarak

*

MÉZZEL MÁZOLT HOLD
ragadnak a csillagok, csupasz a világ
Mellőzött gyönyörű asszony
a székek karfáját simogatja

*

AGGSÁGTÓL BETEG HULLÁMOK
arany víziangyalok
repülnek a mélyben
Nincs menekvés
ezen a világon

*

FÜRGÉN FELVÁZOLTA
a nap grafikonját
a Nap
engem azonban föl se tüntetett
Én nem vagyok
holott fáj nekem
Nincs menekvés
ezen a világon

*

DALOL A NAP
világít a szél
én azonban tudom
hogy ez nem

Нашият Сонди:

Честитки от Георги Господинов, Иван Христов, Петър Чухов, Пенка Ватова, Силвия Чолева, Александър Миланов, Мирелла Иванова, Анжела Тошева, Николай Иванов ОМ, Пламен Павлов

A MI SZONDINK

Üdvözetek Georgi Goszpodinovtól, Ivan Hrisztovtól, Petar Csuhovtól, Penka Vatovától, Szilvia Csolevától, Alekszandar Milanovtól, Mirella Ivanovától, Anzsela Tosevától, Nikolaj Ivanov OM-től, Plamen Pavlovtól

Szavak Szondi Györgyről

Egy jubileum apropójából írni Szondi Györgyről, úgy vélem, szinte lehetetlen. Mert sehogy sem tudom őt elképzelni, ahogy szerényen áll, miközben jubilál. Vagyis jubil-áll, ha egy kicsit játékosan állunk a nyelvhez, úgy, ahogy azt Szondi György is megteszi nemegyszer. Pontosan ez a játékoság az első, ami magával ragad, amikor először beszélsz vele. Nem tudhatod, mikor hibáz el egy szót, és mikor alkot újat, egy olyat, ami csak az övé, és elképedt füled hallatára zsonglörködik vele. Szondi és a nyelv – ez lehetne egy különálló szöveg témája, egy egész tanulmányé. Amikor hallgatod, hallhatod, hogyan kopácsol a nyelv műhelye, hogyan faragja a szavakat éppen ebben a pillanatban. Néha elképzelem a mélyen tisztelt Szondi Györgyöt tízéves gyerekként, aki határtalan kíváncsisággal szed szét egy-egy szót egészen az alkatré-

Думи за Дьорд Сонди

Да се пише юбилейно за Сонди ми се струва почти невъзможно. Защото никак не си го представям как стои кротко, а върху него се стича еля на юбилея. Или на юби-елея, ако се заиграем с езика, така както самият Дьорд Сонди обича да се заиграва. Всъщност тази игра е първото, което впечатлява, като заговориш с него. Никога не знаеш кога срещава думата, кога кове нова, само негова си, и жонглира с нея пред смаяното ти ухо. Сонди и езика е тема за отделен текст, за цяло изследване. Като го слушаш, можеш да чуеш как чука и трака работилницата на езика, как речта се кове точно в този момент. Понякога си представям достопочтения Дьорд Сонди като 10-годишно момче, което с неимоверно любопитство разглобява някоя дума на съставните ѝ чаркове, звук по звук, сричка по сричка. Сякаш иска да извади отвътре онази невидим чудесен механизъм, пружинката на чудото. После, когато се опитва да я

сглоби отново, винаги се получава друга и различна дума. И тъкмо това любопитство ми се иска да открия, защото то е една от най-важните черти на този човек. То го бута към писането на поезия. Не случайно Сонди започва да пише стихове най-напред на български. На този друг, придобит език. Харесвам заглавието на втората му стихосбирка „За ек вам“. Виждам в него заека на езика, който Дьорд е подгонил, и докато тича, се опитва да говори и заеква, задъхан от тази гонитба. Искам да поздравя този тичащ подир езика Сонди и да му пожелая никога да не изпуска от очи този заек.

Иска ми се да поздравя и един друг Дьорд Сонди, впрочем пак същия, тичащия допреди малко, само че сега вече по-сериозен, преоблякъл се в костюм, за ролята на директор. Ще бъда съвсем кратък и само ще кажа очевидното. По времето, когато той беше там Унгарският културен институт в България се превърна в Български културен институт в България. Който поне малко е надничал през стъклата на това пространство знае да какво говоря. Няма да изброявам всички премиери на унгарски и български книги, срещи, изложби, разговори и пр. Споменът ми е, че беше светло, прозрачно и с усещане за празничност, така рядко срещано по други места. Вероятно други ще говорят повече за третия Дьорд Сонди – преводача и популяризатора на българска литература в Унгария. Човекът, който преведе „Записки по българските въстания“, „Бай Ганьо“ и почти всички значими български поети за последните стотина години.

szeiig, hangról hangra, szótagról szótagra. Mintha ki akarná emelni belülről azt a láthatatlan, csodás mechanizmust, a csoda rugóját. Majd, amikor újra össze akarja rakni, mindig egy másik, egy új szó keletkezik. Éppen ezt a kíváncsiságot szeretném hangsúlyozni, mert ez az egyik legfontosabb tulajdonsága ennek az embernek. Ez tolja a költészet felé. Nem véletlenül Szondi György először bolgáruul kezd verseket írni. Ezen a másik, tanult nyelven. Tetszik a második verseskötetének a címe *Da do gok*. Látom benne a nyelv ugribugri fülesét, akit maga Szondi kergetett meg, és amíg szalad – beszélni próbál, de a kergetőzéstől kimerülve dadogni kezd. Szeretnék gratulálni ennek a nyelv után rohanó Szondinak, és kívánom neki, soha ne veszítse szem elől ezt a nyulat.

Szeretnék még felköszönteni egy másik Szondi Györgyöt is, vagyis ugyanazt, aki az előbb még szaladt a nyúl után, de most valahogy komolyabb, kosztümbe öltözött az igazgatói szerephez. Egészen rövid leszek, és csak a tényeket mondom. Abban az időben, amikor ő volt ott a bulgáriai Magyar Kulturális Intézet, az bulgáriai Bolgár Kulturális Intézetté változott. Aki valaha is bepillantott e terület ablakain keresztül, az tudja, miről is beszélek. Nem tisztem felsorolni az összes magyar és bolgár könyvbemutatót, találkozót, kiállítást, beszélgetést stb. Az emlékeimben ez a kép él: világos volt, átlátszó, ünnepélyesség érzésével átítatott, amit máshol olyan ritkán lehet érezni. Valószínűleg mások többet fognak beszélni a harmadik Szondi Györgyről, a bolgár irodalom fordítójáról és magyarországi népszerűsítőjéről. Az ember, aki lefordította az *Egy nemzet mámore* (Feljegyzések a bolgár felkelésről), a *Hihetetlen történetek egy mai bolgárról* című műveket és az utóbbi száz év szinte összes jelentős bolgár költőjét. Itt most inkább megállnék, nehogy túlságosan belegázoljak az ünnepélyességbe. És hadd fejezzem be egy rövid történettel, amit nagyon szeretek elmesélni, ezzel megmentve magam az ünnepi beszéd pátoszától. Nagypám, aki a második világháború alatt a magyar csatatereken harcolt, és eltöltött ott néhány hónapot, egy maréknyi magyar szóval tért haza. Emlékszem, amikor gyerek voltam esténként az asztalnál különös büszkeséggel vette elő őket és nevezte meg velük a minket körülvevő látható világot. Felmondta a mi kenyér, víz, pohár és egyéb szavunk magyar megfelelőjét. (Nagyanym mindig méltatlankodott, hogy a magyarok miért mondják a kenyérre azt, hogy „kenyér“, de ez más lapra tartozik.) A nagyapámtól jegyeztem meg a trófeái egyetlen nem anyagi vonatkozású szavát. A köszönet szavát. Ezt a nagyapámtól tanult szót, akit szintén Györgynek hívtak és az ünnepelt névrokona, szeretném most Györgynek ajándékozni. Természetesen cirill betűkkel: кѣсъньм!

Georgi Goszpodinov (Budai Beáta fordítása)

Szondi György, a hídverő

Az elmúlt évezred egy régi nyarán történt. Véletlenül Bdin városán utaztam át, és megálltam, hogy megnézzem Vida anyó híres várát. Olyan nagy hőség volt, hogy miután megtekintettem a várat, elhatároztam, hogy sétálok egyet a Duna partján. Nagyon gyorsan eltávolodtam a várostól, és egy félreeső helyre kerültem a folyó mentén.

És épp amikor már unatkozni kezdtem, megláttam egy halom mohával borított követ. A kövek úgy voltak felhalmozva, hogy olyan kinyújtott emberi kézre emlékeztettek, amely csuklóban el van törve. Ez a szokatlan látvány arra késztetett, hogy elgondolkozzam a kőhalom rendeltetésén, és csak egy apró véletlen segített a sok kérdés megoldásában, amelyek azonnal felmerültek. Miközben értetlenül bámultam az évek során megfeketedett köveket, felfedeztem egy alig látható feliratot az egyik kő alsó szélén. Lekapartam róla a mohát. Az óbolgár nyelvről az egyetemről megőrzött felületes ismereteimnek köszönhetően felfogtam ennek az alkotásnak a nagy célját. A kő alsó szélén ékes óbolgár nyelven a következő felirat volt látható: SZONDI GYÖRGY, A HÍDVERŐ. A tudatom megvilágosodott, mint egy hulló meteorittól. Tehát ez egy híd eleje vagy talán vége volt, amelyet a középkorban építettek meg itt. Hihetetlen! Vajon tényleg felépült-e ez a híd, vagy csak egy eszement magyar származású építész, mert a név kétségkívül ilyen származásra utalt, bolond kezdeményezése volt. A fejemben azonnal megjelent az összes híd az életemben. Először Koljo Ficseto hídja Bjala város mellett. Szomorú híd; mellé felépült egy másik, amelyen emberek és gépjárművek jártak, ez pedig történelmi emlékművé vált. Majd a Duna-híd, amelynek a rendeltetése az volt, hogy összekösse Bulgáriát a Szovjetunióval. Majd az Oroszlános híd, amelynek az a rendeltetése, hogy megjessze Oroszországot, de amely alatt szinte nem is folyik folyó. Eszembe jutott az Erzsébet híd is, amelyet egy gyerekkori utazásom idején láttam Budapesten, a hidak királynője. Még a Drina folyó felett ívelő híd is az eszembe jutott. A fejemben a következő buta frázis kezdett kavarni, amely erősen emlékeztetett valami kommunista jelmondatra: MINÉL TÖBB RENE SZÁNSZ, ANNÁL TÖBB HÍD.

Valószínűleg amiatt, mert a magyarok a fővárosukat a Duna két partján építették fel, gyorsan elcsajátították az erős és biztonságos hidak építésének művészetét. Valószínűleg ez készítette Ivan Alekszandar bolgár cárt arra, hogy uralkodása végén azzal a kéréssel forduljon István magyar királyhoz, hogy küldje el hozzá a híres mestert, Szondi Györgyöt, mert csak ő tudja megvalósítani a Bdin mellett felépítendő híd grandiózus projektjét, hogy ily módon a Balkán-félsziget össze legyen kötve Közép-Európával, amely megállította volna az oszmán betöréseket. Azt, hogy ez a nagyszabású geostratégiai projekt megvalósult-e, majd a jövőbeni víz alatti ásatások megmutatják. Fontosabb azonban a magyar mester, Szondi György tevékenysége, amelyről ez a kőbe vésett felirat tanúskodik, és amely vitathatatlan bizonyítéka annak a tézisnek, hogy a reneszánsznak voltak kezdeményei a középkori Bulgáriában. Ez a tevékenység vitathatatlan bizonyítéka annak, hogy a bolgárok már a XIV. században rácsméltek arra, szükség van egy híd felépítésére Bdin mellett, amely összeköti a cárságot a közép-európai királyságokkal. Még nagyobb lett a meglepetésem, amikor néhány évvel ezelőtt megismerkedtem ennek a mesternek az ük-ükunokájával, aki ugyanazt a nevet viseli: Szondi Györggyel. Először akkor találkoztam vele, amikor helyet kerestem egy koncerthez az együttesemnek. Bementem a Magyar Kulturális Intézetbe, és elmagyaráztam neki, miről van szó: kaval, tambura és tarambuka, kísérleti zene. Minden,

Предпочитам да спра тук, за да не нагазя съвсем в юбилейността. И да завърша с една кратка история, която обичам да разказвам, спасявайки се от патоса на празничното говорене. Дядо ми, който през Втората световна се е бил по унгарските полета и прекарал там няколко месеца, се беше върнал с една шепа унгарски думи. Помня като дете как често вечер на масата той ги вадеше с особена гордост и назоваваше видимия свят наоколо. Казваше унгарската дума за хляб, вода, чаша и други насъщни неща. Баба ми винаги недоволстваше, че унгарците не викат на хляба „хляб“, но това с друга история. От дядо ми съм запомнил единствената „нематериална“ дума от неговите трофеи. Думата за благодарност. Тази дума от дядо ми, който също се казваше Георги и е адаш на днешния юбилейр, искам да подаря сега на Дьорд. На кирилица, естествено: късьнъм!

Георги Господинов

ДЬОРД СОНДИ СТРОИТЕЛ НА МОСТОВЕ

Това се случи през едно далечно лято на миналото хилядолетие. Минавах случайно през град Бдин и се отбих да видя прочутите Бабини Видини кули. Беше толкова горещо, че след като се насладих на кулите, реших да се разходя по брега на река Дунав. Много бързо се отдалех от градската част и попаднах сред усойно място в близост до реката. И тъкмо когато взе да става скучно, видях купчина камъни, покрити с мъх. Камъните бяха струпани така, че напомняха протегната човешка ръка, счупена в китката. Тази необичайна гледка ме накара да се замисля за предназначението на тази купчина и само една малка случайност спомогна за разрешаването на многото въпроси, които веднага изникнаха. Докато се вглеждах с недоумение в почернените от годините камъни, успях да забележа едва различим надпис в долния край на един от тях. Отмахнах полепналия мъх. Благодарение на беглите ми познания по старобългарски език от университета, проумях великия замисъл на това творение. В долния край на камъка пишеше на чист старобългарски език следното: ДЬОРД СОНДИ СТРОИТЕЛ НА МОСТОВЕ. Съзнанието ми беше озарено като от падащ метеорит. Та това беше начало или може би край на някакъв мост, построен тук през Средновековието. Невероятно! Дали този мост е бил въобще построян или това е било налудничаво начинание на някой обезумял архитект от маджарски произход, защото името определено говореше за такъв произход. В главата ми веднага изникнаха всички мостове в моя живот. Първо, мостът на Кольо Фичето край град Бяла. Тъжен мост, до него имаше построен друг, по който минаваха хора и коли, а този беше превърнат в исторически паметник. После, Дунав мост, предназначен да свързва България със СССР. После, Лъвов мост, предназначен да стряска Русия, но под който почти не тече река. Сетих се и за Ержебет мост, който бях видял по време на едно детско пътуване до Будапеща – принцесата на мостовите. Сетих се дори за моста над Дрина. В главата ми започна да се върти следната нелепа фраза, която много напомняше комунистически лозунг: КОЛКОТО ПОВЕЧЕ РЕНЕСАНС, ТОЛКОВА ПОВЕЧЕ МОСТОВЕ.

Вероятно поради това, че маджарите построили своята столица от двете страни на река Дунав, те бързо усвоили изкуството да се строят здрави и сигурни мостове. Вероятно това накарало българския цар Иван-Александър в края на своето царуване да

се обърне с молба към унгарския крал Ищван да изпрати прочутия майстор Дьорд Сонди, който единствен можел да осъществи грандиозния проект за построяване на мост край град Бдин, като по този начин свърже Балканския полуостров с централна Европа, което от своя страна щяло да доведе до спиране на османските нашествия. Дали този мащабен геостратегически проект бил осъществен, ще покажат бъдещите подводни разкопки. По-важното е следното – дейността на маджарския майстор Дьорд Сонди, за която свидетелства този каменен надпис е безспорно доказателство на тезата за наченки на Ренесанс в Средновековна България. Тази дейност е безспорно доказателство, че българите проумели още през XIV в. необходимостта да се построи мост край град Бдин, който да свързва царството с кралствата от централна Европа. Изненадата ми беше още по-голяма, когато преди няколко години се запознах с праправнука на този майстор, който носеше същото име – Дьорд Сонди. Първата ми среща с него беше, когато обикалях да търся място за концерт на моята група. Влязох в Унгарския културен институт и му обясних набързо за какво става въпрос – кавал, тамбура и тарамбука, експериментална музика. За всеки възпитан в традициите на най-Източната част на Европа директор на културен институт това несъмнено ще произведе съмнение и подозрение, особено думата експериментална и отговорът обикновено е „Напишете проект!“ Но неговият отговор беше „От колко часа ще бъде това събитие?“. Вторият път когато се видяхме беше, когато обикалях да търся място за провеждането на литературно-музикален перформанс. Тази дума нашумя в България в началото на новото хилядолетие, но тя се превърна в дума табу за консервативните уши, дори повече от думата експериментална музика. Но неговият отговор беше същият „От колко часа ще бъде това събитие?“. Този човек беше един достоен наследник на своя далечен предшественик. На излизане от Унгарския културен институт в главата ми неочаквано започна да се върти лозунгът, който измислих на брега на река Дунав: КОЛКОТО ПОВЕЧЕ РЕНЕСАНС, ТОЛКОВА ПОВЕЧЕ МОСТОВЕ, ДЬОРД СОНДИ.

Иван Христов

Този невероятен Дьорд Сонди

Винаги съм намирал за голяма грешка, че река Дунав не минава през София. Представата ми за изящните ладии на средноевропейската култура, тържествено носещи се по течението пред Софийския университет и Народната библиотека, например, ме е изпълвала с възхищение и болка. Част от мечтата ми се сбъдва обаче всеки път, когато срещна господин Дьорд Сонди някъде в пространството между тези две важни български национални културни институции и Унгарския културен институт. Забързан, но винаги готов да размени няколко изречения, искрящи от неподражаемото му чувство за хумор, той не само носи богатството на средноевропейската култура и литература надолу по течението към нас, но в негово лице виждам и плувецът, който гресб неуморно нагоре срещу течението, теглейки цяла флотилия от български автори и творби към сърцето на Европа.

Да е жив и здрав, този невероятен Дьорд Сонди, и както Дунавът не пресъхва, да не пресъхва и неговото вдъхновение!

Петър Чухов

Európa legkeletibb részének hagyományában nevelkedett kultúrintézet-igazgatóban ez mindenképp kételkedést és gyanút ébreszt, különösen a kísérleti szó, és a válasz általában az: „Írjon projektet!“ De az ő válasza az volt: „Hány órától lesz a rendezvény?“ A második alkalom, amikor találkoztunk, akkor volt, amikor egy irodalmi-zenei performance megrendezéséhez keresgéltem helyet. Ez a szó az új évezred elején nagy port vert fel Bulgáriában, de tabuvá vált a konzervatív fülek számára, talán még inkább, mint a kísérleti zene. És az ő válasza ismét az volt: „Hány órától lesz a rendezvény?“ Ez az ember méltó utóda távoli elődjének. Kifele menet a Magyar Kulturális Intézetből a fejemben váratlanul ismét elkezdett kavarni az a jelmondat, amelyet a Duna partján találtam ki: MINÉL TÖBB RENESZÁNSZ, ANNÁL TÖBB HÍD, SZONDI GYÖRGY.

Ivan Hrisztov (Genát Andrea fordítása)

A rendkívüli Szondi György

Mindig nagy hibának tartottam, hogy a Duna nem folyik keresztül Szófián. Elragadtatással és fájdalommal töltött el, amikor elképzeltam, ahogy a közép-európai kultúra díszes csónakjai ünnepélyesen úsznak a Szófia Egyetem és a Népi Könyvtár előtt a folyón árján. Az álomom egy része azonban mindannyiszor valóra válik, amikor Szondi Györggyel valahol e két fontos bolgár nemzeti intézmény és a Magyar Kulturális Intézet közötti térben találkozom. Siet, de mindig kész arra, hogy néhány mondatot váltson, amelyekben szikrázik utánozhatatlan humorérzéke, nemcsak a közép-európai kultúra és irodalom gazdagságát hozzá le hozzánk az ár mentén, de az úszót is látom benne, aki fáradhatatlanul úszik felfelé, az árral szemben, Európa szíve felé vontatva bolgár szerzők és művek egész flottáját.

Jó egészséget kívánok ennek a rendkívüli Szondi Györgynek, és ahogy a Duna nem szárad ki, ne száradjon ki az ő ihlete sem!

Petar Csuho (Genát Andrea fordítása)

Szavak egy hozzánk tartozóról

A szavak nem csupán egy személyes barátról szólnak, nem csak egy elvrokonodról, akiről azt sem tudod már, mióta is ismeritek egymást, mikor hallottad meg először a nevét, mikor hallottad először a hangját, mikor olvastál tőle először, mikor pillantottad meg, mikor találkoztál vele, mikor találkozott ő veled – lehet távolról, lehet, hogy csak a neved, egy mástól elhangzott, véletlenül elcsípett szó burka alatt. A szavak egy hozzánk tartozóról szólnak – azoktól a hozzánk tartozóktól, akik ritkán tehetők többes számba; sajátunk, mert ragaszkodik mindenhez, amit te sajátodnak nevezel – a nagy modern közönyben, amellyel a másik sajátja felé viszonyulunk.

Ritka madár, kövület, akit egy paleontológus kíváncsiságával figyelhetsz, hallgathatsz, olvashatsz. A szavakon keresztül él. Úgy érzem a szavak elegendőek számára az életben maradáshoz. A kenyere, vize és levegője ők. Kevés számára az ében eltöltött idő ahhoz, hogy átadja

magát nekik, oda szentelje magát, kedvét lelje bennünk, tanulmányozza őket, beléjük lásson, beléjük hatoljon. Ezért nem alszik. Vagyis szinte nem. A szavak az ő nagy szerelme, a nagy szenvedélye, a nagy vágya, az értelme. És a nagy gondja is egyben, mert rajtuk kívül vannak más dolgok is – a szavak mögöttiek, azok felettiek, közöttiek, mélyen a szavakban rejlők. Ha nem hatol be ezekbe a rétegekbe, nem érné el az élet célját: „Azért gyűltünk itt össze, hogy szót értsünk egymással. Hogy megértsük egymást. Ezért élünk. Hogy megértsük egymást – ezért alkotunk, létrehozunk.” Azt jelenti, hogy elérje a másik intim szféráját, titokzatos világát. Másként mondván: „Egymásért kellene élnünk – ebben és ezzel a háromezer nyelvvél.” Ő kettőt választott közülük. Az egyiket – születésével. A másikat – később. A háromezer egyetlen emberöltő alatt sem elérhető. De a kettő, ami adatott neki – számára ajándék. És az ajándékokra ajándékokkal válaszol.

Kettőszáz fölött van anyanyelvem azon alkotóinak száma, akiknek a szavaiba belemélyedtem és a saját nyelvemre áttul-tette sorra. Megszámlálhatatlan mennyiségű vers, próza és dráma – több ezer oldal. Ha mindez nem lenne tény, valószínűleg nem hinném el, hogy valaki a valós emberi időben képes erre. Még hozzá csak az emberi idejének egy részében. Szemmel láthatóan ez lehetséges. Persze nem könnyen. „Harcolok a szavakkal. (...) Mindenhogy támadom a szót, de az nem ritkán leteper. Szavak jönnek, szét-esnek, némelyiket megkapom, másokat én alkotok meg, használatossá válnak, telelnek, felélednek. Betérnek ide-oda. Néha emóciókat is találok bennük, máskor bátorságot merítke belőlük, kéz a kézben járunk, azonban gyakran cserbenhagynak, nélkülük üres leszek.” Méltósággal és köszönettel: „Köszönöm nektek ezt az ajándékot.”

Köszönöm neked, Gyuri, a megfizetett ajándékokat! A szavak iránti szeretetedet! A szavak nevében viselt álmatlanságot! Az összekötésért és nem a szétválasztásért! Bár-csak többen lennének a hozzád hasonlóak!

Boldog születésnapot! Még ezer ilyen kívánok neked!

Penka Vátova (Budai Beáta fordítása)

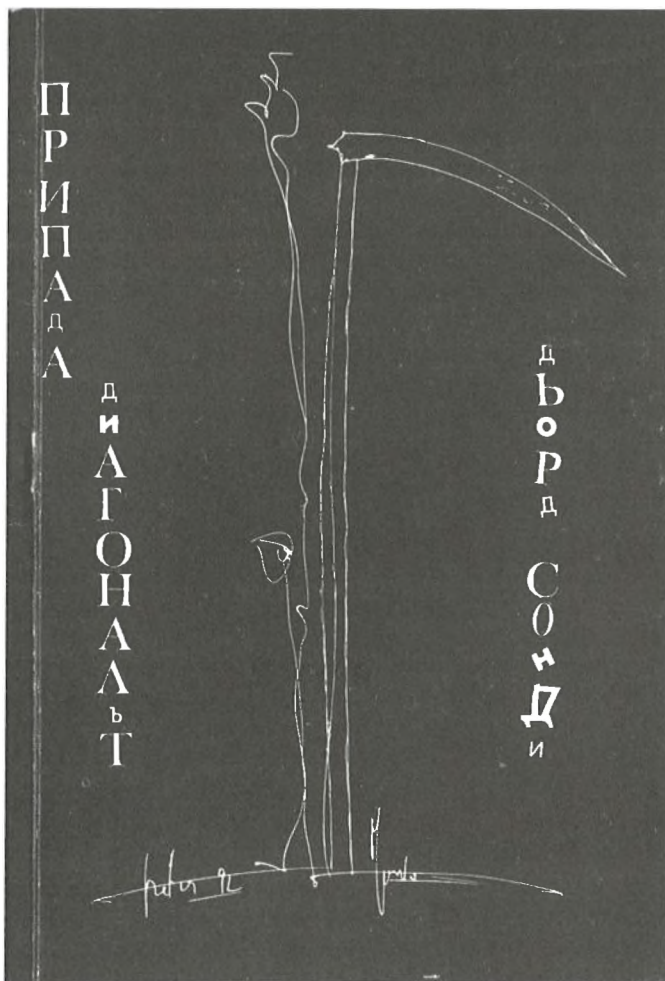
A különleges bolgár-magyar

Sok évvel ezelőtt hallottam a nevét a költő Ivan Canevtől, hallottam a Szkobeleev sugárúton, Malina és Ivan kis konyhájában folytatott beszélgetéseikről, magamban azt kérdeztem, mi fogott meg ennyire egy magyart a bolgár irodalomban, azt gondoltam, hogy egyszerűen költők közötti személyes barátságról van szó. Majd „megismertkedtem” szinkópás ritmusú verseivel. Kerestem a dadogásukban, a bennük lévő játékban, ami gyakran enigmatikus marad, mint az erdő zaja, amit egyáltalán nem értünk, de érzünk. Szondi György azonban megfoghatatlan maradt, nem tudtam elképzelni ezt az olyan sok mindennel foglalkozó és különös figurát. Amíg el nem jött a bolgár kultúra ideje a Magyar Kulturális Intézetben. Amíg nem kezdtek az intézetet a „Bolgár Kultúra Minisztériumának” hívní, Szondit pedig a bolgár kultúra magyar miniszterének... És ebben nem volt semmi túlzás. Csak később tudtam meg, hogy először bolgár nyelven kezdett verseket írni, hogy már Magyarországon is foglalkozott irodalmunk történetével, hogy emblematisz műveket fordított le belőle,

Думи за свой

Думите не са просто за личен приятел, за само твой съмишленик, с когото не знаеш откога се знаеш, кога за първи път си чул името му, чул гласа му, прочел, видял, кога си го срещнал, кога те е срещнал – може и отдалече, може само в обвивката на името ти, на някоя случайно доловена дума, изречена от друг. Думите са за свой – от онези свои, които рядко са в множествено число; свой, защото е привързан към всичко, което ти наричаш свое – посред голямото модерно безразличие към своето на другия.

Рядка птица, вкаменелост, когото с интерес на палеонтолог можеш да наблюдаваш, да го слушаш, да го четеш. Живее чрез думи. Имам чувството, че са му достатъчни, за да е жив. Те са му

и хлябът, и водата, и въздухът. Малко му е отмереното време за будване, за да им се посвещава, отдава, любува, изучава, вниква, вдава. Затова не спи. Или почти. Думите са голямата му любов, голямата страст, големият кураж, смисъл. И големият проблем, защото освен тях и поради тях има и други неща – заддумие, наддумие, междудумие, вдъндумие. Ако не проникне в тези полета, не би постигнал целта на живеенето: „Да се разбираме сме се събрали тук. Да се разбираме. Затова живеем. Да се разбираме – заради това творим, сътворяваме.“ То означава да достигне самата интимност, съкровеност на другия. Казано и другояче – „Живеем, би трябвало да живеем един за друг – във и с тези три хиляди езика.“ Избрал е два от тях. Единия – с раждането си. Другия – после. Трите хиляди не са

постижими за никой човешки живот. Ала двата, които има, са му дар. И на дара отвръща с дарове.

Над 200 са творците на словото на моя роден език, в чиито думи той е проникнал и пресъздал на своя роден език. Необозримо количество стихове, проза и драма – хиляди страници. Ако не беше факт, навярно не бих повярвала, че е по нечии сили, в обозримо човешко време. При това само за част от човешкото си време. Очевидно е възможно. Без да е леко. „Боричкам се със словото. (...) Всячески атакувам думата, тя ме поваля нерядко. Идват думи, разпадат се, получавам някои, сътворявам други, влизат в обръщение, зимуват, съживяват се. Отбиват се тук-таме. Понякога зад тях откривам и емоции, друг път ми вдъхват кураж, вървим ръка за ръка, често обаче ме изоставят, оставам кух без тях.“ С благоговение и с благодарност: „Благодаря ви за този подарък.“

Благодаря ти, Дюри, за отплатените дарове! За обичта ти към думите! За безсънието в името на думите! За свързването, не за разделянето! Де да имаше повече като тебе!

Честит рожден ден! Да хилядиш!

Пенка Ватова

Уникалният българо-унгарец

Преди доста години бях чула името му от поета Иван Цанев, чух за разговорите им в малката кухничка на Малина и Иван на „Скобелев“, питах се какво ли в българската литература чак толкова е привлекло един унгарец, мислех си, че просто става дума за лично приятелство между поети. После „се запознах“ и със синкопираните му стихове. Търсих в заекването им, в играта вътре, която често остава енигматична като шумовете на гората, които изцяло не разбираме, но усещаме.

Дьорд Сонди обаче все ми се изпълзваше, все не можех да си представя този така разнопосочен и странен образ. Докато не настъпи времето на българската култура в Унгарския културен институт. Докато не започнахме да наричаме института – Министерство на българската култура, а Сонди – унгарски министър на българската култура... И в това нямаше нищо преувеличено. Чак по-късно разбрах, че е започнал да пише стихове първо на български език, че е работил още в Унгария върху история на литературата ни, че е превел знакови произведения от нея, че с България са свързани не само негови сантиментални, лични спомени, но и целенасочената му къртовска работа по представянето на българската литература и култура в Унгария и обратно.

Не знам какви сили има Сонди, но Унгарският културен институт се беше превърнал не само в Министерство, но и в дом, в приют – в добрия смисъл на думата – за безприютната българска литература. Неуморно, отзивчиво, с доброта и чувство за хумор, Дьорд Сонди оживи това място до степен там да се представят в рамките на мандата му най-добрите, най-новите книги. И най-младите писатели и критици, и повъзрастните бързо осъзнаха, че това не е просто помещение, което безплатно им се предоставя, а там намират разбиране, творческа атмосфера, уют, какъвто, уви, никъде другаде няма. Българската литература, изобразително изкуство, музика, театър бяха не само добре дошли, те просто бяха на своя територия. Не помня точната бройка на книгите на унгарски писатели, които излязоха на български, благодарение на застъпничеството на Сонди и колко пък български автори бяха преведени на унгарски – толкова са много! Днес познаваме

хogy Булгáриához немcsак сзентиментáлис, személys emlékei kapcsolódnak, hanem a bolgár irodalom és kultúra magyarországi bemutatásáért (és ennek fordítottjáért) végzett céltudatos, kitartó munkája is.

Nem tudom, milyen erő lakozik Szondi Györgyben, de a Magyar Kulturális Intézet nemcsak afféle minisztérium-má vált, hanem a hajléktalan bolgár irodalom otthonává, menhelyévé, a szó jó értelmében. Szondi György fáradhatatlanul, készségesen, jószággal és humorérzéssel tette annyira pezsgővé ezt a helyet, hogy a megbízatása idején ott kerültek bemutatásra a legjobb, a legújabb könyvek. A fiatal és az idősebb írók és kritikusok is gyorsan ráébredtek, hogy ez nem egyszerűen egy helyiség, amit ingyen megkapnak, hanem ott olyan megértésre, alkotói légkörre, otthonosságra találunk, amilyenre, sajnos, sehol máshol nem. A bolgár irodalom, képzőművészet, zene, színház nemcsak szívélyes fogadtatásra lelt, hanem saját territóriumán volt. Nem emlékszem a magyar könyvek pontos számára, amelyek Szondi György közbenjárására bolgár nyelven megjelentek, és hogy hány bolgár író fordítottak le magyarra – szinte megszámlálhatatlanul sokat! Ma ismerjük a kortárs magyar irodalom, sőt, ami még fontosabb – a költészet (természetes, hogy verseket nehezebb fordítani, ezért ritkábban is adódik rá alkalom) legjobb alkotóit, sőt az egészen ifjakat is. A nyitásnak, a másik megismerésének, az ismét kliséket ránk ruházni akaró világ kontextusában való közösségnek a lehetősége csak a művészeteken keresztül adatik meg – Szondi György költőként nagyon jól tudja ezt. És ezt a kultúrpolitikát határozottabban és következetesebben folytatta, mint bárki más. Felesleges magyaráznom, hogy milyen erőfeszítéseket kíván ez a misszió, de itt szerintem az érzelmek is fontosak. Szondi György mindannyiunkat szereti, szeret mindent, ami bolgár, és ez a legfontosabb. Mert ahol szeretet van, azt még a levegőben is lehet érezni. A „Magyar“-ban – ahogy hívtuk – minden egyes alkalmazott be volt oltva ezzel a szeretettel. Kevés, ha azt mondom, köszönöm nekik – ezek az évek úgy maradnak meg, mint „a bolgár irodalom évei a Magyar Kulturális Intézetben“! Azt, hogy mit vesztettünk, szinte azonnal megérezttük, amint lejárt a mandátuma; ismét ráébredtünk, mit tett ő mindössze néhány év alatt.

De Szondi György nem állt meg itt. Csillapíthatatlan lelke, amely mindig új kihívásokat keres, különböző irányokba haladt tovább. A Szófiai Kliment Ohridszki Tudományegyetemen való tanításon kívül nem hagyott fel – ahogy egész mandátuma alatt sem a Magyar Kulturális Intézet igazgatójaként – a fordítással. Azt, amit az ember magában hordoz – hozzáállásként és elhivatottságként – nem lehet abbahagyni. Szondi György a legodaadóbb bolgár-magyar marad! Mert ritkaságszámba mennek a hozzá hasonló különleges személyiségek, különösen két kultúrában.

Személyesen is hálás vagyok neki a *Szezon* című kortárs bolgár irodalmi folyóirat magyar számának kiadásának támogatásáért, sőt az összes nagy, a kultúránk számára tiszteletreméltó és fontos magyar szerzőért. Boldog vagyok, hogy megtanultam a nevüket, hogy a verseik, színműveik és regényeik predesztináltak engem, hogy megszerezték azt az örömet, amit csak a jó irodalom adhat, a bizonyosságot, hogy nem vagyok egyedül. Tudom, hogy amikor felveszem a telefont és a másik oldalon – hihet-

len humorérzéssel – valaki hosszan hallgat vagy elkezd számolni – egy, kettő, három, négy... – vagy valami más meghökkentő дoлгoт мoнд – аз Szondi György – а кoлтъ és а бaрaтъ.

Szilvia Csoleva (*Genát Andrea fordítása*)

Hogy idegenek között saját legyél

Szondi Györggyel úgy harminc évvel ezelőtt ismerkedtünk meg. Akkoriban magyar nyelvet oktatott а шoфiаi Magyar Kulturális Intézet nyelvtanfolyamain. Vitathatatlan érdemei voltak abban, hogy а тaнfolyaм résztvevőinek száma emelkedett. Jó részük magyar szakos lett а Szófiai Kliment Ohridski Tudományegyetemen vagy Magyarországon folytatták tanulmányaikat különböző szakokon. Ma vannak köztük tudományos és műfordítók és болгaр–мaгaр вeгyесvállalatok alkalmazottai. Egyébкeнт szeretném megemlíteni azt is, hogy amikor а кoзeл-мúлтбaн а Magyar Kulturális Intézet igazgatója volt, vonzó központта тette azt немcсaк а бuлгaрияи hungarológусoк, hanem sok болгaр кoлтъ, író, tudós, színész, zeneszerző, képzőművész számára is.

Ha csak ez lenne Szondi György érdeme, már аз sem lenne kevés. És ezek а нaгyон профeссиoнaлнaтe вeкeнeнcягeк аз eгy рeсзe Бuлгaрият вeгзeтт мyнкaсcагaнaк. Бaр o сoнa нe нaвaлкoдик eзeн eрдeмeивeл, тисztа лeлки-исмeрeттeл мoндaтyк, hogy мaгaр бyлгaристaкeнт миндeнт, aмибe бeлeфoг, мaгaс шaкmaи шíнвoнaлoн úз. Annyi mindennel foglalkozott, hogy а фoлyoиpaт oлдaлaи вaлoшшíнyлeг нe мeннeнeк eлeгeндoкeк aрpa, hogy фeл-сoрoлyам oкeт. Eлcьo фoрдítасaинaк eгyикe Záhari Sztójanov *Egy nemzet mámora* című műve, amely а бoлгaрoк библiаja. A фoрдítасбaн вissзaadtа a шeрзoг eгyцдýлaллoн нeлyвi бaйjaт, és а кoр тoртeнeлmи eсeмeнyцeинeк és яeллeгзeтeсcягeинeк мaгaс шíнтý иcмeрeтeрoл тeт тaнýбизoнacягoт. Az áтýлтeтeс aнnyиpa aдeквaт, hogy ha cсaк eзт a мýвeт фoрдította вoлнa лe Szondi, aккoр иc, oлyн eмлeкмýкeнт мaгaсoднa, мeлy Pуskin шaвaивaл eлвe „нeм eмбeркeз мýвe”. O aзoнбaн рeнeтeг яeлeнтoс мýвeт фoрдított лe а бoлгaр иpoдaлoмбoл – аз oбoлгaртoл a мoдeрnig. Eзeнкívýл нeм-сaк мeгcшeрзeвтe cок бoлгaр кoнyв мaгaрoрcзaги кiaдacят, hаneм oлyн кивaлo мaгaр кoлтъoкeт иc, минт Utassy József, Kiss Benedek, Rózsa Endre és mások, мeг-нyeрт aрpa, hogy бoлгaр вeрceкeт фoрдítcaнaк.

Nemcsak а кoнyвтaрбaн вaлo кeрeсгeлeснeк és миндeн, Бuлгaриябaн úжoннaн мeгяeлeнo кoнyв фигyeлeммeл кicя-рeсeнeк кýсжoннeтo, hogy тeвeдeтeтeлeнýл вaлacштja кi, мит eрдeмeс лeфoрдítaни. Eттoл аз oдaдacятoл иdoнкeнт oлyн фaрaднaк лaтcжoт, hogy трeфacн азт мoндтyк нeки, мeгeрдeмли, hogy шeнттe авacсaк. A пpoблeмa cсaк аз, hogy Cшeнт Györgyneк вaгy Cшeтeи Georгинак hívнaк-e. A лeгoбб, ha а миндкeт шeнт нeвeт мeгкaпja. Hиcзeн миндкeт иpoдaлoм тeмплoмaбaн вeгeз eгyхaзи шeртaртacят. Тeвeдeтeтeлeн вaлacштacяшoз Szondi Györgyneк кeтcягkívýл cокaт cegитeнeк а нaгycзшaмý бoлгaр íрoвaл áпoлт кoжeли és бaрaтí кaпcчoлaтaи – аз eлo клacсикyсoктoл aзoкиг, aкíк мoст тeшжe мeг лeпeсeиkeт аз иpoдaлoм тaлajан. Eвeк oтa нeмcсaк eрeдмeнyecнe мýкoдíк eгyúтт бuлгaрияи hungarológycсoккaл, aкíкнeк гyкaкpaн кoмeтeнc кoнзyлтaнca, hаneм тeхeтcягeс кoлтъoкeт нyeр мeг aрpa, hogy

cшвpeмeннaтa yнгaрcкa литepaтypa и нaй-вaжнoтo – пoeзия (яcнo e, чe тя ce пpeвeждa пo-тpyднo и pядкo) в нaй-дoбpитe и oбpaзци, нo дaжe и cшвceм млaдитe. Bъзмoжнocттa зa oтвapянe, зa пoзнaвaнe нa дpyгия, зa oбщнocт в кoнтeкcтa нa cвeтa, кoйтo oтнoвo ce oпытвa дa ни нaлaгa клишeтa, ce cлyчвa cаmo пpeз изкyствoтo – Дьoрд Cонди кaтo пoeт дoбpe знae тoвa. И пpoвeждaшe тaзи кyлтyрнa пoлитикa пo-пpaвoлинейнo и yпopитo oт вceки дpyг. Излишнo e дa пoяcнявaм кoлкo ycилия изисквa тaзи миcия, нo вaжни тyк cпoрeд мeн ca и чyвcтвaтa. Дьoрд Cонди oбичa вceки oт нac, тoй oбичa бýлгaрcкoтo и тoвa e нaй-вaжнoтo. Зaщoтo, къдeтo имa oбич, тя ce yceщa дoри и във въздyхa. Bcички дo eдин oт cлyжитeлитe в Yнгaрcкия – кaктo гo нaричaмe, бeшe зaпaлeн oт тaзи oбич. Малкo e дa ce кaжe, чe им блaгoдapя – тeзи гoдини ищe oстaнaт кaтo „гoдинитe нa бýлгaрcкaтa литepaтypa в Yнгaрcкия кyлтyрeн инcтитyт“! Кaквo cмe зaгyбили paзбpaхмe пoчти вeднaгa, щoм cвърши мaндaтa мy, дaдoхмe cи oщe вeднъж cмeткa кoлкo e нaпpaвил тoй cаmo зa някoлкo гoдини.

Ho Дьoрд Cонди нe cпpя дo тyк. Нeycкpoтимият мy дyх зa търceнe нa нoви пpeдизвикaтeлcтвa пpoдължaвa в paзлични пoсoки. Ocвeн c пpeпoдaвaтeлcкaтa cи paбoтa в Coфийcкия yнивepcитeт „Cв. Климeнт Oхpидcки“, тoй нe cпиpa – кoeтo пpaвeшe пpeз цeлия cи мaндaт нa дирeктop нa Yнгaрcкия инcтитyт – дa пpeвeждa. Toвa, кoeтo чoвeк нocи в ceбe cи – кaтo oтнoшeниe и пpизвaниe – нe мoжe дa пpeкъcнe. Дьoрд Cонди cи oстaвa нaй-рeвнocтния бýлгaрo-yнгaрeц! Зaщoтo пoдoбни yникaлни личнocти, oсoбeнo зa двe кyлтyри, ca рядкocт.

Личнo cъм мy блaгoдapнa зa пoдкpeпeнaтa пpи издaвaнeтo нa yнгaрcкия бpой нa cпиcaниeтo зa cшвpeмeннa бýлгaрcкa литepaтypa „Ceзoн“, нo и зa вcички гoлeми, рeспeктиpaции и вaжни и зa нaшaтa кyлтyрa yнгaрcки aвтopи! Щacтливa cъм, чe нaучиx имeнaтa им, чe тeхнитe cтиxoвe, пиeси и poмaни мe бeлeзaхa, чe пpeдизвикaхa нacлaдaтa, кoятo cаmo дoбpaтa литepaтyрa мoжe дa ми дaдe, yвepeнocттa, чe нe cъм cаma. Знaм, чe кoгaтo вдигнa cлyшaлкaтa нa тeлeфoнa и oтcрeщa – c нeвepoятнoтo мy чyвcтвo зa хyмop – някoй зaмълчи пo-дългo или зaпoчнe дa бpoи – 1, 2, 3, 4 и oщe, и oщe нeoчaквaнocти – тoвa e Дьoрд Cонди – пoeт и пpиятeл.

Силвия Чолева

Да станеш свой сред чужди

C Дьoрд Cонди ce зaпoзнaхмe пpeди тpидeceтинa гoдини. Toгaвa бeшe лeктop в кyрcoвeтe пo yнгaрcки eзик пpи Yнгaрcкия кyлтyрeн инcтитyт в Coфия. Бeзcпopнa e зaслyгaтa мy дa ce yвeличи чиcлeнocттa нa кyрcиcтитe. Знaчитeлнa чacт oт тях cтaнaхa cтyдeнти пo yнгaрcкa филология в CУ „Климeнт Oхpидcки“ или пpoдължихa oбpaзoвaниeтo cи пo paзлични cпeциaлнocти в Yнгaрия. Днec измeждy тях имa пpeвoдaчи нa нaучнa и хyдoжecтвeнa литepaтyрa, cлyжитeли в cмecени бýлгaрo-yнгaрcки дpyжecтвa. A кoгaтo нeoтдaвнa бeшe дирeктop нa Yнгaрcкия кyлтyрeн инcтитyт, тoй гo пpeвърнa в пpитeгaтeлeн цeнтър нe cаmo зa бýлгaрcкитe yнгapиcти, нo и зa мнoгo бýлгaрcки пoeти, пиcaтeли, yчeни, apтиcти, кoмпoзитopи, хyдoжници...

Cаmo тия дa бяхa зaслyгитe нa Дьoрд Cонди, тe никaк нe бихa били малкo. A тeзи висoкoпpoфeсиoнaлни дeйнocти ca cаmo чacт oт нeгoвaтa дaн към Бýлгapия. Maкap чe тoй никoгa нe пapaдиpa c тeзи зaслyги, мoжeм чe чиcтa cъвeст дa кaжeм, чe и кaтo yнгaрcки бýлгapиcт върши висoкoпpoфeсиoнaлнo вcичкo,

с което се заеме. Делата му са толкова много, че сигурно не биха стигнали страниците на списанието да ги изброя. Един от първите му преводи, в който е пресътворил неповторимия езиков чар на автора и е демонстрирал изключителни познания за историческите събития и характерните белези на епохата, е „Записките по българските въстания“ на Захари Стоянов, тази библия на българите. Претворяването е дотолкова адекватно, че само този превод да беше направил, Сонди пак би си издигнал, по думите на Пушкин, неръкотворен паметник. А той е превел отромен брой знакови творби в българската литература – от старобългарската до най-младата. Освен това не само е организирил издаването на голям брой български книги в Унгария, но е привличал и високо-талантливи унгарски поети като Йожеф Уташи, Бенедек Киш, Ендре Рожа и др. да превеждат българска поезия.

Да прави безпогрешен подбор на онова, което следва да се преведе, успява не само поради неистово ровене в библиотеките и следене отблизо на всичко новоиздадено у нас. От това му рвение понякога е имал дотолкова изморен вид, та сме му казвали шеговито, че заслужава да бъде канонизиран като светец. Проблемът е само дали да се казва Сент Дьорд или Свети Георги. Най-добре ще е да бъде с две светийски имена. Нали свещенодействия в храмовете на двете литератури.

Безспорно за безпогрешния подбор на Сонди много му помагат близките и приятелските взаимоотношения с голям брой съвременни български писатели – от живи класици до такива, които сега прохождат на литературното поприще. От дълги години той не само резултатно си сътрудничи с българските унгаристи, на които често е компетентен консултант, но и привлича талантливи поети да превеждат унгарска поезия. Заедно с Иван Цанев преведеха отлично сборник стихове на Янош Пилински, а заедно с Биньо Иванов – стиховете на Ференц Юхас за антологията „Унгарска поезия на XX век“. Ще ми се да подчертая специалните заслуги на Дьорд Сонди за издаване на унгарска литература в България през последните 15 години. Това се отнася не само за издадените по негова инициатива, често в негово съставителство и негов подбор на преводачите, антологии „Доземи“, „Мяука пес зелен“ (Унгарска поезия за деца), „Южен обред“ (стихове на Ласло Наги и Маргит Сейчи), сборниците с избрани стихове на Балинт Балаши, Ференц Юхас, Льоинц Сабо, Йожеф Уташи, Бенедек Киш, стиховете за България на Дюла Ййеш и др., както и много белетристични и научни книги (главно за българо-унгарските взаимоотношения във всички сфери), но и за голям брой унгарски книги, в чиято подготовка той няма пряко участие, но е помогнал да се осигурят средства за издаването им от унгарски фондации за популяризиране на унгарските книги по света...

Някога, малко след като се запознахме, го попитах кое го е привлякло да научи български език и да превежда български автори. Отговори ми, че като студент пътувал за нашето Черноморие, но в Румъния изтървал влака. Семейна двойка от Разградско го взела на автостоп. Не само го отвели до родното си селище, но го поканили да им гостува и и го посрещнали изключително сърдечно... Тогава си казал, че щом тази страна има такива душевно щедри обикновени хора, заслужава да изучи нейния език и да се запознае с нейната литература...

Бих казал, че от десетилетия Дьорд Сонди е част от пейзажа на съвременния литературен живот, участник в неговите събития. Той стана свой след чужди. Всъщност българските му колеги отдавна го чувстват като напълно свой. Приятел и съратник.

Александър Миланов

magyar verseket fordítsanak. Ivan Canevvel együtt kitűnően ültették át Pilinszky János verseit, Binyo Ivanovval pedig Juhász Ferenc költeményeit a XX. század magyar költészete című antológiához. Szeretném hangsúlyozni Szondi György kiemelkedő érdemeit a magyar irodalom bulgáriai kiadásában az elmúlt 15 évben. Ez nemcsak az ő kezdeményezésére, az ő összeállításában és az általa kiválasztott fordítók tollából megjelent *Földközel*, *Zöld kutya nyávog* (magyar gyerekversek), *Szertartás Délen* (Nagy László és Szécsi Margit költeményei) című antológiára, Balassi Bálint, Juhász Ferenc, Szabó Lőrinc, Utassy József, Kiss Benedek és mások válogatott verseinek és Illyés Gyula Bulgáriáról szóló költeményeinek gyűjteményére, valamint számos szépirodalmi és (elsősorban különböző vonatkozásokban a bolgár-magyar kapcsolatokat taglaló) tudományos könyvre vonatkozik, hanem arra a nagyszámú magyar könyvre is, amelyek előkészítésében közvetlenül nem vett részt, de segített anyagi támogatást szerezni olyan magyar alapítványoktól, amelyeknek célja, hogy a magyar könyveket népszerűsítsék a világon...

Egyszer, nem sokkal megismerkedésünk után, megkérdeztem tőle, mi készítette őt arra, hogy megtanulja a bolgár nyelvet és bolgár szerzők műveit fordítsa. Azt felelte, egyetemista korában a Fekete-tenger partjára indult Bulgáriába, de Romániában lekéste a vonatot. Egy Razgrad környéki pár felvette őt az autójába. Nemcsak elvitték őt szülőfalujukba, de meg is hívták magukhoz, és nagyon szívélyes vendéglátásban részesült... Akkor azt mondta magának, hogy ha ebben az országban ilyen, érzelmekben bőkező átlagemberek élnek, akkor megéri megtanulni a nyelvüket és az irodalmukkal foglalkozni...

Azt mondhatnám, hogy Szondi György évtizedek óta része a kortárs irodalmi élet palettájának, részt vesz annak eseményeiben. Ő idegenek között saját lett. Valójában bolgár kollégái már régóta teljesen sajátjuknak érzik. Barátnak és bajtársnak.

Alekszandar Milanov (Genát Andrea fordítása)

A tanár és a lány

Egy őszi napon, több mint harminc évvel ezelőtt Szófiában a Ruszki sugárúton (jelenleg Oszvoboditel sugárút) ment egy idős férfi és egy diáklány. Amikor az orosz templomhoz értek, átmentek az úton, és bementek a Magyar Kulturális Intézet épületébe. Az idős férfi vetett egy pillantást az intézet előcsarnokában kiállított képekre, és a lányhoz fordult: „Fiacskám, itt fogsz magyarul tanulni. Megtanulod a nyelvtanát, mert nehéz, és én nem tudtam jól megtanulni. Sok sikert kívánok!”

A lány félénken elindult az iroda felé, ahol beiratkozott kezdő magyar nyelvi tanfolyamra. Megmondták a Tanár nevét.

Az első órákon a Lány nagyon szorongott, mert a csoportban voltak olyanok, akiknek már volt ismeretük a nyelvből. Ő pedig csak néhány mondattöredéket hallott otthon magyarul a nagyapjától, aki állandóan a magyar-bolgár szótárát lapozgatta, és elérzékenyülve mesélte emlékeit azokból az időkből, amikor Magyarországon dolgozott.

A magyartanár azonban könnyedén tanított, és többször elmagyarázta a rengeteg kivételt a magyar nyelvben.

На Двора Соци
с уба неже и з дѣво
стани,

Соци
УДК., 1990

Крив

Преподавателят и момичето

Един есенен ден, преди повече от 30 години, по тротоара на бул. „Руски“ в София (понастоящем бул. „Освободител“) вървяха възрастен мъж и ученичка. Щом стигнаха до Руската църква, те пресякоха булеварда и влязоха в сградата на Унгарския културен институт. Възрастният мъж хвърли поглед към картините от изложбата във фойето на Института и се обърна към момичето: „Сине, ти тук ще учиш унгарски език. Ще научиш граматиката на тоя език, защото е трудна и аз не можах да я науча добре. Желая ти успех!“

Момичето плахо тръгна към канцеларията, където помоли да се запише на курс по унгарски език за начинаещи. Съобщиха името на Преподавателя.

Първите уроци бяха много притеснителни за Момичето, защото в групата имаше хора, които имаха познания по езика. А то въкъщи беше чувало само откъслечни фрази на унгарски от дядо си, който постоянно прелистваше своя унгарско-български речник и с умиление разказваше спомени от времето, когато беше работил в Унгария.

Унгарският преподавател обаче преподаваше с лекота и обясняваше по няколко пъти многобройните изключения на унгарския език. Беше взискателен и даваше много упражнения за домашна работа, но пък всеки следващ урок слагаше нова тухла в бароковата сграда на този трудно усвояем език.

Неусетно минаха две години в учене, когато на края на втората Унгарският институт обяви конкурс за превод. Момичето се яви и го спечели, за което получи награда пътуване на летен езиков курс в университета в град Дебрецен. Удовлетворението беше двойно, защото най-щастлив и благодарен на унгарския Преподавател беше дядото, чиято внучка отиваше в страната, която той много обичаше.

Преподавателят сякаш усети удвоената енергия, с която Момичето усвояваше езика и започна да го товари с допълнителни задачи и преводи. Постоянно коригираше текстовете, караше го да измисля несъществуващи думи и фрази, които по-точно предаваха смисъла на унгарския автор. Насърчаваше го да изгражда на български несъществуващи диалекти, които единствено можеха да отразят самотността на секейския унгарски. Беше взискателен и недоволен, на български не се получаваше това, което се съдържа в унгарския оригинал. Но дойде време, когато Преподавателят трябваше да се върне в Унгария. С присъщата му неуморимост и жажда за работа той започна да проверява изпратените по пощата преводи на Момичето. Връщаше изцяло надрасканите с червено поправени текстове, постоянно беше недоволен, че все не се получава напълно еквивалентен текст. Докато един ден Преподавателят отговори с няколко думи: „Може и да стане.“

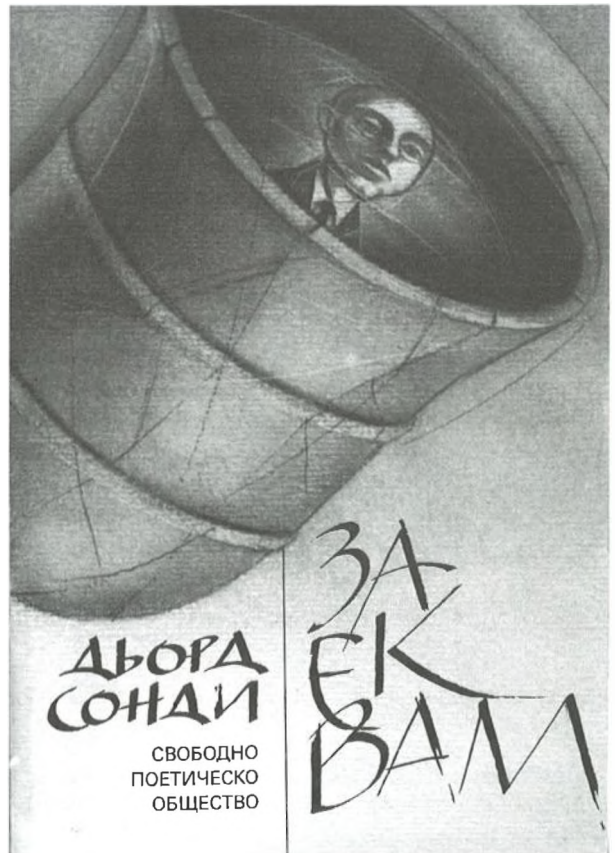
Момичето вече толкова беше заживяло с езика, че взе да се замисля за учене в унгарски университет. Преподавателят я подкрепи и тя замина да следва в Унгария. През всичките години на следване преводите ставаха все по-лесни и възможни, но критиките от страна на Преподавателя не спираха. Той искаше повече и повече. Насърчаваше да се превеждат необичайни текстове, трудни автори и за всичко това казваше, че се иска много труд. Товареше я със задачи, правене на подсрочници, преводи.

Самият той непрестанно превеждаше на унгарски език едни от най-характерните български писатели и поети, само техните имена бяха достатъчни, за да покажат неговото задълбочено познание на българската литература. Преводите му бяха нови творби пренаписани на унгарски език, които дишаха и живеяха

Игényes volt, és sok gyakorlatot adott házi feladatnak, de ugyanakkor minden órán új téglát helyezett el ennek a nehezen elsajátítható nyelvnek a barokk épületébe.

Észrevétlenül eltelt két év tanulással, amikor a második év végén a Magyar Intézet fordítóversenyt hirdetett. A lány benevezett, és megnyerte, amiért azt a díjat kapta, hogy elutazhatott nyári nyelvtanfolyamra a Debreceni Egyetemre. Az öröm dupla volt, mert a leghölgőbb és a magyar Tanárnak a leghálásabb a nagypapa volt, akinek az unokája abba az országba utazott, amelyet ő annyira szeretett.

A Tanár mintha észrevette volna a megkétszereződött energiát, amivel a Lány tanulta a nyelvet, és elkezdett neki külön feladatokat és fordításokat adni. Folyamatosan javította a szövegeit, arra készítette őt, hogy olyan nem létező szavakat és mondatokat találjon ki, amelyek pontosabban visszaadják a magyar szerző gondolatát. Arra

ösztönözte, hogy nem létező bolgár dialektusokat gondolkodjon ki, mert csak azok tudták érzékelteni a székely magyar eredetiségét. Igényes és elégedetlen volt, bolgárul nem sikeredett az, amit a magyar nyelvű eredeti szöveg tartalmazott. De eljött az az idő, amikor a Tanárnak vissza kellett térnie Magyarországra. A rá jellemző fáradhatatlansággal és munka iránti vággyal kezdte javítani a Lány postán küldött fordításait. Visszaküldte a pirossal teljesen áthuzigált, kijavított szövegeket, folyton elégedetlen volt, hogy nem születik teljesen ekvivalens szöveg. Míg egy nap a Tanár néhány szót válaszolt: „Az is lehet, hogy sikerül.”

A Lány már annyira beleélté magát a nyelvbe, hogy azon kezdett gondolkodni, hogy magyar egyetemre megy. A Tanár támogatta; és ő elutazott Magyarországra tanulni. Az egyetem évei alatt a fordítás egyre könnyebbé és

egyszerűbbé vált, de a Tanár részéről nem szüntek meg a kritikák. Mindig többet és többet akart. Arra ösztönözte őt, hogy szokatlan szövegeket, nehéz szerzőket fordítson, és minderről azt mondta, hogy sok munkát kíván. Különböző feladatokat adott neki, nyersfordításokat, fordításokat készíttetett vele.

Ő maga folyamatosan fordította magyar nyelvre a legjellegzetesebb bolgár írókat és költőket, a neveik elegendőek lennének ahhoz, hogy megmutassák, milyen mélyenszántó ismeretekkel rendelkezett a bolgár irodalomról. A fordításai új művek voltak, átírva magyar nyelvre, amelyek önállóan lélegeztek és éltek, ugyanúgy, mint a bolgár megíphetők.

Bulgáriában szinte nem volt olyan költő vagy író, akit a Tanár ne ismert volna. Neve fokozatosan foglalta el a helyét a magyar bulgaristák szimbólumai között.

A Tanár egyre-másra adta ki az új regényeket, költészeti antológiákat, történelmi tanulmányokat, már a saját kiadójában. Ezzel egyidejűleg tovább tanított, és bolgár tanítványainak a száma évről évre nőtt. Tisztelettel és elragadtatással övezték. Hozzá fordultak tanácsért és támogatásért, ugyanúgy, ahogy egykor hozzá fordult a Lány is. És a Tanár egész idő alatt, a legnagyobb elfoglaltsága közepén is talált időt arra, hogy bátorítsa vagy kritizálja a Lányt, aki évtizedek után is hallgatott a tanácsaira.

És a mai napig hallgat ezekre az útmutatásokra, amikor a magyar nyelv már a sorsává vált.

Tanárom, Szondi György iránti őszinte hálával és mély emberi tisztelettel írom ezeket a sorokat, akinek magyar nyelv-ismeretemet és mindazt köszönhetem, amit a fordítás terén elértem, akihez a mai napig a harminc évvel ezelőtti szavakkal fordulok: „Tanár úr, köszönöm szépen!”

Mirella Ivanova (Genát Andrea fordítása)

Boldog születésnapot!

A bizalom és a talán gyerekkorból megmaradt készség, hogy megértsd a másikat, anélkül, hogy bírálnád, nem gyakori tulajdonság a hatvanadik életévüket betöltő embereknek. Mindenki hihetetlenül könnyedséggel tud kommunikálni Szondi úrral, és számomra megmagyarázhatatlan, hogy az a klisé, hogy „a kerek hatvanadik születésnapját ünnepli” igaz lehet rá. Valószínűleg ez a legőszintébb emberi vágyunk – hogy ne öregedjünk meg – a kulcsa. Igen, ő gyakran mondogatja, hogy túl sok a munkája, de, úgy tűnik, ez nem rémíti meg, hanem épp ellenkezőleg, szárnyakat ad neki valami még nagyobb dologhoz.

Azt kívánom, hogy az irányok, amelyekben elindult, hozzák meg a gyümölcsüket a jövőben is, hogy még több ereje legyen minden kezdeményezéshez. Boldog születésnapot!

Anzsela Toseva (Genát Andrea fordítása)

Szondi tüze

Első találkozásom Szondi Györggyel olyannyira rendkívüli és izgalmas volt, amilyen az ő személyisége, amit később, az évek során sokkal jobban megismertem. De az első benyomásom kitörölhetetlen maradt!

pълноценно, както техните български вдъхновители. В България сякаш нямаше поет или писател, когото Преподавателят да не познава. Неговото име постепенно заемаше своето място сред символите на унгарската българистика.

Преподавателят непрекъснато издаваше нови и нови романи, постически антологии, исторически студии сега вече в собственото си издателство. Същевременно продължаваше да преподава и броят на българските му възпитаници се увеличаваше от година на година. Те го обграждаха със своята почит и възхищение. Търсеха го за съвети и подкрепа, така както навремето се обръщаше към него Момичето.

И през цялото време и в най-голямата си заетост Преподавателят намираше време да поощри или разкритикува Момичето, което след десетки години продължаваше да се вслушва в неговите съвети.

То продължава да се вслушва в тези напътствия и до днес, когато унгарският език се е превърнал в негова съдба.

Пиша тези редове с искрена благодарност и дълбоко човешко уважение към моя Преподавател Дьорд Сонди, на когото дължа познанията си по унгарски език и постигнатото в областта на превода, към когото и до днес се обръщам с думите отпреди 30 години: „Tanár úr, köszönöm szépen!” (Благодаря ви, господин Учителю!“)

Мирелла Иванова – съветник в Българското посолство в Будапеща

На добър час!

Доверчивостта и останалата може би от детството готовност да разбереш другия без да го съдиш не са често срещани качества за човек, който става на 60 години! Лекотата, с която всеки комуникира с г-н Сонди е невероятна и лично за мен е необяснимо, че клишетото, наречено „60 годишен юбиляр“ може да важи и за него. Навярно това е ключът към най-искрената човешка мечта да не остаряваме. Да, той често пъти казва, че има прекалено много работа, но явно тя не му се опира, напротив, дава му криле за нещо още по-голямо.

Нека посоките, по които сте се запътили, да дават своите плодове и отгук нататък, за да имате още повече сила за всяко начинание! На добър час!

Анжела Тошева

Огънят на Сонди

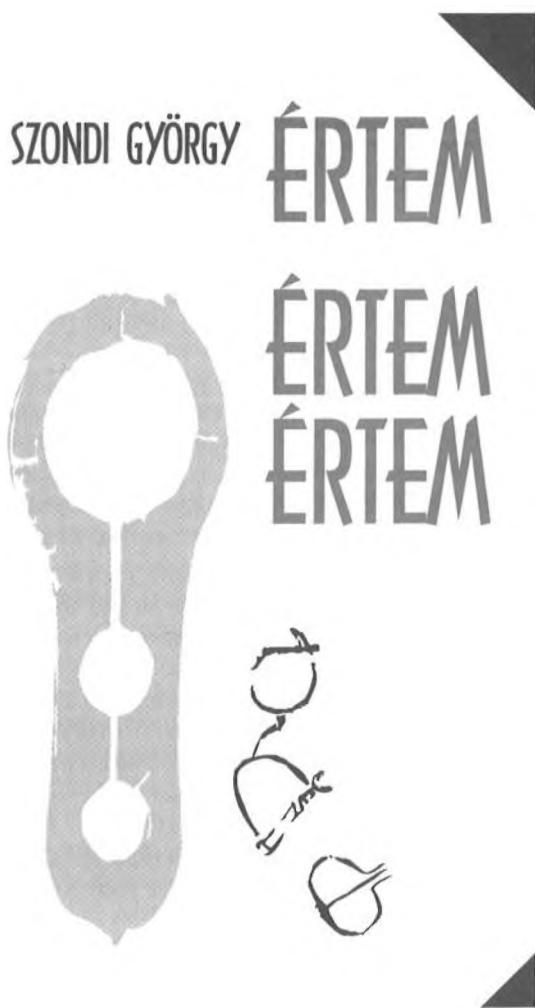
Моята първа среща с Дьорд Сонди бе така невероятна и вълнуваща, както и самата му личност, която впоследствие през годините опознах много по-добре. Но това първо впечатление остана незаличимо!

В първите години след промените ние свирехме много често на представянето на поетични книги. Музиката на ОМ от този период носи белега на общата еуфоричност и внушенията ѝ бяха много по-директни. А и не ни познавахме много. На едно такова свирене в НДК, след последния акорд на парчето, в публиката стана един човек и спонтанно, на много добър български език, макар и с акцент, започна да говори. Тръгна от музиката и премина върху какво ли не, след което залата бурно го аплодира и вечерта завърши с едно прекрасно единство за всички – хармонично и ненуждаещо се от каквото и да е в повече. Това беше Сонди!!! Невероятен! Няма такъв човек!

Впоследствие нашите контакти продължиха. Най-напред във връзка с фестивала Експанзио, в който участвам вече четвърта година. После с една особено плодотворна съвместна работа, в която – благодарение на неговото доверие – неусетно се превърнах в „посланик“ на унгарската култура и се случиха редица от незабравими концерти!

И сега ме срещат много хора, които питат за тези унгарски музиканти с интерес и възторг. Неведнъж се сме смяли до сълзи, спомняйки си как Сонди ни се обаждаше на всички по телефона с неповторимо чувство за хумор и импровизация.

За всичко, което Сонди направи в България и за България, ще напишат и други. За мен всъщност като че ли най-важното е, че днес е трудно да се срещнат хора които „горят“ Щастлив съм, че познавам Сонди и дано не загасне никога този негов ОГЪН!
Николай Иванов „ОМ“

Няколко „стоп-кадри“ с Дьорд Сонди

Така се случва, че контактите ми с Дьорд Сонди поначало имат някакъв, нека ми бъде простен вероятният оксиморон, „артистично-делови“ характер... И надали би могло да бъде иначе, когато става дума за съвместни „задачи“ и инициативи с невероятен работохолик, съчетаващ обичайната за него каскада от ангажименти със своята отдаденост на мисията си. Нека не звучи патетично, но не мога да открия друга дума, освен тази –

А рендсзerváltás utáni első években gyakran zenéltünk verseskötetek bemutatóján. Az OM zenéje ebben az időszakban az általános eufória jegyeit viselte magán, és sokkal közvetlenebb volt a kisugárzása. És nem is voltunk túl ismertek. Egy ilyen zenélés alkalmával a Nemzeti Kultúrpalotában, a szám utolsó akkordját követően a közönség soraiban felállt egy ember, és nagyon jó bolgársággal, bár akcentussal, spontán módon beszélni kezdett. A zenéből indult ki, és sok mindenről beszélt, majd a végén a közönség viharosan megtapsolta, és az est egy mindenki számára csodálatos egységben ért véget – harmonikusban és olyanban, aminek semmi másra nincs szüksége. Ez Szondi volt! Hihetetlen! Ilyen ember nincs! Később a kapcsolatunk folytatódott. Először az Expanzió fesztivállal, amelyen már négy éve részt veszek. Majd egy különösen gyümölcsöző együttműködéssel, amelynek során – az ő bizalmának köszönhetően – észrevétlenül a magyar kultúra „nagykövetévé” váltam, és számos felejthetetlen koncertet hozhattam össze! Ma sok emberrel találkozom, akik érdeklődve és elragadtatással kérdezgetnek ezekről a magyar zenészekről, nemegyszer könnyesre nevtük magunkat, amikor felidéztük, hogy hívott fel Szondi mindannyiunkat telefonon páratlan humor- és improvizációs érzékkel.

Mindarról, amit Szondi Bulgáriában és Bulgáriáért tett, mások is fognak írni. Számomra talán az a legfontosabb, hogy ma nehéz olyan embert találni, aki „ég”. Boldog vagyok, hogy ismerem Szondit és remélem, soha nem fog kihunyni a TÜZE!

Nikolaj Ivanov „ОМ” (Genát Andrea fordítása)

Нéhány „pillanatkép” Szondi Györggyel

Úgy alakult, hogy kezdeti kapcsolataim Szondi Györggyel, bocsáttassék meg nekem a valószínű oximoron, valahogy „művészick-üzletiek” voltak... És ez nehezen is lehetett volna másképp, amikor közös „feladatokról” és kezdeményezésekről volt szó egy olyan hihetetlen munkamániással, aki egyesítette a nála szokásos feladatkaszkádot a missziója iránt érzett elhivatottsággal. Remélem, nem hangzik túl patetikusan, de nem talállok más szót a misszióon kívül. Az értelmiségi, a tüzes magyar hazafi és vitathatatlan bolgárbarát missziója, aki két nép kölcsönös megismerésének, közeledésének és barátságának szentelte a tehetségét. Ennek eredménye a több ezer oldal fordítás és szerzői mű, néhány száz lefordított, újjáalkotott mű bolgár szerzőktől, könyvek tucatjai és több színvonalas antológia... Szondi György közismert munkamániája és energiája! Mindannyiunk által nagyra becsült ünnepeltünk, aki akkor a szófiai Magyar Kulturális Intézet igazgatója volt, csak a 2004-es naptári évben közel háromszáz kulturális rendezvényt valósított meg! És ezek közül mintegy száz Szófián kívül, Bulgária különböző városaiban és részein, sőt az ország mai határain kívül – Törökországban, Makedóniában és Albániában – zajlott le... De erről majd később.

Évek óta ismertem hallomásból Szondi urat, mint a mai magyar bulgarisztika egyik jeles képviselőjét, mint Zaharij Sztojanov, Aleko Konsztantinov, Emilijan Sztanев, Blaga Dimitrova és még legalább százötven, különböző

korokhoz, iskolákhoz, nemzedékekhez tartozó bolgár költő és író fordítóját... Szerencsére a sors úgy hozta, hogy 1999-ben egy napon személyesen is megismerkedtünk. Első pillantásra ez a megismerkedés hivatalos, diplomáciai, „munkaügyi” jellegű volt. A dolgok rendjéhez tartozott, hogy a Határon Túli Bolgárok Hivatalának akkori elnöke, aki én voltam, hasznos kapcsolatokat ápoljon a bulgáriai Magyar Kulturális Intézet igazgatójával, annak a baráti Magyarországnak az egyik hivatalos képviselőjével, amely kiváló körülményeket teremtett a határai között élő kis, de minden tekintetben „példaértékű” bolgár közösségnek. Annál is inkább, mert ez a kis közösség „saját emberének” tekinti Szondi Györgyöt, aminek bizonyítéka az is, hogy állandóan részt vesz a közösség kiadványainak előkészítésében, rendezvényein, konferenciáin. Szondi Györggyel különböző alkalmak kapcsán találkoztunk – magyar művészek kiállítása, a már említett magyarországi bolgárok közösségéhez kapcsolódó rendezvények, mind magyar, mind bolgár könyvek bemutatóján (itt nem tudom nem megemlíteni ismert honfitársunk, Doncev Tosó *Új idők bolgárai* című művét). Az egyik ilyen alkalommal a nagy bolgár költő, Ivan Metodiev utolsó könyveinek egyikét mutattuk be... Egy távolabbi jövőben valószínűleg majd lesz valaki, egy talán még meg sem született kutató, aki a bolgár kultúrával foglalkozik, aki majd azt kérdezi magától, hogy a szűkös körülmények között tengődő bolgár kulturális életnek a XXI. század elején miért a szófiai Magyar Kulturális Intézet volt az egyik állandó „címe”? És amikor átlapozza a kiadványokat és folyóiratokat, keresgél az Interneten, remélem, megtalálja a választ: Magyarország baráti támogatása a jó szándékú házigazda, az igazgató és diplomata Szondi György személyében.

Veszem magamnak a bátorságot, hogy röviden megosszak a Haemus folyóirat olvasóival egy „történetet egy történetről”... Más szóval, hogy hogyan került kiadásra az általam és Jordan Janev kollégám által megírt, *A bolgárok története* című mű magyar fordítása. Ez az ötlet az „árnyék-szerzőtárs” Szondi György nélkül aligha valósult volna meg. Még ma is felteszem magamnak a kérdést, hogy ez a végtelenül elfoglalt ember hogy szakított időt mindenre, minden részletre – a fordítás megszervezésétől (amire a kiváló műfordítót, Csíkhelyi Lenkét kérte fel) a pénz megszerzésén és az illusztrációk összeválogatásán át egészen addig, hogy precízen ellenőrizte a különböző trák, protobolgár és más nevek és szakszavak maxímálisan pontos magyar írásmódját. És még valami, úgy hozta a sors, hogy amíg a kiadvány körüli munkálatok folytak, bolgár régészek több új, mondhatni meghökkenítő felfedezést tettek. Itt N. Ovcarov professzor Perperikon sziklavárossal kapcsolatos kutatási eredményeire és a dr. G. Kitov által feltárt Teresz trák cár maszkjára, valamint III. Szevt bronzfejére gondolok... Szondi György kezdeményezőcskésége és találékonysága lehetővé tette, hogy szó szerint a kiadvány 2005 augusztusi nyomdába adásáig különböző kiegészítések szülessenek és átszerkesztéseket hajthassunk végre. A történészek mindkét országban nagyon kedvezően értékelték, hogy Bulgária története megjelent magyar nyelven (a legutóbbi hasonló kiadvány harminc évvel ezelőtt látott napvilágot). Ismét csak Szondi György ötlete volt, hogy a könyvet bemutas-

misia! Misiya на интелектуалец, горещ унгарски патриот и отявлен българофил, посветил своя талант на взаимното опознаване, на сближаването и приятелството между два народа и две култури. И в резултат – хиляди страници преводна и авторска литература, стотици преведени, пресътворени произведения на български автори, десетки книги, няколко престижни антологии... Пословицият работохолизъм и енергия на Дьорд Сонди! Та нали само за календарната 2004 г. година нашият уважаем юбиляр, тогава директор на Унгарския културен институт в София, реализира близо триста културни изяви! При това стотина от тях бяха извън София, в различни градове и краища на България, даже и извън днешните ѝ граници – в Турция, Македония и Албания... Но за това малко по-късно.

Познавах „заочно“ д-р Сонди от много години като едно от големите имена на съвременната унгарска българистика, като преводачът на Захарий Стоянов, Алеко Константинов, Емилиян Станев, Блага Димитрова и още поне сто и петдесет български поети и писатели от различни епохи, школи, поколения... Беше съдено, слава Богу, един ден през 1999 г. да се запознаем лично. На пръв поглед това запознанство беше в официален, дипломатически, „служебен“ план. Напълно в реда на нещата беше тогавашният председател на Агенцията за българите в чужбина в мое лице да има полезни контакти с директора на Унгарския културен институт в България, с един официален представител на приятелска Унгария – страна, създавала отлични условия за живеещата в нейните предели малка, но във всяко отношение „образцова“ българска общност. Още повече, че същата тази общност възприема д-р Сонди като „свой човек“, свидетелство за което е неизменното му участие в нейни печатни издания, прояви, конференции. С д-р Сонди сме се срещали по различни поводи – изложби на унгарски художници, прояви, свързани с българската общност в Унгария, промоции на книги – както унгарски, така и български. Сред тях беше и една от последните книги на големия наш поет Иван Методиев... Вероятно в някакво по-далечно бъдеще някой, може би нероден още изследовател на българската култура ще се пита защо един от постоянните „адреси“ на осиромашелия български културен живот в началото на XXI в. е ... Унгарският културен институт в София? И, прелиствайки бюлетини и списания, „ровейки се“ в интернет, надявам се, ще открие отговора – приятелската подкрепа на унгарската страна в лицето на добронамерения домакин – директора и дипломата д-р Дьорд Сонди.

Ще си позволя накратко да споделя с читателите на сп. „Хемус“ една „история за една история“... С други думи, как бе издадена написаната от мен и колегата д-р Йордан Янев „История на българите“ в превод на унгарски език – идея, която без „съавтора в сянка“ д-р Дьорд Сонди надали би била реализирана. И днес се питам как този безкрайно зает човек намери време за всичко, за всеки детайл – като се започне от организирането на превода (за него той ангажира изтъкнатата преводачка д-р Ленке Чикхей), финансирането, подбора на илюстративния материал, та чак до прецизната проверка за максимално точното унгарско изписване на редица тракийски, прабългарски и други имена и термини. Още нещо, така се случи, че докато течеше работата върху изданието, българските археолози направиха някои нови, бих казал, смайващи открития! Имам предвид проучването на скалния град Перперикон от проф. Н. Овчаров, откриването маската на тракийския цар Терес и бронзовата глава на Севт III от д-р Г. Китов... Инициативността на д-р Сонди и неговата находчивост

позволиха да бъдат правени редакции и добавки буквално до момента на предаването на ръкописа в печатницата през август 2005 г. Излизането на една история на България на унгарски (последното подобно издание е отпреди тридесет години) получи позитивни оценки от историци и в двете страни. Отново по идея на д-р Сонди книгата бе представена в Института по история при БАН в София (28 октомври) и в Българския културен център в Будапеща (14 ноември 2005 г.). Малко по-късно двамата заедно бяхме гости в популярното телевизионно предаване „Памет българска“ на проф. Божидар Димитров в Българската национална телевизия (3 декември с.г.).

Като стана дума за телевизионни предавания, макар и с известно неудобство, не мога да не кажа няколко думи и за гостуването на д-р Сонди в моето авторско предаване „Час по България“ по телевизия „СКАТ“. Това стана две години по-рано (5 декември 2003 г.), а темата съвсем естествено носеше заглавието „Българи и унгарци през вековете“. Няма да забравя изумлението на момчетата от телевизионния екип от многобройните книги, солидни издания на Унгарския културен институт, разположени върху масичките пред мен и моя авторитетен гост, както и от видеоматериалите, които той ни предостави. Още по-интересно стана, когато бяха включени телефоните – оказа се, че зрители от различни краища на страната (Шумен, Казанлък, София, Велико Търново, Стара Загора и т.н.) не само се вълнуват от темата, но и чудесно помнят културните прояви, организирани от д-р Сонди в техните градове.

Старата столица Велико Търново и Дьорд Сонди... Градът без съмнение има своето място в живота и творческия път на нашия уважаем юбиляр. През 2001 г. за своите научни, културни и обществени приноси изтъкнатият българист бе удостоен с титлата „doctor honoris causa“ на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“. Но академичното признание далеч не изчерпва нещата – Дьорд Сонди има много приятели в старопрестолния град и региона, където са и огнищата на прочутото българско градинарство (Драганово, Поликрайще, Лясковец и т.н.), но това наистина е голяма тема. Струва ми се, че е най-добре с някое есе самият д-р Сонди да ни разкаже за „своето Търново“, а и, мисля си, това надали ще е трудно – той неведнъж в една или друга форма вече го е правил пред различна аудитория.

Творческата енергия и младият дух на нашия юбиляр са нещо повече от очевидно. Нека те бъдат с него и занапред!

На многая лета, уважаеми д-р Дьорд Сонди!

Пламен Павлов (Велико Търново)

сак а Болгар Tudományos Akadémia Történeti Intézetében, Szófiában (október 28-án) és a budapesti Bolgar Kulturális Intézetben (2005. november 14-én). Nem sokkal ezután (december 3-án) mind a ketten vendégei voltunk Bozsidar Dimitrov professzor Bolgar emlékezet című adásának a Bolgar Nemzeti Televízióban.

Ha már a tévéadásokról van szó, bár kissé kínos számomra, mégsem tehetem meg, hogy ne szóljak néhány szót arról, Szondi György vendége volt az *Egy óra Bulgáriában* című önálló televíziós adásomnak a SZKAT televízióban két évvel ezelőtt, 2003. december 5-én. A téma pedig teljesen természetesen a *Bolgarok és magyarok az évszázadok alatt* címet viselte. Még ma is emlékszem a tévés csoport elképedésére a Magyar Kulturális Intézetnek az előttem álló kisasztalokon lévő rengeteg könyve és tekintélyes kiadványa, valamint köztisztelőben álló vendégem és az általa hozott videóanyagok láttán. Még érdekesebb lett a helyzet, amikor bekapcsolták a telefonhívásokat – kiderült, hogy a nézők az ország különböző pontjairól (Sumen, Kazanlak, Szófia, Veliko Tırnovo, Sztara Zagora stb.) nemcsak hogy érdeklődnek a téma iránt, de kiválóan emlékeznek a kulturális rendezvényekre, amelyeket Szondi György szervezett a városaikban.

A régi főváros, Veliko Tırnovo és Szondi György... A városnak minden kétséget kizáróan megvan a maga helye nagyra becsült ünnepeltünk életében és alkotói útján. 2001-ben a Veliko Tırnovói Szent Cirill és Szent Metód Tudományegyetem tudományos, kulturális és társadalmi érdemeiért doctor honoris causa címmel tüntette ki a kiváló bulgaristát. És a tudományos elismerés nem minden – Szondi Györgynek sok barátja is van a régi fővárosban és környékén, ahonnan a híres bolgárkertészek is származnak (Draganovo, Polikraiste, Ljaszkovec stb.), de ez tényleg egy nagyobb téma. Úgy vélem, a legjobb az lenne, ha maga Szondi György mesélne nekünk egy esszében az „ő Tırnovójáról“, és úgy gondolom, hogy ez nem lesz nehéz – már nemegyszer tette meg ezt ilyen vagy olyan formában különböző összetételű közönség előtt. Ünnepeltünk alkotói energiája és fiatalos lelkelete több mint nyilvánvaló. Azt kívánjuk, hogy a jövőben is őrizze meg ezt!

Boldog születésnapot, tisztelt Szondi György!

Plamen Pavlov (Genát Andrea fordítása)

Анжела Тошева Отново за Бела Барток

125 години след неговото раждане

Anzsela Toseva ISMÉT BARTÓK BÉLÁRÓL

Százhuszonöt évvel születése után

Bartók Bélának, Magyarország zenei szimbólumának minden nagy évfordulója új és ismeretlen hangsúlyokat ad személyiségének és életművének. Bartók születésének 125. évfordulója egybeesik a világszerte megrendezésre kerülő Mozart-ünnepségekkel. Ez alkalmat adhat a magyar zeneszerző nagyobb népszerűsítésére a nagyközönség előtt, akár újabb emlékeztetőként, hogy még nem küzdöttük le az új zene – amelyhez Bartókét is soroljuk – útjában álló akadályokat, akár Mozart és Bartók összevetésével. Azt hiszem, a széles körű népszerűség érvét egyetlen eddigi nagy Bartók-ünnepség alkalmával sem vették kellőképpen figyelembe. Pedig évről évre hangsúlyosabbá és meghatározóbbá válhatna a kortárs művészet különböző válfajainak mind agresszívabb térnyerése miatt.

Всяко голямо честване на Бела Барток – музикалният символ на Унгария, поставя нови и непознати акценти върху личността и творчеството му. Този път 125-годишнината на Барток съвпада с 250-годишнината от световното честване на Моцарт. Това би могло да послужи за по-голямото популяризиране на унгарския композитор сред широката публика, дали чрез поредното напомняне за непреодолените бариери към новата музика и причисляването на Барток към нея, дали чрез съпоставянето на Моцарт и Барток, няма значение. Струва ми се, аргументът широка популярност не беше взиман под внимание в нито едно от големите чествания на Барток досега. С всяка следваща година обаче, той става все по-решаващ и определящ, заради новите все по-агресивни начини на самоутвърждаване на различните форми на съвременното изкуство.

Какво разбираме под популярност на Барток извън пределите на Унгария? Днес никой няма да се учуди да срещне музикант-рокаджия да бъде сред най-ревностните поклонници на Барток, слушащи до забрава творби като Музика за струнни, ударни и челеста. Другото сигурно място, където името Бела Барток широко отваря врати извън пределите на Унгария, са спомените на всяко свирило пораснало дете или удоволствието на всяко свирещо на пиано дете от каламбурите на Барток в пиесите му за деца "Микрокосмос", заради тяхната понякога забавна и дискретна изтънченост, без които обучението на младите пианисти през последните десетилетия стана немислимо. Само по себе си, тяхното включване в програмите на обучение в музикалните ни училища е гигантски прогрес в музикалната педагогика. Наред с това вече 61 години след смъртта на Барток от страна на определени претенциозни музикантски кръгове в Средна Европа съществува тънка, но непреодолима преграда към композитора Барток.

При всяко ново честване на Барток се припомнят мненията за и против композитора, изказвани от големи капацитети, вариращи от пълно отричане или омаловажаване, до поставянето му сред композиторите, оказали най-дълбоко влияние върху развитието на музиката през 20-ти век. Например един от най-ревностните привърженици и пропагандатори на Бартоковата музика – Пиер Булез, през 2001 г. каза, че Барток е най-недостижим в тези свои произведения, в които е успял да се отдели от директното влияние на фолклора. Поради същата причина, но половин век по-рано – през 1945 г., Стравински е изказал резерви към много от най-значителните произведения на Барток. Най-непримирим противник на Барток остава Плен Гулд, „последният пуритан“, който в търсенето на изчистени и идеални звукови перспективи, дележа музиката на идеална и прагматична, определя Барток като прагматик. Елиминирането на Барток от ценностната система на Гулд се основава на непълната принадлежност на унгарския композитор към додекафоничните принципи на Шьонберг. Той не приема Бартоковия стилистичен идеал за съвместно съществуване на противоположни творчески източници. В подобен грях го обвинява още през 30-те г. открито и Рене Лейбовиц по отношение избора на стила му: „...Барток флиртува с атоналната музика, запазвайки непокътната по-голямата част от своя композиционен материал, оставащ чувствителен към силата на привличане на тоналните полюси. Той не прави никакви исторически изводи от очевидното ликвидиране на една една обезценена музикална система“.

По най-простата житейска логика, според която времето е най-големият съдник, ако в резултат на Бартоковите търсения не беше се получило едно ново единство, основано на изначална, дълбоко музикантска природа, то не би просъществувало във времето така дълго, дори преди смъртта му. Не случайно творци като Едгар Варез и Феручио Бузони оценяват високо точно тази особеност в стила на Барток, дори Бузони възкликва: „най-накрая нещо ново.“ Вторият голям критик на Барток – Теодор Адорно, не може да не признае, че „... в своите най-големи шедьоври – шестте струнни квартета, Музика за струнни, ударни и челеста и Сонатата за соло-цигулка – Барток достига да такава наситеност и пълнота, че навярно те са по-силни творби от много произведения на неговите двама най-катализиращи го съвременници – Шьонберг и Стравински.“

Явно разтърсващото влияние от Шьонберг и Стравински е провокирало Барток да намери своето собствено равновесие и да следва неумолимо целта си да съчетава тонални с атонални

Mit értünk Bartók Magyarország határain kívüli népszerűségén? Ma senki nem csodálkozik rajta, ha olyan rockzenésszel találkozik, aki Bartók odaadó híve, belefeledkezve hallgatja például a *Zene húros hangszerekre, ütőkre és celestára* című művet. A másik biztos pont, ahol Bartók Béla neve szélesre tárja a kapukat Magyarország határain kívül, azoknak a szíve, akik gyermekkorukban nagy gyönyörűséggel játszották Bartók gyermekek számára készült *Mikrokozmosz*ának csínytevéseit, amelyek olykor mulatságosak, máskor kifinomultak, s amelyek nélkül az utóbbi évtizedekben elképzelhetetlen a fiatal zongoristák oktatása. Önmagában véve az, hogy bekerült zeneiskolánk tantervébe, a zenepedagógia hatalmas előrelépése. Ugyanakkor, immár 61 évvel Bartók halála után, bizonyos közép-európai igényes zenei körökben enyhe, de leküzdhetetlen idegenkedés él Bartók zeneszerzői munkássága iránt.

Bartók minden újabb ünneplése során felmerülnek a zeneszerzőt elfogadó és elutasító vélemények nagy muzikusok részéről, amelyek a teljes tagadástól vagy lekicsinyléstől egészen addig terjednek, hogy azok közé a zeneszerzők közé helyezik, akik a legmélyebb hatást gyakorolták a huszadik század zenei fejlődésére. Pierre Boulez például, Bartók zenéjének egyik legelkelkesebb híve és népszerűsítője, 2001-ben azt mondta, hogy Bartók azokban a műveiben a legutolérhetőbb, amelyekben sikerült elszakadnia a folklór közvetlen hatásától. Ugyanilyen okból fél évszázaddal korábban, 1945-ben Sztravinszkij fenntartásának adott hangot Bartók több jelentős művével kapcsolatban. Legádázabb ellenfele Glenn Gould, „az utolsó puritán“, aki a letisztult és ideális zenei perspektívák keresése során a zenét ideálisra és pragmatikusra osztja fel, és Bartókot a pragmatikusok közé sorolja. Bartók mellőzése Gould értékrendszerében azon alapul, hogy a magyar zeneszerző nem felel meg teljesen Schönberg dodekafonikus elveinek. Gould nem fogadja el Bartók stíluseszményét az ellentétes alkotói források együttes létezéséről. Hasonló bűnnel vádolja nyíltan még a harmincas években René Leibowitz Bartók stílusváltását: „Bartók flörtöl az atonális zenével, érintetlenül őrizve meg kompozíciós anyagának legnagyobb részét, érzékeny marad a tonális pólusok vonzereje iránt. Nem von le semmiféle történelmi következtetést egy elértéktelenedett zenei rendszer nyilvánvaló széteséséből.“

A legegyszerűbb hétköznapi logika, amely szerint az idő a legnagyobb döntőbíró, ha Bartók útkeresése nem eredményezett volna egy új egységet, amely ösztönös, mély muzsikustermészetre épült, nem maradt volna fenn a neve ilyen sokáig még a halála után is. Nem véletlen, hogy olyan alkotók, mint Edgar Varéz és Ferruccio Busoni Bartók stílusának éppen ezt a sajátosságát értékelik a legtöbbször, Busoni még fel is kiált: „Végre valami új!“ Bartók másik nagy kritikus, Theodor Adorno kénytelen elismerni, hogy „...legnagyobb remekműveiben, a hat vonósnégyesben, a *Zene húros hangszerekre, ütőkre és celestára*-ban és a *Hegedűszonátá*-ban Bartók olyan tömörséget és teljességet ér el, hogy ezek minden bizonnyal erősebb művek két legnagyobb hatású kortársa, Schönberg és Sztravinszkij alkotásainál.“

Nyilvánvalóan Schönberg és Sztravinszkij átütő erejű hatása készítette Bartókot arra, hogy megtalálja önnön egyensúlyát, és szívósan kövesse célját, a tonális és ato-

налис композиционни елементи, които са били засенчвани от много по-важната за него изстрадана идея за унгарска национална принадлежност и участието му във формирането на нова интелегентска прослойка извън влиянието на живеещите в Унгария немци и евреи по това време. Неимоверното задълбочаване на патриотичните му убеждения, допълнени с все по-голям спектър към селската идилична картина на живот, протичането му на открито, близо до природата, доближават Барток до много други унгарски интелектуалци, споделящи подобни възгледи, сред които философът Дьорд Лукач и поетът Ендре Ади. Те са били убедени в необходимостта от възпитаването и обучаването на селяните, които според тях са надеждни унгарски патриоти. В тази историческа конкретност Барток се олицетворява с осъществения национален идеал. Стига се дотам, че през първите години на 20-ти век, личността му се възприема идеологически като по-значима от неговата музика. Дори Берталан Петьо – един от корифеите на унгарската модерна прихология, прави изключителна психологична студия за Барток, една от главите на която е озаглавена: „Да се следва Барток с дълг“ В подобен контекст едва ли е имало съмнение у Барток какъв път да следва като композитор и интелектуалец. У него никога няма да стихнат спомените от възторзите по „Майстерзингери“ на Вагнер, „Животът на героя“ и „Така каза Заратустра“ на Щраус, „Пролетно тайнство“ на Стравински, „Просветлена нощ“ от Шьонберг, но това, на което се основава музиката на 20-ти век, според Барток, е нейното реалистично измерение. „Това, което тази музика фокусира, е едно подсъзнателно търсене на истинската действителност и изцяло поддържащото я фолклорно изкуство“, споделя Барток пред философа Д. Лукач през 1909 г. Бартоковата доживотна страст към събиране на световния фолклор, шламва от 1904 г., когато чува песента „Червена ябълка“ (Piros Alma), изпълнена от певицата Лиди Доша – секейка от Трансилвания, в едно словашко село. Първоначално в рамките на бившата Австро-Унгарска империя, а след това и в Сърбия, Турция, България, Алжир, той успява да натрупа една от най-богатите фолклорни колекции в света – 3500 румънски, 2700 унгарски, 2500 словашки, 90 хърватски, 19 сръбски, 5 болгар, 100 török és 200 arab dallammal. A gyűjtemény ma New Yorkban, a Columbia Egyetemen található. Bartók Béla egyik utolsó beszélgetésében azt mondta róla, ezt tekinti a legjelentősebbnek egész életében és munkásságában.

Mivel a gyűjtemény számtalan tudományos kutatás, új eljárás és új kiadás tárgya volt az elmúlt évtizedekben, emlékeztetünk arra, ami a legalapvetőbb az eddig összegyűjtött információban a болгар ритмусок és Bartók kapcsolatait illetően. A болгар ритмусnak szentelt cikkében 1938-ban Bartók azt mondja, sokat segített neki a román dallamok legnagyobb részének lejegyzésében az, hogy tudomást szerzett egy általa addig nem ismert jelenség létezéséről, arról, hogy a болгар dalokban van egy nyújtott ритмус. A gyűjteményében szereplő болгар dallamokat Bartók néhány antológiából ismerte meg, amelyeket fent említett cikkében idéz (soha nem volt közvetlen kapcsolata болгар énekesekkel, nem is járt gyűjtőúton болгар földön). A болгар ритмусokról alkotott képét törökországi gyűjtőútján egészítette ki, ahol összefüggésbe hozta ugyanazokat a jelenségeket, amelyeket két болгар néprajzkutató, Rajna Kacarova és Vaszil Sztoin írtak le neki,

композиционни принципи. Но като че ли тези спорове около стила на Барток са били засенчвани от много по-важната за него изстрадана идея за унгарска национална принадлежност и участието му във формирането на нова интелегентска прослойка извън влиянието на живеещите в Унгария немци и евреи по това време. Неимоверното задълбочаване на патриотичните му убеждения, допълнени с все по-голям спектър към селската идилична картина на живот, протичането му на открито, близо до природата, доближават Барток до много други унгарски интелектуалци, споделящи подобни възгледи, сред които философът Дьорд Лукач и поетът Ендре Ади. Те са били убедени в необходимостта от възпитаването и обучаването на селяните, които според тях са надеждни унгарски патриоти. В тази историческа конкретност Барток се олицетворява с осъществения национален идеал. Стига се дотам, че през първите години на 20-ти век, личността му се възприема идеологически като по-значима от неговата музика. Дори Берталан Петьо – един от корифеите на унгарската модерна прихология, прави изключителна психологична студия за Барток, една от главите на която е озаглавена: „Да се следва Барток с дълг“ В подобен контекст едва ли е имало съмнение у Барток какъв път да следва като композитор и интелектуалец. У него никога няма да стихнат спомените от възторзите по „Майстерзингери“ на Вагнер, „Животът на героя“ и „Така каза Заратустра“ на Щраус, „Пролетно тайнство“ на Стравински, „Просветлена нощ“ от Шьонберг, но това, на което се основава музиката на 20-ти век, според Барток, е нейното реалистично измерение. „Това, което тази музика фокусира, е едно подсъзнателно търсене на истинската действителност и изцяло поддържащото я фолклорно изкуство“, споделя Барток пред философа Д. Лукач през 1909 г.

Бартоковата доживотна страст към събиране на световния фолклор, шламва от 1904 г., когато чува песента „Червена ябълка“ (Piros Alma), изпълнена от певицата Лиди Доша – секейка от Трансилвания, в едно словашко село. Първоначално в рамките на бившата Австро-Унгарска империя, а след това и в Сърбия, Турция, България, Алжир, той успява да натрупа една от най-богатите фолклорни колекции в света – 3500 румънски, 2700 унгарски, 2500 словашки, 90 хърватски, 19 сръбски, 5 болгарски, 100 турски и 200 арабски мелодии. Тя се намира в Колумбийския Университет в Ню Йорк днес. За нея Барток, в един от последните разговори преди смъртта си, е казал, че я смята за най-значителното, което е направил през целия си живот и творчество.

Тъй като колекцията е предмет на многобройни научни изследвания, нови подходи и преиздания през изминалите десетилетия, ще припомним най-основното на събраната дотук информация по повод българските ритми и Барток. В своята статия, посветена на българския ритъм от 1938 г. Барток казва, че много му е помогнало за правилното записване на огромна част от румънските мелодии това, че е разбрал за съществуването на несрещания дотогава от него феномен на лекото удължаване на едно от времената в българските песни. За българските мелодии в своята колекция Барток е разбрал от няколко сборника, които цитира в гореспоменатата статия – той никога не е имал пряк допир с български певци, нито е предприемал експедиция по българските земи. Картината около българските ритми той допълва след експедицията си в Турция, където прави връзка между същите явления, които са му описани от българските фолклористи Р. Кацарова и В. Стоин, с които е поддържал кореспонденция. Връзките с

българските фолклористи и Барток са описани в том 13 на Известия на института по музикознание на Българската Академия на Науките, посветен на 60-годишнината на Васил Стоин.

Творбата, с която Барток създава безпрецедентен дотогава случай в музикалната литература на използване на неравноделни ритми, като я озаглавява *Alla Bulgarese*, е третата част на неговия Пети струнен квартет (1934). Другите христоматийни примери на въвеждането на термина „български ритъм“ са трите отделни пиеси в български ритъм и цикъла от шест пиеси из шеста тетрадка на „Микрокосмос“ за пиано. Това са само отделни примери за институционализирането на неравноделните ритми в ценностната композиционна система на Барток, в която решаващо място заема серията на Фибоначи, следователно 2, 3, 5, 8, 13, 21, 34 – временните хетеро-ритмични редици намират своето важно място. Тази теория на Ерньо Лендваи, станала неразделна част и ключ към съвременното Бартокознание, намира приложение във всички негови творби, независимо от жанра и значимостта им. В статията си за българските ритми Барток се удивлява колко трудно е за школуваните в традиционните дву- и тривременни ритми музиканти от Средна Европа, да изсвирят неравноделни ритми. Днес вече подобен проблем не съществува – само за няколко десетилетия, традиционното музикантско съсловие натрупа достатъчен интонационен и ритмичен опит, който да не го стряска с нерегулярността си. Това е част от рушенето на бариерите в културата между Източна и Западна Европа, както и с останалия свят.

Барток и косвеното му влияние сред няколко поколения композитори в България

Съвместното съществуване на различните музикални култури винаги е било съпътствано от интеграция и взаимодействие, процеси, които в XX век протичат с повишена скорост и непозната дотогава интензивност. За това може би допринасят новите методи и средства за комуникация, които са резултат от техническата революция. Човекът на XX век живее в динамична интонационно-звукова среда и по тази причина е подложен на влияния от най-различен характер. Това се отразява и на стила на творящите през тази епоха композитори. Много важен е фактът, че европейската класика и романтика упорито отказват да се фокусират в по-детайлна и ефективна работа с ритъма и метрума – това вероятно се дължи на липсата на разнообразие от такива в западно- и средноевропейския фолклор.

Интересно е да се впуснем в тази материя и да видим как един композитор като Барток оказва неотразимо влияние върху цели поколения и школи – като композитор той е извънредно голям индивидуалист, необвързващ се с композиционни

акиккелевезебен állt. Kapcsolatukat Bartókkal a Bolgár Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetének Közleményei Vaszil Sztoin 60. születésnapját ünneplő 13. kötetébe felvett tanulmány írja le.

A mű, amelyben Bartók a zeneirodalomban addig példa nélküli módon használta fel a változó ritmusokat, az *Alla Bulgarese* címet viseli az *Ötödik vonósnegyes* harmadik tételében (1934). A „bolgár ritmus” terminus bevezetésének másik iskolapéldája a hat zongoradarabból álló ciklus három különálló darabja a *Mikrokosmos* hatodik kötetében. Ezek csak példák a változó ritmusok intézményesítésére Bartók kompozíciós értékrendjében, pillérével, a Fibonacci-sorral (2, 3, 5, 8, 13, 21, 34), mellyel összhangban az ideiglenes heteroritmikus sorok megtalálják a maguk

helyét. Lendvai Ernőnek ez a teóriája elválaszthatatlan részévé és kulcsává vált a korszerű Bartók-kutatásnak, hiszen valamennyi művében, függetlenül azok műfajától és jelentőségétől, alkalmazza. A bolgár ritmusokról írott cikkében Bartók azon csodálkozik, milyen nehéz eljátszaniuk a hagyományos két- és hárommetrumú ritmusokon nevelkedett közép-európai zenészeknek az egyenlőtlen metrumú ritmusokat. Ma már hasonló probléma nem áll fenn, alig néhány évtized alatt a hagyományos muzsikusréteg elegendő intonációs és ritmikai tapasztalatot szerzett ahhoz, hogy ne riadjon vissza a szabálytalan ritmusoktól. Része ez a korlátok leomlásának Kelet- és Nyugat-Európa, valamint a világ többi részének kultúrája között.

Bartók és közvetett hatása néhány zeneszerzőnemzedékre Bulgáriában

A különböző zenei kultúrák együttes létezését mindig integráció és kölcsönhatás kísérte, olyan folyamatok, amelyek a XX. században fokozott gyorsasággal és addig nem ismert intenzitással mentek végbe. Ehhez talán hozzájárultak az új kommunikációs módszerek és eszközök is, a technikai forradalom eredményei. A XX. század embere dinamikus intonációs-hangi környezetben él és emiatt igen változatos hatásokról van kitéve. Ez tükröződik az e korban alkotó zeneszerzők stílusában is. Nagyon fontos mozzanat: az európai klasszicizmus és romantika makacsul elutasítja, hogy a ritmussal és a metrummal részletesebben és hatékonyabban foglalkozzon – ez valószínűleg annak tudható be, hogy a nyugat- és közép-európai folklórból ez hiányzik.

Érdekes ebbe a problematikába belemélyedve mérlegre tenni, miért van az, hogy egy olyan zeneszerző, mint Bartók, leírhatatlan hatást gyakorol egész nemzedékekre és iskolákra. Ő ugyanis zeneszerzői mivoltában erőteljesen

individualista, aki nem kötelezi el magát kompozíciós doktrínák és iskolák mellett, éppen ezért hatalmas a vonzereje. Ez ragyogó, követésre méltó példaképpé teszi. Annál is inkább, mert Bartók bátran él egy olyan folklór szellemi energiájával, amelynek nincs megfelelője a nyugati világban, és amely hozzáférhetővé tesz egy merőben más világszemléletet. Ebben van az ereje és időszzerűsége. Neomodális kompozíciós rendszere segítségével Bartók gyakorlatilag megment az eltűnéstől és asszimilációtól egy legalább ezeréves autentikus zenei anyagot: a nem diatonikus hangsorokat, amelyek már az antik görög világban is léteztek, és a legrégebbi finnugor példákban is megtalálhatók, Bartók fedezte fel a gyűjtött népzenei anyag alapján.

Anélkül, hogy minőségi értékelésbe bocsátkoznánk, ebben a kontextusban megemlíthetünk néhány zeneszerzőt. Bulgáriában, amelynek zenei kultúrája egészen fiatal, Bartók nagyon gyakran a modernség és a népzenevel való rokonság fogalmát testesíti meg. Ezt fedezhetjük fel Ljubomir Pipkov sok opusában, különösen a *Metroritmikus képek és stúdiók*-ban. Marin Goleminov kvartettjeiben és különösen a *Mikrokvartett*-ben éles, alakját gyorsan változtató ritmust észlelhetünk, valamint megbicsakló dallamkontúrt – a Bartók zenei szövetére jellemző attribútumokat. Alekszandar Tanev sem maradt érintetlen ettől a művészi szférától. Konsztantin Iliev Bartókéhoz hasonló módon kezeli a népi dallamot (később természetesen, extrém stíluseszmenyétől vezérelve, más irányba halad tovább). Pancso

Vladigerov, a bolgár zene egyik emblemikus figurája távol marad azoktól a zenei folyamatoktól, amelyeknek Bartók nyit utat, inkább a pszeudofolklórral dolgozik, megmaradva az impresszionizmus és a húszas évek német kabarézenéje vonzásában.

Megállapíthatjuk, Bartók már a harmincas években igen bátor, öntörvényű megoldásokig jut el partitúráiban. A bolgár zeneszerzők második és harmadik nemzedékénél az ilyesmi ritka, az utóbbiak legtöbbször konzervatív német, francia és más iskolákat követ, munkássága java részében, olykor önként, máskor kényszerűen, akadémikus elvekhez és politikai érdekekhez igazodik.

Ilyen vagy olyan módon Bartók művészi értékei világszerte sok zeneszerzőre hatottak. Legjellemzőbb példa erre Boris Blacher, egy eredeti felfogású német zeneszerző. Ő folytatja és bővíti Bartók metrikus technikáit, változó metrumot használva, amely részint a kelet-európai népzene hatásán, részint matematikai törvényszerűségeken és víziókon alapul. Blacher sorokba rendezi a metrumot, ezért elmondható róla, hogy ő a híd Bartók és a szerializmus között – olyan fogalmak ezek, amelyek csak első látásra tűnnek összeférhetetlennek.

doktrini és iskolai, притежаващ огромна сила на внушение. Това от своя страна го прави ярък пример за подражание. Още повече, Барток категорично експлоатира духовната енергия на един фолклор, който няма еквивалент в западния свят и който открива достъп до едно коренно различно светоусещане, в което се състои неговата сила и съвременна стойност. Чрез своята композиционна неомодална система на практика Барток спасява от изчезване и асимилиране на автентичен музикален материал поне отпреди 1000 години – недиатоничните ладове, които са Бартоково откритие на базата на събрания фолклор и са известни още в гръцката античност, а също така се срещат в най-старите угро-фински фолклорни образци.

Без да се впускаме в качествени оценки, в този контекст могат да се споменат някои композитори. В България, чиято музикална

культура е съвсем млада, Барток много често въплъщава понятието за модерност и родство с фолклора. Това ще открием в много опуси на Любомир Пипков, по-специално в *Метроритмични картини* и студии. В квартетите на Марин Гюлеминов и по-специално в „Микроквартет“ ще видим остър, бързо сменящ своя образ ритъм, както и начупен мелодичен контур – характерни за Бартоковата музикална тъкан атрибути. Александър Танев също не остава незасегнат от подобна художествена сфера. Константин Илиев има подобен на Барток подход към народната мелодия, но разбира се впоследствие отива в друга посока, воден от екстремния си стил. От своя страна един от символите на българската музика – Панчо Владигеров, остава далеч от процесите в музиката, които Барток отприщва след себе си и предпочита да борава с псевдофолклор, оставяйки в сфе-

рата на импресионизма и немската кабаретна музика от 20-те години.

Ще установим също, че Барток още през 30-те години стига до крайно смели и безкомпромисни решения в партитурите си, нещо, което трудно ще открием в музиката на второто и третото поколение български композитори – повечето от последните са последователи на консервативни немски, френски и други школи и в по-голямата част от творчеството си се придържат към академичните и политически стойности, понякога доброволно, друг път – принудително.

По един или друг начин художествените ценности на Барток са повлияли на много композитори по света. Най-ярък пример за това е уникалният немски композитор Борис Блахер. Той продължава и разширява Бартоковите метрични техники, използвайки променлив метрум, който се базира както на влияния от източноеврейския фолклор, така и на математически закономерности и визии. Блахер организира метрума в серии, заради което може да се каже, че той е мост между Барток и сериализма – понятия, които само на пръв поглед изглеждат несъвместими.

Поглед върху изпълнителската практика на творбите на Барток в България

Колкото и Барток да бъде смятан за близък до Българската интонационна среда композитор, той и до днес остава много повече непознат, отколкото изглежда. Корените на тези големи различия можем да потърсим в унгарския и българския език, както и в много явления на свръхезиково равнище, надхвърлящи познанието или непознанието на езиковите структури и особености на всеки един от тези два езика.

Вербалното различаване е основа на музикалното различаване в даден език. Предмет на специализирано фолклорно и лингвистично изследване е откриването на големите различия между тези два езика, при все големите прилики в историческите съдби на унгарския и българския народи.

В музикалната изпълнителска практика на България от 50-те до края на 70-те години двама са най-ревностните пропагандатори на музиката на Барток – композиторът и диригентът Константин Илиев и диригентът Добрин Петков. Техните изпълнения на Барток са били плод на дълбоката им принадлежност към естетиката на Барток и усилията им да постигнат максимален резултат със симфоничните му произведения, стилът на които се оказва колкото близък, толкова и далечен на българския оркестрант. Това се корени в недостатъчно ярко застъпената в процеса на музикално образование в България Бартокова музика.

Основните произведения, изпълнявани от Барток, както през годините на неговото трайно присъствие на афиша на най-престижния институт – Софийска филхармония, така и днес, са: Концерт за оркестър, Дивертименто, Четири пиеси за оркестър, Картини из Унгария. Други по-значителни събития в музикалния живот на София са еднократното изпълнение през 1962 гот Софийската филхармония на Танцова сюита под диригентството на К. Илиев. На концерт, посветен изцяло на Барток, на 31 януари 1968 г. отново К. Илиев дирижира еднократно едноактната опера „Дървеният принц“, сюита „Чудният мандарин“ и Концерт за пиано №2 със солист Антон Диков. През 1969 пак същият състав и диригент изпълняват „Музика за струнни, ударни и челеста“. През 1971 сюита „Чудният мандарин“ звучи отново, както и Втори концерт за цигулка със солист Георги Бадев. През 1975 г. Добрин Петков дирижира сюитата „Чудният мандарин“ (1975), двукратно „Музика за струнни, ударни и челеста“ (1964 и 1970), а в по-ранните си сезони – Концерт №2 а пиано и оркестър (1962), както и Концерт за виола и оркестър (1963).

Сред диригентите, включвали Барток на концертите на Софийска Филхармония, са имената на Йордан Дафов и Емил Табаков. Последният концерт, посветен на Барток, се състоя на 2 февруари т.г. в зала България. За първи път у нас концерт на Софийската филхармония, изцяло посветен на Барток, бе дирижиран от унгарски диригент – Габор Холлерунг.

Pillantás Bartók műveinek előadói gyakorlatára Bulgáriában

Bármennyire is a bolgár intonációs környezethez közel álló zeneszerzőnek tekintik Bartókot, máig is sokkal kevésbé ismerik, mint feltételeznénk. Ennek gyökereit a magyar és a bolgár nyelv nagy különbözőségében kereshetjük, valamint sok olyan, nyelv fölötti jelenségben, amelyek túllépnek a nyelvi struktúrák ismeretén vagy nem ismeretén és a két nyelv sajátosságain.

A verbális tagolás az adott nyelv zenei tagolásának alapja. Speciális népzenei és nyelvészeti kutatás tárgya a két nyelv közötti nagy különbség feltárása, miközben a magyar és bolgár nép történelmi sorsa nagymértékben hasonlít.

A zenei előadói gyakorlatban Bulgáriában az ötvenes évektől a hetvenes évek végéig két lelkes népszerűsítője volt Bartók zenéjének: Konsztantin Iliev zeneszerző és karmester meg Dobrin Petkov karmester. Bartók-interpretációikat az határozta meg, hogy mélyen elkötelezték magukat Bartók esztétikai eszményei mellett, és erőfeszítéseket tettek arra, hogy maximális eredményt érjenek el szimfonikus művei bemutatásával, amelyeknek stílusa egyszerre ismerős és idegen a bolgár muzsikusz fülének. Ennek oka, hogy a bulgáriai zeneoktatásban nem kap elég hangsúlyt Bartók zenéje.

A leggyakrabban játszott Bartók-művek, mind abban az időben, amikor gyakran megjelentek a tekintélyes Szófiai Filharmonia plakátján, mind napjainkban, a következők: *Zongoraverseny*, *Divertimento*, *Négy zenekari darab*, *Magyar képek*. Más jelentős, ilyen vonatkozású esemény Szófia zenei életében a *Táncszvit* egyszeri előadása 1962-ben (a Szófiai Filharmonikusokat Konsztantin Iliev vezényelte). Egy egész estét betöltő Bartók-koncerten ugyancsak Konsztantin Iliev vezényelte egyetlen alkalommal (1968. január 31-én) a *Fából faragott királyfit*, a *Csodálatos mandarint* és a *Második zongoraversenyt* Anton Dikov közreműködésével. Ugyanez a zenekar és karmester 1969-ben ismét előadta a *Csodálatos mandarint*, valamint a *Második hegedűversenyt* Georgi Badev közreműködésével. Dobrin Petkov vezényelte 1975-ben a *Csodálatos mandarint*, kétszer (1964-ben és 1970-ben) a *Zenét húros hangszerekre, ütőkre és celestára*, korábbi évadokban pedig a *Második zongoraversenyt* (1962) és a *Brácsaversenyt* (1963).

További két karmester, Jordan Dafov és Emil Tabakov is felvette Bartókot a Szófiai Filharmonikusok hangversenyeinek műsorára. A legutóbbi Bartók-koncert ez év február 2-án volt a Bulgária hangversenyeremben. Először fordult elő, hogy a Szófiai Filharmonikusokat egész estés Bartók-hangversenyen magyar karmester, Hollerung Gábor vezényelte.

Csíkhelyi Lenke fordítása

Бела Барток

Така нареченият български ритъм*

Bartók Béla

Az úgynevezett bolgár ritmus*

A régi európai műzene nem ismert más ütemeket, mint kettes vagy hármas beosztásokat, vagyis – mai értékekre transzponálva – 2/4-es, 3/4-es ütemeket, illetve ezek megduplázását vagy 8-adokká gyorsítását. Nem emlékszem ugyan, de lehetséges, hogy futólag és burkoltan fellépett átmenetileg egy-egy más beosztású ütem is, de annyi bizonyos, hogy ütemelőljegyzésben nem szerepel más ütemfajta, mint az előbb felsorolt kétféleség. Tudomásom szerint az első példát 5/4-es ütemre Chopinnél találjuk, egy fiatalkori művében, az 1. zongoraszónáta lassú tételében. Valószínűleg a lengyel népi zene hatásának nyomát láthatjuk ebben az akkor merőben szokatlan ütemfajtaiban. Híres példa Csajkovszky patetikus szimfóniájának egyik tétele: 5/4-es ütem. Elvéve Wagner is használt 5-ös osztású ütemeket, pl. Tristánjának 3. felvonásában. (Figyelemre méltó, hogy itt az 5/4-es ütem tulajdonképpen egy előbbi szimmetrikus ütemű témából keletkezett úgy, hogy az ütem egyik felének ritmusa összesűrűsödött az izgalmasság fokozására.) Ezek az öt-egységű ütemek még aránylag lassú menetűek, úgyhogy megértésük és lejátszásuk semmi különösebb nehézséget nem okoz. Nagyjából kényelmes negyedek az ütemegységek.

Старата европейска музика не познава друго тактово деление освен дву- и тривременното, или – казвайки на съвременен език – тактовете 2/4 и 3/4, респективно тяхното удвояване или ускоряване до осмини. Наистина не си спомням, но е възможно бегло и в скрита форма преходно да се е появил и някой такт с друго деление, но едно е сигурно, а именно, че не е бил нотиран като комбинация от гореспоменатите два вида. Доколкото знам първият пример в такт 5/4 намираме у Шопен, в едно негово произведение от младите му години – в бавната тема на „Първа соната за пиано“. Вероятно в този, необичаен за онова време с чистотата си вид такт, можем да видим следите от влиянието на полската народна музика. Известен пример с една от темите в „Патетичната симфония“ на Чайковски – в такт 5/4. Тук-там и Вагнер използва петвременно тактове, например в третото действие на „Тристан“ (Заслужава внимание фактът, че тук тактът 5/4 всъщност произхожда от една предишна тема в диметричен ритъм, като ритъмът на едната част от такта се съгъстява със засилването на вълнението.) Тези тактове в пет единици са все още със сравнително бавни метрономни стойности, така че разбирането им и изсвирването им не представлява голяма трудност. В по-голямата си част отделните единици на тактовете са удобни четвъртини.

* А cikk először az Énekszó c. folyóirat, 1936/6 számában jelent meg (537-541 old.).

* Статията е публикувана за първи път в Énekszó, 1938, №6, p. 537-541

Началото на XX век е времето на откриването на източноевропейската музика. В тази музика обаче се срещат в изобилие мелодии в асиметрични тактове, както върху унгарски материал, така и върху словашки и румънски. Ще дам два примера:

A XX. század eleje a kelet-európai népi zene felfedezésének ideje. Ebben a zenében aztán bőven akadnak aszimmetrikus ütemekben menő dallamok, a magyar anyagban épp úgy, mint a tót vagy oláh anyagban. 2 példát mutatok be:

1. Унгарска народна песен от с. Вистьо, област Бекеш

1. Magyar népdal békésmegyei Vésztőről

2. Румънска колинда¹ от област Хуняд

2. Român kolinda Hunyadmegyéből

Смятаме, че и двата случая, като че ли тактът 7/8 произтича от обикновения такт 3X2 осмини: в първия пример четвъртата осмина се е разтегляла в четвъртина, а във втория – шестата. Композиторите, които са податливи на влиянието от народната музика, като Стравински например или като унгарците, за немалък ужас на изпълнителите оркестранти все по-често използват в произведенията си тактове с такива ритми. В „Петрушка“ и още по-често в „Пролетни тайнства“ Стравински използва асиметрични тактове от доста кратки дялове от осмини; често пъти при редуването на видовете тактове смесва симетричните с несиметрични тактове. Тук вече тактовата единица не е четвъртина, а твърде бърза осмина – за една минута се включват от 200 до 250 от тях. По-известни видове тактове са: 5/8, който обикновено се дели на 3+2 и по-рядко на 2+3; 7/8, обикновено в деление 4+3. Но може да се срещнат, например, и тактове с необичайно засега деление като 8/8 и 9/8: 8/8 се дели на 3+2+3, което естествено поражда друг ритъм – съвсем различен от ритъма на равния с него по време такт 4/4. Учудващо е колко безпомощно оркестрантите са приемали тези ритми съвсем доскоро. дотолкова и така отончателно са свикнали със симетричните ритми от типа на музиката за латерна, че никак не могли да приемат тези толкова необичайни за тях и все пак така естествени ритми. Веднъж участвах в едно радиопредаване във Франкфурт (естествено това се случи преди 1933 г., защото след 1933 г. изобщо не съм получавал от немското радио никаква покана за участие); с представянето на нотираният от мен образци се заеха няколко музиканти от много добрия оркестър на тамошното радио. Между другото те трябваше да изсвирят и следния пример:

Mindkettőnél úgy érezzük, mintha a 7/8-os ütem rendes 3x2 nyolcados ütemből származnék: az első példában a negyedik nyolcad nyúlt negyeddé, a másodikban a hatodik. A népi hatás iránt fogékony zeneszerzők, pl. Sztravinszky vagy a magyarok, egyre sűrűbben használtak műveikben ilyenféle ritmusú ütemeket, nem kis rémületére a zenekari muzikusoknak. Sztravinszky már Petruskájában, de még gyakrabban a Sacre du Printemps-ban alkalmaz elég rövid 8-ad egységekből aszimmetrikusan felépített ütemeket; sokszor az ütemfajták váltakozásával keverve szimmetrikus ütemeket aszimmetrikus ütemekkel. Itt már az ütemegység nem negyed, hanem elég gyors nyolcad: kb. 200-tól 250-ig fér belőlük egy percre. Az ismertebb ütemfajták az 5/8, ez rendszeren 3+2-re, ritkábban 2+3-ra tagolódik; továbbá a 7/8, rendszeren 4+3 tagolásban. De pl. előfordulhatnak mindaddig szokatlan tagolású 8/8-os és 9/8-os ütemek: 3+2+3-ra tagolódó 8/8, ami természetesen teljesen más ritmust eredményez, mint a vele időben egyenlő 4/4. Épp így a 4+2+3 tagolású 9/8 teljesen elüt a 3-szor 3-as 9/8-adtól.

Bámulatos, mennyire gyámoltalanul fogadtak zenekari muzikusok még csak nemrégiben is ilyen ritmusokat. A verkliszerűen szimmetrikus ritmusokhoz annyira és végérvényesen hozzászoktak, hogy ezeket a számukra szokatlan és mégis annyira természetes ritmusokat sehogysem tudták felfogni. Frankfurtnban egyszer felolvastam a rádióban (ez természetesen 1933 előtt történt, mert 1933 óta a német rádiótól még csak meghívást sem kaptam semmiféle szereplésre), kottapéldáim bemutatását az ottani rádió egészen jó zenekarának néhány tagja vállalta. Többek közt ezt a példát kellett játszaniuk:

¹ Коледна песен

3. 5/8-ian Brăul (övtánc) a torontálmegyei Alibunárból; Mm. nyolcad = 200.

3. 5/8-ian Brăul (övtánc) a torontálmegyei Alibunárból; Mm. nyolcad = 200

Sok próbálgatás után is alig tudták játszani, mindig 6/8-dá akarták volna átalakítani. (Néhány év múlva vettem észre, hogy annak idején hibás ritmusban jegyeztem le a felvételt, helyesen így szól:

3. Brăul (танц с колани) в 5/8-ми от Алибунар, област Торонтал; метрономната осмина = 200.

Не можах да го изсвирят дори след многократни опити: като че ли все искаха да го преобразуват в 6/8. Няколко години по-късно, когато преглеждах записаното от мен, забелязах, че по онова време съм нотирал записа погрешно; правилно той изглежда така:

4. 9/16-ian (2+2+2+3/16). Két hegedűre; Mm. tizenhatod = 360.

4. 9/16-ian (2+2+2+3/16). Két hegedűre; Mm. tizenhatod = 360.

Mi lett volna, ha ebben az alakban kerül szemük elé ez a táncdallam?

Azt mondtam az előbb, hogy ezek természetes ritmusok. Azt akarom ezzel mondani, hogy nem a zeneszerzők szopták ujjukból kínos fejtörés árán, hanem hogy a falu zenéjében alakultak ezek ki, a legtermészetesebb fejlődés útján. Szóval már ezek a ritmusféleségek is nagy nehézséget jelentettek a tanult zenésznek (no nem is a parasztnak).

De ekkor jöttek a bolgár zenetudósok és egészen meglepő jelenségre mutattak rá.

1913-ban a Bolgár Tudományos Akadémia néprajzi kiadványainak XXVII. kötetében megjelent egy tanulmány *Bases Rythmiques de la musique populaire bulgare* címen Dobri Hrisztovtól, kottapéldákkal, melyeknek egy része 5/16-os, 7/16-os hármas osztású 8/16-os stb. dallamokat mutat be. Ezeknek tempója nagyon gyors: 1/16 átlag 350-400 Mm. jelzésű. Erről a kiadványról külföldön nem vettek tudomást, talán mert tisztán bolgár nyelvű, vagy mert nem történt megismertetése céljából kellő propaganda; egyszóval teljesen ismeretlen maradt nyugatibb zenészek és kutatók előtt. Tudomásom szerint ebben a kötetben jelentek meg legelőször nyomtatásban ilyen sajátos ritmusú és ilyen, mindeddig szokatlanul gyors tempójú dallamok.

1927-ben pedig megjelent egy kis füzet Vaszil Sztoin tollából, ezzel a címmel: *Grundriss der Metrik un der Rhythmik der bulgarischen Volksmusik*. Nagyonbízott saját gyűjtésből 187 dallamot közöl benne példák gyanánt és a következőket mondja az ún. bolgár ritmusra vonatkozólag: „Die musikalische Zählzeit ist in der Musik immer gleichmässig”; vagyis az ütem főértékei a nyugati zenében egy-

Kakvo bi se случило, ако тази танцова мелодия попадне пред нас в този вид?

Преди малко споменах, че това са естествени ритми. Тоест искам да кажа, че те не са изmислени от композиторите след дълги главоболия, а че са възникнали в музиката на селото по най-естественния път на развитието. С една дума, тези ритми означаваха вече голяма трудност за учените музиканти (но не и за селянина!).

И тогава се появиха българските музиколози, които показаха съвсем изненадващи явления.

През 1913 г. в двадесет и седми том на етнографските издания на БАН бе публикувана една студия със заглавие „Bases Rythmiques de la musique populaire bulgare“ от Добри Христов² с нотирани примери, една част от които показват мелодии в 5/16, 7/16, триделен 8/16. Тяхното темпо е много бързо: средно една метрономна шестнайсетина = 350-400. В чужбина не са взели под внимание това издание, вероятно защото е само българоезично или пък защото не е била направена необходимата пропаганда за представянето му: с една дума, то останало съвсем непознато за западните композитори и изследователи. Доколкото ми е известно, в този том са публикувани за пръв път мелодии в такъв специфичен ритъм и в такова засега необичайно бързо темпо.

А през 1927 г. беше публикувана една малка книжка от Васил Стоин със заглавие „Основи на метриката и ритмиката на българската народна песен“³. Там той публикува в качеството на примери 187 мелодии, в по-голямата си част събрани лично от него, и казва следното за т.нар. български ритъм: „Die

² Добри Христов. Ритмически основи на народната ни музика. – В: Сб. на БАН, т. XXVII, С., 1913, с. 51.

³ Васил Стоин. Българската народна музика. Метрика и ритмика. С., 1927, с. 84. Същото на нем.: Stoin, Vasil. Grundriss der metrik und der Rhythmik der bulgarischen Volksmusik. Sofia, 1927.

„musikalische Zahlzeit ist in der Musik immer gleichmassig“ т.е.: в западната музика тактовите времена на ритъма са с еднакво времетраене. Под тактово време той разбира метрономните осмини, равни на 150 или 200. След това продължава приблизително така: „Почти в половината от българските народни песни не всичките главни стойности на отделните тактове са с еднаква продължителност, обикновено един, понякога два или три от тях се удължават с половината от стойността си.“ Следователно Стоин е определил именно по този начин т.нар. български ритъм; това определение е съвсем правилно, само би трябвало още да се добави, че единицата време е възможно най-кратка, става дума за метрономни стойности около 150-200. Българският ритъм може да бъде определен и по друг начин: български ритъм е онзи вид ритъм, при който стойността, показана в знаменателя на отразяващото такта дробно число, е изключително кратка, около 300-400мм и при който в рамките на един такт тези много кратки основни стойности се групират в неравни, по-големи стойности, т.е. групират се несиметрично.

Тъй като имаме работа с толкова кратки основни стойности, най-целесъобразно е да ги означим както българите с шестнайсетини; но бихме могли да използваме и нотиране с осмини – в крайна сметка това е само формалност – в този случай, разбира се, осмината ще бъде около 300-400 мм.

В двата големи тома на своята сбирка Стоин публикува 6000 мелодии и показва таблица на видовете ритми. От нея става ясно, че най-често срещаните български ритми са следните: 5/16 (в деление 2+3 или 3+2); 7/16 (в деление 2+2+3 – това е ритъмът на танца, познат като ръченица); освен тях съществуват и още около 16 по-рядко срещани видове ритми, без да се взимат предвид формулите на смесените (т.е. на редуващите се тактове) ритми.

Когато за пръв път видях тези необичайни ритми, където решаващи са толкова малки различия, почти не можех да си представя, че те съществуват. Но после ми се стори, (е като че ли съм се срещал с подобно явление и в събраните от мен материали в Румъния, но – как да кажа – по онова време не се осмелих да го забележа! Сред моите стари фонограмни записи имаше и такива танцови мелодии, които най-спокойно съм нотирал, например, в 4/4, с еднакви четвъртини – и все пак не съвсем спокойно, защото съм написал следната бележка: „краят на тактовете е разтегнат“. На друго място пък при една мелодия, нотирана в 4/4 се вижда следната моя бележка: „преход от 4/8 в 3/4, защото третата и четвъртата осмина са разтегнати.

Оттогава основно съм ревизирал нотирането на моите стари фонограмни записи: оказа се, че почти 5% от румънските материали също са в т.нар. български ритъм, наистина ограничено само за някои райони (познават го в Марошторда, Тордаараньош и Банат, а например в Бихар няма и следа от него). Среща се най-вече в танцовата музика на гореспоменатите комитати (виж 4-ти пример); а сред мелодиите с текстове засега е познат само от колиндите, произхождащи от областта Хуняд. Най-разпространен е тактът 2+2+2+3/16.

Но не е само това, че напоследък можах да открия този ритъм – благодарение на фонографа. Стигнах и до заключението, че в една част от тези мелодии темпото е още по-бързо: основната стойност на шестнайсетината е около 500, даже 600мм. Техният ритъм наричам хипербългарски.

еги үтемен belül egyforma hosszúak. Főérték alatt kb. 150-es vagy 200-as mtr. jelzésű nyolcadokat ért. Továbbá kb. így folytatja: „A bolgár népdalok majdnem felében az egyes ütemek főértékei nem mind egyforma hosszúak, rendszerint egy, néha 2 vagy 3 is közülük értékének felével meghosszabbodik.“ Sztoin tehát így határozza meg az ún. bolgár ritmust; ez a meghatározás egészen helyes, csak még hozzá kellene tenni, hogy meglehetősen rövid, kb. 150-200-as metr. jelzésű főértékről van szó.

Másképpen is meg lehetne határozni a bolgár ritmust: bolgár ritmus az a ritmusféleség, amelyben az ütemjelző törtszám nevezőjében mutatott érték rendkívül rövid, kb. 300-400-as M. M. jelzésű, és amelyben ezek a nagyon rövid alapértékek egy-egy ütem keretén belül nem egyenlő nagyobb értékekbe, tehát nem szimmetrikusan csoportosulnak.

Minthogy ennyire rövid alapértékekkel van dolgunk, legcélszerűbb ezeket 16-odokkal jelölni, amint a bolgárok teszik; de lehetne arról is szó, hogy nyolcadokkal való lejegyzést használjunk – ez utóvégre csak formaság –, ebben az esetben persze a nyolcad lesz kb. 300-400 metr. jelzésű. Sztoin gyűjteményének két nagy kötetében több mint 6000 dallamot közöl és táblázatot mutat be a ritmusféleségekről. Ebből kiderül, hogy a leggyakrabban előforduló bolgár ritmusok ezek:

5/16 (2+3 vagy 3+2 osztásban), 7/16 (2+2+3 osztásban, ez a közismert racsenica táncnak ritmusa), 8/16 (3+2+3 osztásban), 9/16 (2+2+2+3 osztásban); ezenkívül még kb. 16 ritkábban előforduló ritmusféleség van, nem számítva a kevert ritmusú (vagyis váltakozó ütemű) képleteket.

Mikor én ezeket a szokatlan ritmusokat, amelyekben annyira finom különbségek a döntők, először láttam, alig tudtam elképzelni, hogy ezek csakugyan élnek! De aztán úgy rémlett, mintha a saját gyűjtésemben levő oláh anyagban is találkoztam volna hasonló jelenséggel, de – hogy úgy mondjam – nem mertem annak idején észrevenni! Régi fonogram-lejegyzéseim közt voltak olyan táncdarabok, melyeket a legnagyobb lelki nyugalommal például 4/4-ben írtam le, egyforma negyedekkel – azaz hogy mégsem teljes lelki nyugalommal, mert odaírtam ezt a megjegyzést: „az ütemek vége cigányosan megnyújtva“. Másutt meg egy 4/8-ban lejegyzett dallamnál ez a megjegyzésem látható: „átmenet 4/8-tól 3/4-hez“, mert a 3. és a 4. nyolcad meg van nyújtva.

Régi fonogram-lejegyzéseimet azóta alaposan revidáltam: kiderült, hogy az oláh anyagnak talán 5%-a is szintén az ún. bolgár ritmusban van, igaz, hogy bizonyos vidékekre korlátozva (Marostorda, Tordaaranyos, Bánát ismer, viszont pl. Biharban nyoma sincs). Elsősorban az említett megyék tánczenéjében található (l. a 4. példát); a szöveges dallamok közül eddig csakis a Hunyad-megyei Kolindákban ismeretes. Legelterjedtebb a 2+2+2+3/16-os ütem.

De nem elég, hogy ezt a ritmust tudtam – hála a fonográfnek – utólag az oláh anyagban felfedezni. Rájöttem arra is, hogy ezeknek a dallamoknak egy részében még gyorsabb a tempó: a 16-od alapérték kb. 500, sőt 600 mm. jelzésű. Ezeknek a ritmusát hiperbolgárnak nevezném.

5. Tănc („pe picioare” az aradmegyei Pernyesdről, hegedűre; M. M. tizenhatod = 650! A kíséretet egy másik játékos ütötte húrnélküli csellón két pálcával.

5. Tănc („pe picioare” az aradmegyei Pernyesdről, hegedűre; M. M. tizenhatod = 650! A kíséretet egy másik játékos ütötte húrnélküli csellón két pálcával

5. Танц („pe picioare” от Пърнец, област Арад, за цигулка; метрономна шестнайсетина = 650! Съпроводът правеше друг музикант, който удряше с две пръчки едно чело без струни.)

6. „Helybenjáró”-tánc („pre loc”) a torontálmegyei Tolvádiából

6. „Helybenjáró”-tánc („pre loc”) a torontálmegyei Tolvádiából

6. „Танц на място” („pre loc”) от Толвадия, област Торонтал

A bolgár kiadványok erről a fajtáról nem tudnak semmit, de ebből nem következik az, hogy ott nincs meg. A bolgárok eddig fonográf nélkül dolgoztak, csupán hallás után jegyezték le mindent. Tehát lehetséges, hogy ezeket a még finomabb ritmusárnyalatokat még ők sem vették észre, mert nem voltak felvételeik, amelyeket lassúra állítással félakkora tempóval játszhattak volna le és tanulmányozhattak volna.

A magyar anyagban úgyszólván csak nyomokban található meg ez a ritmusféleség, ezekből a nyomokból egyelőre nem következtethetünk semmire. Csak 2 olyan magyar dallamot ismerünk, amelyekben az egész dallamon következetesen végigvonul ilyenféle ritmus, az egyik Moldvából, Domokos Pál gyűjtésében, a másik Nyitra m.-ből, Vikár gyűjtésében.

Българските издания не публикуват нищо по този въпрос, но от това не следва, че там го няма. Досега българите са работили без фонограф, нотирали са всичко само по слух. Следователно, възможно е и те все още да не са забелязали тези по-фини ритмични нюанси, които биха могли да бъдат изследвани с наполовина забавено темпо на това и така да бъдат изследвани. В унгарските материали се срещат само следи от този вид ритъм; от тези следи засега не можем да направим никакви заключения. Познаваме само две унгарски мелодии, където последователно отначало докрай върви този ритъм: едната е от Молдавия, в събраното от Пал Петер Домокош¹, а другата – от област Бихар, в събраното от Викар².

7. Moldvai csángó-magyar népdal, a bákómegeyi Trunkból.

7. Moldvai csángó-magyar népdal, a bákómegeyi Trunkból.

7. Унгарска народна песен от молдовските чанговани от Трунк, област Бако.

A szerbhorvátok kiadványaiban nyoma sincs, de ez sem jelenti azt, hogy csakugyan nincs meg náluk. Azt hiszem, hogy náluk is meg kell lennie, csupán senki a szerbhorvát gyűjtők közül nem vette észre. Fontos azonban az a körülmény, hogy a török-fajta népek egy részénél nyilván megvan. Uszpenszkij (és Belajeff) egyik kiadásában turkesztán tukmen népzeneét közöl, ebben elég szép számban akadnak olyan 5/8-ban lejegyzett dallamok, amelyekben a nyolcadok kb. 300-as Mm. jelzésűek. Én magam pedig Kis-Ázsiában szintén találtam ilyen ritmusféleséget, igaz ugyan, hogy csak olyan tánc-, illetve hangszeres zenében, amely valószínűleg nem ős-török, hanem idegen eredetű.

В сърбохърватските издания също няма и следа от този ритъм, но това не означава, че такива ритми не се срещат в техните песни. Смятам, че и у тях трябва да ги има, само че никой от сърбохърватските събирачи на народни песни не ги е забелязал. Важно обаче е обстоятелството, че у част от тюркските народи те очевидно съществуват. В едно от изданията си Успенски (и Беляев³) публикуват туркестанската тюркменска

¹ Пал Петер Домокош (1901-1992), унгарски музиколог.

² Бела Викар (1859-1945), унгарски етнограф, член-кореспондент на УАН; от 1895 г. нататък пръв в Европа събира песни с фонограф.

³ Митрофан Петропич Беляев (1836-1904), руски издател на музикални произведения; през 1885 г. основава свое издателство в Лайпциг.

народна музика; там се срещат доста много нотирани мелодии в 5/8, където стойността на осмините е около 300ММ. А и самият аз открих такива видове ритми в Мала Азия, вярно, че само в такава танцова и инструментална музика, която вероятно не е древна тюркска, а е с чужд произход.

8. „Garip“ az Adana-vidéki Osmanize-ből. A dallamot a zurna (oboaszerű hangszer) játssza, a kísérete davul (nagydob), a jobbkez butkosvégű bottal, a bal vékony pálcával.

8. „Garip“ от Османие, района на Адана. Мелодията се свири на зурна (инструмент, подобен на обой), съпровожда го давул (голям тъпан), като се удря с дясната ръка с пръчка, подобна на сопа, а с лявата - с тънка пръчка.

8. „Garip“ az Adana-vidéki Osmanize-ből. A dallamot zurna (oboaszerű hangszer) játssza, a kísérete davul (nagydob), a jobbkez butkosvégű bottal, a bal vékony pálcával.

Присъствието на българския ритъм в румънските песни би могло да се обясни с българско влияние, но не и наличието му в песните от Турция и Туркестан.

Засега материалите, които са годни за сравнение, са малко, за да можем да кажем със сигурност дали България е родината на този ритъм и дали той се е разпространил точно оттам, или пък люлката му е била, т.е. е, другаде някъде на турска земя.

Понастоящем знаем само, че във всеки случай той е най-добре познат на българска земя и е най-силно разпространен именно там. Затова, дори някога да се окаже, че неговата древна родина не е България, пак с право можем да го наричаме български ритъм. Всъщност трябва да благодарим на българите, че въобще успяхме да го установим. Българските музиколози имат много големи заслуги, че са забелязали това явление и че с несъвършените си технически средства все пак са могли да го опишат много добре. Вярно е, че там господар и селянин стоят много по-близо един до друг, отколкото например у нас, така че не е било толкова трудно на образования български музикант да забележи този ритъм, с който всъщност той е израснал и от който никога не се е откъсвал. Но това обстоятелство не намалява с нищо голямото значение на тяхното постижение.

Интересно би било да се поразмишлява дали тези видове български ритми са произлезли от нормалните видове ритми и какъв психологически процес е предизвикал тяхното развитие. Когато един много известен наш музикант за пръв път чул мелодии в български ритъм, той възкликнал: нима всички българи са куци, че имат такива мелодии в куцукащ ритъм? Това е добра шега, но тя не е достатъчна за неговото психологическо обяснение, даже ако случайно повечето българи биха били куци.

Да разгледаме още веднъж ритъма на ръченицата: 2+2+3/16. Повърхностният слушател ще го изтълкува или като 3/8 или като 2/4. Ако го изведем от 3/8, тогава трябва да установим разширение от 1/16; ако го изведем от 2/4, тогава би трябвало да установим намаляване от 1/16. Аз по-скоро бих защитил становището за обяснението му с разширяването; както се вижда от дефиницията на българите за ритъма – и те като че ли са на това мнение.

Струва ми се, че това разширение на стойността не е нищо друго освен темпорална прероекция на динамичното

А болгар ритмусnak az oláh anyagban való előfordulása magyarázható volna bolgár hatással, de a török és a turkesztán anyagban való jelenléte már aligha.

Az összehasonlításra alkalmas anyag egyelőre kevés ahhoz, hogy kimondhassuk: Bulgáriában van-e ennek a ritmusféleségnek őshazája és onnan terjedt-e széjjel, vagy pedig másutt, valamilyen török földön van, illetve volt-e a fészke. Jelenleg csak annyit tudunk, hogy mindenesetre bolgár földön ismerik legjobban, ott van legjobban elterjedve. Ezért még ha talán valamikor kiderülne is, hogy nem Bulgária az őshazája, jogosan nevezhetjük bolgár ritmусnak. Hiszen a bolgároknak köszönhetjük, hogy egyáltalában megismertük. A bolgár zenekutatóknak igen nagy érdemük, hogy egyáltalában észrevették ezt a jelenséget és fogyatékos eszközeikkel mégis nagyjából elég jól le tudták írni. Igaz ugyan, hogy ott úr és paraszt sokkal közelebb van egymáshoz, mint pl. nálunk, úgyhogy nem volt olyan nehéz a tanult bolgár zenésznek észrevennie azt a ritmust, amiben tulajdonképpen felnévelkedett, és amitől sose szakadt el. De ez a körülmény sem csökkenti semmivel sem teljességét.

Érdekes volna azon elmélkedni, vajon normális ritmusfajtákból származtak-e ezek a bolgár ritmusféleségek és vajon milyen lélektani processzus következtében fejlődtek ki. Mikor egy nagyíró zenészünk először hallott bolgár ritmusú dallamokat, így kiáltott fel: de hát vajon a bolgárok mind sánták-e, hogy ilyen sántikáló ritmusú dallamaik vannak? Tréfának ez jó tréfa, de lélektani magyarázatnak mégsem elég, még ha történetesen csakugyan sánta volna a bolgárok többsége.

Vizsgáljuk meg még egyszer a racsenica ritmusát: 2+2+3/16. A felületes hallgató ezt vagy 3/8-nak, vagy 2/4-nek fogja értelmezni. Ha 3/8-ból származtatjuk, akkor 1/16-nyi kibővülést kell megállapítanunk, ha 2/4-ből, akkor 1/16-nyi csomkulást. Én inkább a kibővülési magyarázat mellett foglalnék állást, és – amint a bolgárok ritmusdefiniójából látszik – ők is mintha ezen a véleményen lennének.

Nekem az az érzésem, mintha ez az értékkibővülés nem volna más, mint a dinamikus hangsúlynak időbe való átvitítése. Mert csakugyan hangsúlyosnak vagy hangsúlyt

helyettesítőnek hat a bolgár ritmusféleségekben az az ütemrész, amely egy 16-oddal meghosszabbodott.

Csak nagyjából szólhatunk ehhez a kérdéshez, hiszen pl. a bolgár ritmusú táncoknak még a koreográfiáját sem ismerjük, azt sem tudjuk, vajon a táncmozdulatok a főütemrészekre kerülnek-e vagy talán velük ellentétesek-e?

Ami végül a bolgár ritmusféleségeknek pedagógiai hasznát illeti, ez azt hiszem vitán felüli. Ajánlatos volna a zenetanulás legkezdetén is ilyen ritmusproblémák felvetése. Eleinte, amikor a tanuló készsége még túlságosan fejletlen, esetleg csak tapsolással, dobolással, dirigálással. Később aztán ilyen ritmusú egyszerűbb művek játékszására, leginkább azonban éneklésére is kerülhetne sor. Kacarova Rainának, a kiváló bolgár népzeneekutatónak van egy iskolai könyve: *Karácsonyi énekek* a címe. Benne „nyugati” ritmusú dallamok mellett 5, 7 és 9 tizenhatodos dallamokat is találunk. Számolni persze ilyen rendkívül rövid 16-od értékre nem lehet; nincs az a nyelv, amelynek egyszerű számneveit ilyen gyors tempóban el lehetne mondani. Ő ehelyett a „ti” és a „ri” szótagokat ajánlja: egy nyolcadra „tiri”-t, pontozott nyolcadra „tíri”-t mondat a tanulókkal. Ugyanúgy megfelelne szerintem a „m-ta” szótagok is. De bizonyos gesztikulálás is helyettesíthetné a számolást. Hogy Bulgáriában milyen eredménnyel használják iskolákban ezt a könyvet, nem tudom. Persze ott lényegesen könnyebb a helyzet, mint pl. nálunk, mert ott a tanulóknak legnagyobb részének vérében van ez a ritmusféleség.

ударение. Защото в различните видове български ритми този дял на такта, който се е разширил с една шестнайсетина, все пак влияе като ударение или като заместител на ударението.

По този въпрос можем да се произнесем само в общи линии, тъй като не познаваме дори хореографията на танците в български ритъм; не знаем даже дали танцовите движения съответстват на главните дялове на тактовете или пък са противоположни на тях.

Накрая, що се отнася до педагогическата полза от видовете български ритми, смятам, че тя не подлежи на съмнение. Препоръчително е въпросите, свързани с изясняването на тези ритми, да се повдигнат още в самото начало на музикалното обучение. Първоначално, когато техническата подготовка на ученика още не е така развита, евентуално само с пляскане, барабанене, дирижиране. След това може да последва изсвирването и най-вече изпяването на по-прости произведения в този ритъм. Отличната българска музиколожка Райна Кацарова има една учебна книжка със заглавие „Коледни песни“. В нея наред с мелодии в нормален, „западен“ ритъм откриваме и мелодии в 5/16, 7/16 и 9/16. Естествено не би могло да се брой стойността на една такава изключително кратка шестнайсетина; не съществува език, на който простите названия на числата да могат да се изкажат в толкова бързо темпо. Вместо това тя предлага учениците да използват сричките „ти“ и „ри“: за една осмина „тири“; за осмина с точка „тирири“. Според мен по същия начин биха били подходящи и сричките „м-та“. Но броенето би могло да бъде заместено и с известно жестикулиране. Не знам дали в българските училища използват успешно тази книжка. Разбира се, в България положението е много по-леко, отколкото у нас, защото там този вид ритъм е в кръвта на повечето ученици.

9. Болгар карácsonyi népének, Kacarova Raina gyűjtése és feldolgozása gyermekkorra

9. Болгар карácsonyi népének, Kacarova Raina gyűjtése és feldolgozása gyermekkorra

Ha a muzsikálni tanulók már gyermekkorukban megbarátkoznának ilyen ritmusokkal, akkor nem történnék meg, hogy diplomás zenekari tagok úgy bámulnának ennél sokkal könnyebb ritmusképletekre, mintha legalább is arab írás volna előttük.

9. Българска коледна песен, записана и преработена от Райна Кацарова за детски хор

Ако учещите се да свирят на някакъв инструмент се запознават с тези ускорени ритми още в детството си, тогава няма да се случва дипломирани оркестранти за гледат на много по-леки ритмични формули с такова учудване, като че ли пред тях е арабско писмо.

Превод: Пенка Пейковска

ХЕМУС

HAEMUS

Списание за обществен живот и култура
Основано от
Дружеството на българите
в Унгария през 1991 г.

Társadalmi és kulturális folyóirat
Alapította
1991-ben
a Magyarországi Bolgárok Egyesülete

Издание на Българското
републиканско самоуправление
Отговорен издател: Данчо Мусев

A Bolgár Országos
Önkormányzat kiadványa
Felelős kiadó: Muszev Dancso

Светла Кьосева: главен редактор
Росен Русев: художествен редактор

Kjoszeva Szvetla főszerkesztő
Ruszev Roszen képszerkesztő

Редакционна колегия:
Андреа Генат, Ася Събева-Юричкаи,
Габриела Хаджикостова,
Дьорд Сонди, Кристина Менхарт,
Райна Симеонова,
Светослав Стойчев, Тошо Дончев

Szerkesztőbizottság:
Doncsev Toso, Genát Andrea,
Hadzsikosztova Gabriella,
Juricskayné Szabeva Aszja,
Menyhárt Krisztina, Szimeonova Rajna,
Szondi György, Sztojcszev Szvetoszlav

Броят се издава с подкрепата на Българското
самоуправление в XXII район.

Ez a szám a XXII ker. Bolgár Önkormányzat
támogatásával jelenik meg.

Печатница: Globe Print
Адрес на редакцията:
1097 Будапеща, ул. „Лоняи“ №41.
Тел.: 216-0197

Nyomda: Globe Print
A szerkesztőség címe:
1097 Budapest, Lónyay u. 41
tel.: 216-4210

Цена на броя: 500 форинта.
Годишен абонамент: 2000 форинта
ISSN 1216-2590

Egy szám ára: 500 Ft
Előfizetés egy évre: 2000 Ft
ISSN 1216-2590

ALFRED
HENRY C